әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ӘОЖ 343.58 (043) Қолжазба құқығында

МУРАТОВА АЛУА ЖАСЛАНҚЫЗЫ

Жануарларға қатыгездік жасау: қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-процестік аспектілері

«8D04203 – Құқықтану»

Философия докторы (PhD) дәрежесін алу
үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші:
PhD докторы, қауымдастырылған профессор
Жанибеков А.К.

Шетелдік ғылыми кеңесші:
PhD докторы, Джудит Рич Харрис (Judith Rich Harris) криминология профессоры
Кевин М. Бивер

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2024 ж.

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР..... 3
АНЫҚТАМАЛАР..... 4
БІЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР..... 5
КІРІСПЕ..... 6
1 ЖАНУАРЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ..... 11
1.1 Жануарларға қатыгездікпен қараудың түсінігі және белгілері..... **11**
1.2 Жануарларға қатыгездікпен қараудың қылмыстық құрамының теориялық және тәжірибелік мәселелері..... **22**
1.3 Жануарларға қатыгездікпен қарауға қолданылатын қылмыстық-құқықтық жазалар..... **48**
2 ЖАНУАРЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІК ЖАСАУДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ..... 60
2.1 Жануарларға қатыгездік жасаудың криминологиялық сипаттамасы..... **60**
2.2 Қатыгездік жасаудың детерминациялары және себептері..... **72**
2.3 Жануарларға қатыгездік жасаудың алдын алу мәселелері..... **80**
3 **ЖАНУАРЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІК ЖАСАУДЫ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ – ПРОЦЕСТІК, САРАПТАМАЛЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ..... 87**
3.1 Жануарларға қатыгездік жасаумен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру және дәлелдемелерді жинау ерекшеліктері..... **87**
3.2 Жануарларға қатыгездік жасаумен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексерудегі сараптаманың маңызы мен жүргізілу тәртібі..... **93**
3.3 Жануарларға қатыгездік жасаумен күресудегі жаһандық тенденциялар мен халықаралық заңнамалар..... **101**
ҚОРЫТЫНДЫ..... 112
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ..... 119

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

1. ГОСТ 7.32-2017 «СИБИД. Ғылыми-зерттеу жұмыстары туралы есеп. Құрылымы және рәсімдеу ережесі» (түзетулермен);
2. ГОСТ 7.88-2003 «Ақпараттар, кітапханалық және баспа ісі бойынша стандарттар жүйесі. Жарияланымдардағы тарау атауларын және тарау атауларындағы сөздерді қысқарту ережелері».

АНЫҚТАМАЛАР

Диссертациялық зерттеу жұмысына төмендегі анықтамалар мен терминдер қолданылды:

Жануарлар – омыртқалы жануарлар;

Жануарға қатыгездікпен қарау – жануардың өліміне, мертігуіне немесе оның саулығына өзге де зиян келуіне алып келген немесе алып келуі мүмкін қасақана іс-әрекет;

Қаңғыбас жануарлар – иесі жоқ иттер мен мысықтар;

Қараусыз қалған жануарлар – ұстау орнынан тыс жерде және жануардың иесі және (немесе) жауапты адам тарапынан бақылаусыз қалған жануарлар;

Қызметтік жануарлар – іздеу, күзету, патрульдік-бекеттік, қорғау-қарауыл, іздестіру-құтқару мақсаттарында және Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген өзге де қызметтік мақсаттарда арнайы даярланған және пайдаланылатын (қолданылатын) жануарлар;

Үй жануарлары (компаньон жануарлар) – қай түрге жататынына қарамастан, адам эстетикалық қажеттіліктері мен қарым-қатынас қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін дәстүрлі түрде асырайтын және өсіретін жануарлар;

Эксперименттік (зертханалық) жануарлар – ғылыми зерттеулер, биологиялық тестілеу, оқу процесін жүргізу үшін, медициналық мақсаттарда, сондай-ақ биомедициналық препараттар алу үшін өсірілетін, ұсталатын және пайдаланылатын жануарлар.

БІЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АҚШ	Америка Құрама Штаттары
БАҚ	Бұқаралық ақпарат құралдары
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ДЖҚҚ	Дүниежүзілік жануарларды қорғау қоғамы
ЕО	Еуропа одағы
ҚР	Қазақстан Республикасы
ҚР АҚ	Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі
ҚР ӘҚБтК	Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі
ҚР ҚК	Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі
ҚР ҚПК	Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі
ҚР ІІМ	Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі
РКФСР	Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасы
РФ	Ресей Федерациясы
ТМД	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы

КІРІСПЕ

Диссертациялық жұмыстың жалпы сипаттамасы. Зерттеу жұмысы жануарларды қатыгездіктен қорғау саласындағы қылмыстық-құқықтық және қылмыстық- процестік мәселелерін кешенді талдауға арналған. Диссертациялық жұмыста жануарларға қатыгездік жасау ұғымы мен белгілеріне, санаттарына сипаттама жасалынды, сонымен қатар қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрінің криминологиялық аспектілері толықтай зерттелді. Сондай-ақ зерттеу жұмысында жануарларға қатыгездікпен қарау қылмыстық құқық бұзушылығының объективті және субъективті белгілерін, басқа да қылмыстық-құқықтық аспектілерін саралауға арналған. Сонымен қатар диссертациялық жұмыста жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты қылмыстық құқықбұзушылықты тергеудің қылмыстық-процестік мәселелері, соның ішінде дәлелдемелерді жинау, сараптама тағайындау мен оның алатын рөлі және олардың тергеу процесіндегі маңыздылығына назар аударылды. Бұл зерттеу жұмысы жануарларды қорғау саласындағы заңнама мен тәжірибені дамытудағы ықпал ететін бірегей зерттеу болып табылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасының Конституциясының 6-бабына сәйкес «жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар халыққа тиесілі. Халық атынан меншік құқығын мемлекет жүзеге асырады» [1].

Қазақстан Республикасының Президенті 2020 жылы өзінің Twitter әлеуметтік желісінде Қазақстанда жан-жануарлардың, құстардың, балықтар мен өсімдіктердің ондаған түрі жойылып кету қаупінің алдында тұрғандығын және табиғатты қорғау – мемлекеттік маңызы зор іс екендігін атап өтті [2]. Бұл диссертациялық зерттеудің тақырыбы жануарлардың адам өміріндегі практикалық пайдасын ғана емес, эмоционалды байытуды да қамтамасыз ететін ажырамас серіктер ретіндегі рөлін ескере отырып, өзекті болып табылады. Алайда, жануарларға адамгершілікпен қарау мәселелері көп жағдайда проблемалы болып қалады, өйткені қатыгездікке байланысты әрекеттер этикалық нормаларға сәйкес келмейді. Жануарларға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамның моральдық негіздеріне нұқсан келтіріп, агрессияның таралуына және рухани құндылықтардың төмендеуіне ықпал етіп, қоғамдық наразылық пен айыптауды тудырады. Бұл мәселені зерттеу адамгершілік пен әділетті қоғамды қалыптастыру үшін маңызды.

2021 жылы 30 желтоқсан күні Мемлекет басшысы жануарларды күтіп-бағуға қойылатын талаптарды, жануарларды ұстау саласындағы мемлекеттік органдар құзыретін, қараусыз және қаңғыбас жануарларды емдеуге қойылатын талаптарды, оларды аулау мен өлтіру нормаларын және т.б. жануарларды ұстау және оларды сақтауды күшейту мақсатында Қазақстан Республикасының «Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы» Заңына қол қойды [3]. Адамның жануарлармен өзара әрекеттесуі – бұл қоғам өмірінің моральдық, әлеуметтік және экономикалық аспектілеріне әсер ететін оның белсенділігінің маңызды саласы. Жануарларға деген қатыгездік тірі жандардың азап шегуіне, агрессия мен зорлық-зомбылыққа немқұрайлылықтың дамуына әкеледі. Бұл

қылмыскерлердің санасына ғана емес, осындай әрекеттердің куәгерлеріне де әсер етеді. Қазіргі таңда адам мен жануар арасындағы қарым-қатынас мәселесі мораль мен этика туралы қарапайым пайымдаулардан асып түседі. Жануарларға қатыгездікке қарсы күрес көптеген елдердің қоғамдық және саяси өмірінің маңызды элементіне айналып, әртүрлі мемлекеттердің заңнамасын талдаумен расталуда.

Жануарларға қатыгездікпен қарау мәселелері аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы ақпараттың әртүрлілігімен және түсініксіздігімен сипатталады, олардың латентілік деңгейімен ресми статистикасының арасында едәуір алшақтық байқалады. Негізгі қиындық – Қазақстандағы қолданыстағы заңнамада заңшығарушының жануарлармен жұмыс істеудің рұқсат етілген шекараларын анықтау үшін нақты өлшемдерді ұсынбауында. Қылмыстық-құқықтық нормалардың басқа құқық салаларындағы құқық нормаларымен сәйкес келмеуі де байқалады. Мұның бәрі жануарларға қатыгездікпен қарау фактілеріне тиімді қылмыстық-құқықтық жауаптылық белгілеуді қиындатады.

Жоғарыда айтылғандар жануарларға қатысты жасалатын қатыгез іс-әрекеттердің қауіптілік дәрежесінің бағаланбағанын және олардың алдын алу үшін құқықтық құралдардың жеткілікті арсеналы жоқ екенін көрсетеді. Жануарларға қатыгездікпен қарау мен адамдарға қарсы жасалтын зорлық-зомбылық қылмыстық құқық бұзушылықтарының арасындағы психология мен криминологиямен расталған байланыстарды ескере отырып, жануарларға қатыгездікпен қарау мәселесі маңызды сипатқа ие. Адамдарда көбінесе агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуы процесі олардың жануарларға қатыгездікпен қарауынан басталады.

Жануарларға қатыгездікпен қарауға тыйым салатын ережелерді заңнамаға енгізу қоғамның моральдық-этикалық қағидаларын сақтау үшін қажетті қадам болып табылады.

Диссертация тақырыбының өзектілігі еліміздің заң ғылымындағы осы проблемаға деген бірегейлігі мен жаңашылдығына байланысты. Бұл жануарларды қатыгездіктен қорғауға арналған, ұлттық құқықтық жүйені дамуына маңызды үлес қосатын және жануарларға адамгершілік көзқарастың маңыздылығы туралы қоғамдық хабардарлықты арттыруға көмектесетін Қазақстан аумағындағы алғашқы, арнайы ғылыми жұмыс болып табылады. Зерттеу қолданыстағы қылмыстық-құқықтық және процестік механизмді жан-жақты талдауға арналған, сонымен қатар оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге арналған, бұл жануарларды қорғауды күшейтудің жаһандық үрдістері аясында өзекті болып табылатын жұмыс.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық зерттеудің мақсаты жануарларға қатыгездік қараумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрес жүргізудегі орын алатын келелі мәселелер кешенін зерделей отырып, қолданыстағы қылмыстық заңнаманың сәйкес ережелерін және сот-тергеу органдарының құқық қолдану қызметін жетілдіру бойынша теориялық және тәжірибелік сипаттағы ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсат келесідей бірқатар міндеттерді қоюда және шешуде нақтыланады:

1) «жануарларға қатыгездік жасаудың» түсінігін қалыптастыру;

2) жануарларға қатыгездік жасағаны үшін белгіленетін қылмыстық жауапкершіліктің заңды сипатын зерттеу, қолданыстағы заңнамаға жекелеген толықтырулар мен өзгерістер енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеу;

3) жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық қырларын зерттеу;

4) жануарларды қорғаумен байланысты жұмыстарды жүзеге асырудағы мәселелердің халықаралық және ұлттық деңгейлерде құқықтық реттелуін талдау;

5) жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты іс-әрекеттерді жасауға қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру тұрғысынан қолданыстағы қылмыстық заңды және басқа да нормативтік актілерді жетілдіру бойынша қажетті ұсыныстар әзірлеу;

6) жануарларға қатыгездік жасаған қылмыскерлердің криминологиялық мінездемесін қалыптастыру;

7) жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын-алуға бағытталған іс-шаралар кешенін құру;

8) жануарларға қатыгездікпен қарау туралы істерді қылмыстық тергеп-тексеруді талдау, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау.

Зерттеу объектісі мен пәні. Диссертациялық зерттеудің объектісі ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықпен күрес жүргізу барысында орын алатын қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәніне жануарларға қатыгездікпен қарау құрамының белгілері, жануарларға қатыгездікпен қараудың криминологиялық параметрлері, ҚР ҚК 316-бабында қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылықтың алғышарттарын криминологиялық бағалау, қылмыскердің жеке басының ерекшеліктері, сондай-ақ алдын-алу шаралар кешені жатады.

Диссертациялық жұмыстың әдістемесі қылмыстық-құқықтық және қылмыстық процестік аспектілері аясында жануарларға қатыгездікпен қарау тақырыбын зерттеуге арналған диалектикалық тәсілге негізделген. Зерттеу индукция мен дедукция әдістеріне, тарихи талдауға, салыстыруға, статистикалық және салыстырмалы құқықтық талдаудан тұрады. Мәселе туралы кешенді түсінік алу үшін сауалнаманы, құжаттарды талдауды, сараптамалық бағалауды қоса алғанда, әлеуметтану әдістері қолданылады. Жұмыста қылмыстық құқық, қылмыстық процесс, криминология, жалпы құқық теориясы салаларындағы, сондай-ақ психология, әлеуметтану, философия және зоология салаларындағы жетістіктер ескерілді.

Диссертацияның әдістемесі отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне, сондай-ақ философияның классикалық шығармаларына негізделген теориялық негіз арқылы байытылған. Жұмыста Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелері ескерілген, ал негізгі тұжырымдар бұрын қолданыста болған қылмыстық заңнаманы және қазіргі қолданыстағы

қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесін салыстырмалы құқықтық талдауға негізделеді.

Диссертацияның эмпирикалық негізі жануарларға қатыгездікпен қарау туралы қылмыстық істерді тергеу мен сотта қарауға байланысты сот-тергеу тәжірибесін талдаудан тұрады. Автор сонымен қатар құқық қорғау органдарының статистикасы мен ресми есептерін, аналитикалық материалдарды және тақырып бойынша ғылыми жарияланымдарды пайдаланды. Бұл жануарларға қатыгездікпен қарау проблемасы, оның Қазақстандағы және халықаралық контекстегі ауқымы мен ерекшеліктері туралы барынша объективті түсінік алуға мүмкіндік береді.

Диссертациялық жұмыстың нормативтік негізі Қазақстанда да, халықаралық контексте де жануарларды қорғаумен жұмыс істеуді реттейтін ережелерді зерделеуді және талдауды қамтиды. Зерттеу қолданыстағы қылмыстық, қылмыстық процестік және жануарларды қорғау аясындағы заңнамаларға негізделген. Сондай-ақ зерттеудің нормативтік негізінің маңызды бөлігін жануарларды қорғауға қатысты халықаралық конвенциялар құрайды, бұл проблеманы талдауға кешенді тәсілді қамтамасыз етеді және құқықтық реттеудің неғұрлым тиімді механизмдерін анықтауға мүмкіндік береді.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрес жүргізудегі қылмыстық-құқықтық, криминологиялық және қылмыстық іс жүргізу проблемаларын жаңа сыни көзқараспен, жан-жақты, объективті және толық қарастырудан тұрады. Атап айтқанда, жануарларға қатыгездікпен қарау қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілері терең зерттелді, сәйкес заңнамалар нормаларын тұжырымдаудағы кемшіліктер анықталып, оны жоюдың жолдары қарастырылды, ҚР ҚК 316-бабының жаңартылған авторлық мәтіні ұсынылды. Сондай-ақ, автор аталған іс-әрекеттерді саралаудың негізделген әдістерін әзірледі, қылмыскерлердің жеке басының сипаттаушы белгілерін анықтады және осындай қылмыстық құқық бұзушылық түрімен күресті жетілдіру шараларын ұсынды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы қорғауға ұсынылған келесі тұжырымдармен анықталады:

1 тұжырым. «Жануарларға қатыгездікпен қарау», «жануар» және «жауыздық әдістер» ұғымдарына авторлық түсінік берілді;

2 тұжырым. Қазақстан Республикасының «Эксперименттер немесе басқа ғылыми мақсаттар үшін пайдаланылатын омыртқалы жануарларды қорғау туралы» (ETS № 123, Страсбург, 18 наурыз 1986 ж.) және «Үй жануарларын қорғау жөніндегі» (ETS № 125, Страсбург, 13 қараша 1987 ж.) Еуропалық конвенцияларын ратификациялау қажеттігі ұсынылды;

3 тұжырым. ҚР ҚК 316-бабының 1 және 2-тармақтарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылды;

4 тұжырым. ҚР ҚК 316-бабының 3-тармағын саралаушы жаңа белгілермен толықтыра отырып, ҚР ҚК 3-бабына өзгерістер енгізу ұсынылды;

5 тұжырым. Жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлеріне, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған жануарларға қатысты

қатыгездікпен қарау қылмыстық құқық бұзушылықтар санының өсуіне байланысты ҚР ҚК 316-бабының 3-тармақшасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылды;

6 тұжырым. Жануарларға қатыгездікпен қарау фактілерінің қоғамдық орындарда жасалуына байланысты ҚР ҚК 316-бабы 3-тармағының 5-тармақшасына өзгертулер мен толықтырулар енгізу ұсынылды;

7 тұжырым. Диссертациялық зерттеуде жануарларға қатыгездікпен қарау қылмыстық құқық бұзушылығын жасаған қылмыскердің жеке басының криминологиялық мінездемесі ұсынылды;

8 тұжырым. Мамандандырылған сарапшыларды тарту және мақсатты сот сараптамаларын қолдану арқылы жануарларға қатыгездікпен жасалған істер бойынша сотқа дейінгі тергеп-терсеруді жақсартудың кешенді тәсілі негізделген, бұл тергеп-тексерудің тиімділігі мен сапасын арттыруды қамтамасыз етеді.

Диссертацияның зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы. Зерттеу жануарларға қатыгездік мәселесі туралы теориялық және практикалық білім қорына үлес қосады. Оның нәтижелерін заңнамалық бастамаларды әзірлеуге, құқық қорғау органдарының жұмысына, сондай-ақ қылмыстық құқық пен криминология пәндерін оқытуды қоса алғанда, білім беру саласында қолданылуға болады. Сонымен қатар, нәтижелер жануарларға қатысты қатыгездіктің алдын алу мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерде пайдаланылуы мүмкін. Бұл зерттеу жануарларға қатыгездікпен күресудегі заңнамалық және білім беру күш-жігерінің маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертациялық зерттеу барысында алынған ғылыми нәтижелер Scopus базасына кіретін ғылыми журналда – 1, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитетінің тізімінде белгіленген ғылыми журналдарда – 6, алыс шетелдегі және Қазақстан аумағында өткізілген ғылыми халықаралық деңгейдегі конференциялар бойынша қалыптастырылған материалдар жинақтарында – 7 ғылыми мақалалар түрінде жарияланды.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Жұмыс кіріспеден, үш тараудан және тоғыз бөлімшеден, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 ЖАНУАРЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

1.1 Жануарларға қатыгездікпен қараудың түсінігі және белгілері

Жануарларға қатыгездік жасау әлеуметтік маңызы бар проблема ретінде XVIII ғасырда әлемнің дамыған қалаларында пайда бола бастап, жануарларға қатысты зиянды мінез-құлықтың кең спектрін қамтиды. Жануарларға қатыгездік жасау анықтамасы әртүрлі мемлекеттерге және зерттеу жұмыстарына байланысты өзгермелі болуы мүмкін. Тарихи тұрғыдан жануарларды қорғауға қатысты әртүрлі көзқарастар философиялық-құқықтық дамуларды, жануарлар мен адамның табиғаты туралы ғылыми және діни-этикалық концепцияларды көрсетті. 1970-ші жылдары философтар бастаған заманауи жануарларды қорғау қозғалысынан бастап оларды қорғау қолданбалы этиканы академиялық зерттеу немесе нормативтік этикалық теорияларды практикалық мәселелерге қолдану аясында өзекті талқылау тақырыбына айналды.

Жануарларға қатыгездік жасау оқиғалары күн сайын, мейлі ол көршісінің мысығын өлтірген адам болсын немесе қыстың ортасында сыртта итін аш байлаған отбасы болсын, бүкіл әлем бойынша ауқымды мәселеге айналуда.

Жануарларға қатыгездік жасаудың бірнеше түрі бар: олар қарапайым және өрескел немқұрайлылық; қасақана, ұйымдасқан және ритуалды қатыгездік немесе жануарларға жыныстық зорлық көрсету. Бұл қатыгездік жағдайларын назардан тыс қалдыруға болмайды. Өйткені мұндай тәжірибе олардың басқа құқық бұзушылықпен байланысты болуынан бастап, жануарларға қатты зиян тигізетіні туралы нақты шындыққа дейін ауыр зардаптары бар екендігі дәлелденді. Жануарларға қатыгездік жасаудың осы қаупімен күресу – міндетті түрде жасалуы керек шара және бұл үшін үкіметтің, үкіметтік емес ұйымдардың, тіпті мәдениеттің де маңызды рөлі бар.

Қазіргі уақытта «жануарларға қатыгездік жасау» ұғымының бүкіл әлемде нақты анықтамасы жоқ, ол ешбір халықаралық құқықтық актіде бекітілмегенімен, әлемнің көптеген елдерінде, соның ішінде республикамыздың заңнамасында бекітілген. Кейбір елдерде жануарларға қатыгездік жасау пайда табу мақсатында садистік әдістерді қолдану арқылы жарақаттау немесе өлімге әкелу деп танылса, Американың бірнеше штатында жануарларды көшеде қалдыру немесе лақтырып тастау қатыгездік жасау деп танылады.

Қазақстан Республикасының жануарлар туралы заңнамасы саласында екі негізгі бағытты ажыратуға болады: фауналық және гуманитарлық. Фауналық бағыт жануарларды биологиялық объектілер ретінде қарастырады, олардың экожүйедегі және адам әрекетіндегі сипаттамалары мен функционалдығына назар аударады. Мұндай заңнамалардың мысалы ретінде «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану» туралы [4] және «Асыл тұқымды мал шаруашылығы» туралы [5] ҚР Заңдары танылады. Бұл нормативтік актілер жануарларды қорғауға бағытталғанымен, жануарларды ауыл шаруашылығында, балық шаруашылығында және ғылыми зерттеулерде пайдалану сияқты адамның мүдделеріне негізделген.

Екінші жағынан, гуманитарлық бағыт жануарларға ауырсыну мен азапты сезінуге қабілетті тіршілік иелері ретінде назар аударады. Бұл тәсілдің негізгі қағидасы – жануарлардың (атап айтқанда омыртқалылардың) алаңдау қабілеттілігін тану. Қазақстандағы «Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы» заң жануарларға жауапкершілікпен қарау қағидаттарын, оның ішінде иелерінің әл-ауқаты мен қатыгездік жасаудан қорғалуы үшін дербес жауапкершілігін, сондай-ақ қоғамдағы жануарларға қатысты адамгершілік және ізгілік қағидаттарын насихаттауды қоса алғанда, гуманитарлық тәсілдің үлгісі болып табылады.

Жануарларға қатыгездік жасаудың заңды анықтамасы жануарлар құқығын қорғаушы, аңшы немесе фермер анықтамасынан мүлдем өзгеше болуы мүмкін. Қазақстан Республикасының заңнамасында жануарларға қатыгездік жасаудың құқықтық анықтамасы бар. «Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 97-VII ҚР Заңының 4-бабына сәйкес жануарларға қатыгездікпен қарауға тыйым салынады [6]. Заңның 1-бабының 3-тармағына сәйкес «жануарға қатыгездікпен қарау – жануардың өліміне, мертігуіне немесе оның саулығына өзге де зиян келуіне алып келген немесе алып келуі мүмкін қасақана іс-әрекет» ретінде танылады.

Ұзақ уақыт бойы Азаматтық, Қылмыстық және Әкімшілік кодекстері аясында жануарлармен қарым-қатынастарды реттеу жануарлардың ауырсыну мен азапты сезіну қабілетін ескермей, олардың биологиялық аспектілеріне ғана бағытталды. Дегенмен, Кеңес заманынан бері Қылмыстық кодексте жануарлардың жарақаттануына немесе өлуіне әкеп соқтырған әрекеттер үшін қылмыстық жазаны қарастыратын жануарларға қатыгездік жасау туралы бап көрініс тапты. Соңғы өзгерістермен, бап қатаңдатылғанымен, ол әлі де адамдардың мүдделерін қорғауға бағытталды: бұл жануарлардың азаптары көбінесе қоғамның адамгершілігіне әсер ету контекстінде қарастырылатынын көрсетеді.

Соңғы өзгерістерге қарамастан, заңнама жануарлардың азаптануын тәуелсіз құндылық ретінде есепке алудың орнына, адамдардың мүдделерін көбірек қорғайды. Бұл жануарлардың алаңдау қабілеттілігі мен азаптануын мойындай отырып, оларды құқықтық қорғауды қайта қарау және кеңейту қажеттілігін көрсетеді.

ҚР Қылмыстық кодексінің 316-бабына сәйкес [7] (одан әрі – Қылмыстық кодекс), жануарларға қатыгездікпен қарау болып олардың өліміне немесе жарақатына әкелетін осындай іс-әрекет танылады. Осылайша, қылмыстық кодекс қылмыскердің қандай әрекеттерін қатыгездік деп тануға болатынын нақты ашып көрсетпей, жануарларға қатыгездік жасаудың салдарын, себептері мен әдістерін ғана атайды. Сонымен қатар, адам мертігу немесе қайтыс болу салдарынан зардаптар туындағаннан кейін ғана қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Мертігу – бұл арнайы білімді, сондай-ақ сот органдарының түсіндірмелерін қажет ететін бағалау тұжырымдамасы екенін атап өткен жөн [8, 147 б.].

Айта кету керек, 1997 жылғы Қылмыстық кодексте заң шығарушы жануарларға қатыгездікпен қарауды, егер бұл әрекет бұзақылық ниетпен немесе

садистік әдістерді қолдана отырып немесе кәмелетке толмағандардың қатысуымен жасалса, олардың өліміне немесе мертігуіне әкеп соқтырған қатыгездікпен қарауды қарастырған.

Жануарларға қатыгездік жасау құбылысын және оның қоғамдық-құқықтық маңыздылығын тереңірек түсіну үшін ТМД, Еуропа, Америка ғалымдарының құқықтану, криминология және психология саласындағы ғылыми зерттеулеріне жүгіну қажет.

Жануарларға қатыгездік жасау деп санауға болатын әрекеттерді нақтылауды С.И. Данилова өз зерттеуінде берген [9]. Оның пікіріне сүйенсек, жануарларға қатыгездік жасау келесілерді қамтитын әрекеттер ретінде анықталуы мүмкін: ұрып-соғу, жаралау, түгін жұлу, буындыру, аяқтарын байлау және осыған ұқсас әрекеттер сияқты жануарларға қатысты зорлық-зомбылық; жануарларды әдепсіз эксперименттер үшін пайдалану немесе ғылыми зерттеулер кезінде оларға қажетсіз азап шектіру; жануарлардың жарақаттануына немесе өліміне әкелетін әртүрлі жарыстарға жануарларды қатыстыру, мысалы, ит немесе әтеш төбелесі; кейбір жануарларды басқаларға күштеп итермелеу, яғни бір жануарды екіншісіне қарсы құрал ретінде пайдалану; жануарларды азап шектірту арқылы оларды жаттықтыру мен үйрету; тірідей өртеумен қатар, қастандық жасау және т.б.

Е.В. Миллеров жануарларға қасақана қайнаған су құюмен қатар, өртеу, сондай-ақ көпқабатты үйлерден лақтыру және басқа да осыған ұқсас әрекеттерді жануарларға қатыгездік жасау ұғымына енгізуді ұсынды [10, 151 б.]. Бірқатар ресейлік зерттеушілер жануарларға қатысты қатыгездік жасауды оларды суықта немесе ыстықта ұстау, сондай-ақ дене мүшесін зақымдаушылық деп санайды [11, 378 б.]. Осылайша, ресейлік заңгерлер жануарларға қатыгездік жасаудың көрінісі ретінде қарастырылуы мүмкін әртүрлі әрекеттерді ескеруге тырысуда.

Жануарларға қатыгездік жасаудың бұл әртүрлі анықтамалары жануарларды қорғау қозғалысының басынан бері болған дилемманы тудырды. Біздің қоғамдағы жануарларға қатысты айтарлықтай прогреске қарамастан, әсіресе соңғы жылдары, жануарларға қатыгездік жасау туралы жалпы қабылданған анықтаманың болмауы үлкен кедергі болып қала береді. Жануарлардың әл-ауқатына қауіп төндіретін және заңнамамен түзетілмеген кез келген іс-әрекетке дау айтып, оны негізінен жеке негізде жеңу керек.

Мысықтар мен иттерден ерекшеленетін жануарларға келетін болсақ, адамдардың жануарларға қатыгездік жасау термині туралы түсініктері әртүрлі. Жануарларды қорғаушылардың көпшілігі зауыт фермаларында егіншіліктің дәстүрлі әдістері, мысалы, тұмсығын кесу, құйрығын түзету, кастрация және тұтқындау жануарларға қатыгездік жасау деп санайды. Көптеген адамдар бұған келіскенімен, өндіруші фермерлер мен көптеген штаттардың жануарларға қатыгездік жасау туралы заңдары келіспейді [12].

Жануарлар ар-ұжданға ие және барлық тіршілік иелерінің ең осал тобы болып қала береді, өйткені олардың өмір сүруі толығымен адамдарға байланысты. Жануарлар да балалар сияқты қамқорлықты қажет етеді, бірақ олардан айырмашылығы, олар өмір бойы осал болып, қорлық пен қатыгездікке бейім болып, тәуелсіздікке ие бола алмайды.

Жануарларға қарсы қылмыстар – бұл жануарлардың әл-ауқатына, жеке әл-ауқатқа және жалпы қоғамға ауыр зардаптары бар кең таралған құбылыс. Үй жануарларына қарсы қылмыстар әмбебап сипатта және адам мен жануардың өзара әрекеттесуінде үлкен проблема болып табылады, өйткені жануарларға негізгі қауіп адамның мінез-құлқынан туындайды.

Соңғы онжылдықтарда ғылыми зерттеулер жануарларға қатыгездік жасау мен тұлғааралық зорлық-зомбылық бір мезгілде орын алуы мүмкін екенін көрсетті. Жануарларға жасалған қылмыс пен тұрмыстық зорлық-зомбылық қатар өмір сүре алатыны және ол жануарларға қатыгездік танытудағы проблемаларды көрсетуі мүмкін екендігі мойындалды. Қоғамның жануарлардың азаптануын қабылдауына әсер ететін алаңдаушылық пен қорқыныш адамдардың қатыгездік туралы көзқарастарына әсер ететін мәдени сүзгі қызметін атқарады.

Жалпы қолданыста «жануарларға қатыгездік», «қатыгездік» және «немқұрайлылық» терминдері жануарларға зиян келтіретін бірқатар мінез-құлықтарды: байқаусызда немқұрайлылықтан қасқана өлтіруге дейін қамтиды және бұл әрекеттер мен олқылықтарды әртүрлі мәдениеттердегі қолайлылық шкаласы бойынша салыстыру қиын. Жануарларға қатыгездік жасауды анықтау әрқашан оңай емес [13, 103 б].

Қазақстанның қылмыстық заңнамасы жануарларды қорғау контекстінде жануарларға төзімділікпен қарауға және гуманизмге тәрбиелеуге ықпал ететін қоғамдық қатынастарды қолдауға бағытталған. Алайда оның бұл саладағы рөлі көмекші болып табылады. Қылмыстық құқықтың жазалау-көмекші әдісі оның жануарларды қорғау мәселелерінде тиімділігін шектейді. Зорлық-зомбылық қылмыстары көбінесе кәмелетке толмаған кездегі жануарлардың қатыгездік жасау тарихымен байланысты екенін атап өту маңызды, бұл жануарларға қатыгездік жасау мен болашақ құқық бұзушылық арасындағы байланысты көрсетеді.

Қазақстанда жануарларды қорғау мәселелері бойынша қылмыстық заңнаманың рөлін күшейту, сондай-ақ болашақта зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу үшін жануарларға адамгершілікпен қарауға ертерек оқытудың маңыздылығын арттыру қажет.

Адамның жануарларға қатыгездігі пассивті немқұрайлылықтан қасақана қатыгездікке дейін кең ауқымды қамтиды, жағдайлардың көпшілігі немқұрайлылықтан туындайды, бұл көбінесе білімнің жоқтығынан немесе күтімнің уақытша болмауынан байқаусызда болуы мүмкін. Заң саласында нақты анықтамалар маңызды болғанымен, олар осы саладағы тәжірибеші мамандарға кедергі келтіруі мүмкін [13, 104 б].

«Жануарларға қатыгездік жасау» термині жануарларға адамгершілікпен қараудың белгіленген стандарттарына қайшы келетін әрекеттерге қатысты құқықтық және әлеуметтік контексттерде кеңінен қолданылады. Тұжырымдама юрисдикциялар арасында әр түрлі құқықтық түсіндірулерге жатады, бірақ жалпы қабылданған анықтамалар жануарларға қажетсіз азап, ауыртпалықты қасақана немесе абайсызда келтіруді қамтиды. Д.С. Блуд пен В.П. Штуддерттің зерттеулеріне сәйкес, қатыгездік санаты жануарлардың азап шегуінен ләззат алу немесе көңіл көтеру мақсатында жасалатын әрекеттерді қамтуға дейін кеңейеді.

Сонымен қатар, академиялық дискурста жануарлардың қажетсіз азап шегуіне немесе өліміне әкелетін әлеуметтік қолайсыз мінез-құлықты қамтитын қатыгездік анықтамалары қарастырылады [14]. Бұл тәсіл мәселені тереңірек түсінуге және академиялық зерттеу аясында оның жан-жақтылығын көрсетуге мүмкіндік береді.

Ұсынылғандарға сүйене отырып, жануарларға қатыгездік жасау мәселесі жан-жақты және құқықтық юрисдикцияға байланысты әртүрлі түсіндірмелерге жатады деген қорытынды жасауға болады. Жалпы қабылданған анықтамалар жануарларға қасақана немесе абайсызда ауыртпалық келтіруді қамтығанымен, кейбір зерттеушілер жануарлардың азап шегу есебінен ләззат алу немесе ойын-сауық үшін жасалған әрекеттерді қамту үшін тұжырымдаманы кеңейтеді. Сондай-ақ, қатыгездікті жануарлардың қажетсіз азап шегуіне немесе тіпті өліміне әкелетін әлеуметтік қолайсыз мінез-құлық ретінде қарастыруға болатындығы айтылады. Бұл әлеуметтік және құқықтық контексте жануарларға қатыгездік жасау мәселесінің күрделілігі мен көпдеңгейіне баса назар аударады.

Ф.Р. Асчионе мен Ф. Арков өз еңбектерінде жануарларға қатыгездік жасауды қоғам қолайсыз деп санайтын және нәтижесінде адам жануарға қасақана қажетсіз ауырсынуды, азапты, стрессті немесе тіпті өлімді тудыратын мінез-құлық ретінде анықтайды [15, 50 б.] .

Екінші жағынан, С.Р. Келлерт пен А.Р. Фелтоус жануарға физикалық зиян келтіретін, ауыр жарақатқа әкелуі мүмкін мұндай әрекеттердің қасақана, қайталанған сипатын атап көрсетеді. Олардың зерттеулері жануарларға қатыгездік пен қоғамға қарсы және зорлық-зомбылық мінез-құлық арасындағы байланысты растайтын ғылыми құжаттар жетіспейтіндігін айқындайды. Сенімді және қайталанатын ғылыми құжаттама пайда болғанға дейін, қоғамдағы шешім қабылдаушылардың көпшілігі жануарлардың қатыгездігін салыстырмалы түрде кішігірім мәселе ретінде қарастырады. Қазіргі уақытта сот органдарының көпшілігі жануарларға зорлық-зомбылық көрсетудің балаларға қатысты маңыздылығын, атап айтқанда егер ол адамдарға қатысты зорлық-зомбылық немесе агрессивті мінез-құлықпен бірге жүрсе, елемейді [16, 1115 б.].

Бұл анықтамалардан жануарларға қатыгездік жасау қасақана зиян келтіруден бастап, жануардың денсаулығына ауыр зардаптарға әкелетін мінез-құлыққа дейін кең ауқымды әрекеттерді қамтитыны шығады. Аталған зерттеу мен реттеуде кешенді тәсілді қажет ететін мәселенің жан-жақтылығы мен күрделілігін көрсетеді.

Басқа авторлар жануарлардың қатыгездігін анықтауды жануардың өлу кезінде қаншалықты азап шегетініне немесе ауыратынына негіздесе де, жануарларды қорғаушылар үшін азаптың мөлшері маңызды емес. Өйткені жануарлар адамның пайдалануынсыз және қатыгездіксіз өмір сүру құқығынан айырылады. Ғалымдар жануарлардың қандай түрі туралы айтып жатқанына немесе жануарды қаншалықты ақылды деп санайтынына байланысты анықтама бере алады. Иттерді, жылқыларды немесе киттерді етке сою кейбіреулер үшін жануарларға қатыгездік жасаудың көрінісі болуы мүмкін, ал сиырларды, шошқаларды және тауықтарды өлтіру сол адамдар үшін қалыпты көрініс секілді [17, 12-18 бб.].

Х. Вермюлен және Дж. Одендал үй жануарлары туралы айта отырып, зорлық-зомбылық түрлерін физикалық және психикалық деп бөлді, біріншісі, оның ішінде белсенді қорлау, мысалы, шабуыл, яғни денені жаралау, хайуандықпен қатар пассивті немқұрайлылық немесе надандық. Мысалы, тамақ пен судың болмауы мен коммерциялық мақсатта пайдалану, мысалға ит төбелесін жатқызуымызға болады. Психикалық зорлық белсенді зорлық-зомбылық немесе пассивті немқұрайлылық ретінде сипатталған [18, 250 б.].

Өзінің зерттеуінде Қ.П. Флинн жануарларға қатыгездік жасауды мойындаудың маңыздылығын атап, жануарларға қатыгездік жасаумен күресудің келесі себептерін атады:

– алаңдаушылық тудыратын, қоғамға жат және заңсыз мінез-құлық;

– жануарларға қатыгездік жасайтын және оның куәгері болған балалар мен жасөспірімдер арасында жиі кездеседі;

– жануарларға қатыгездік пен оны басқалардың жасауына куә болу балалардың дамуына теріс салдары болуы мүмкін;

– жануарларға қатыгездік жасау отбасы ішінде де, одан тыс жерде де тұлғааралық агрессияның басқа түрлеріне әкелуі мүмкін;

– жануарларға қатыгездік жасау отбасыда орын алатын зорлық-зомбылықтың басқа түрлерінің белгісі болуы мүмкін;

– көпшілігі отбасы мүшелері ретінде қарастыратын үй жануарларының әл-ауқатын елемеу;

– жануарларға қатысты зорлық-зомбылықты қоса алғанда, оның барлық нысандарындағы зорлық-зомбылықпен күресу барлық тұлғаларға – адамдар мен жануарларға қатысты ізгілі молырақ және қайырымды қоғамды дамыту мен құруға күш салады [19, 90 б.].

Қылмыстық кодекс түріндегі Калифорния заңы жануарларға қатыгездік жасауды жануарларға қасақана немесе зиянды түрде зақым келтіру ретінде анықтайды және жануарды ұрып-соғатын, азаптайтын, қажетті тамақтанудан, судан немесе қаннан айыратын, мүгедек ететін немесе қатыгездікпен өлтіретін кез келген адам ұсақ құқық бұзушылық немесе қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп танылуы мүмкін екенін анықтайды. Сондай-ақ, Калифорнияның Қылмыстық кодексінде итті басқа иттермен төбелестіру үшін иеленетін немесе жаттықтыратын адам, сондай-ақ мұндай ит төбелесіне көрермен ретінде қатысатын кез келген адамның әрекеті ұсақ құқық бұзушылық ретінде қарастырылған. Сонымен қатар, жануарды әдейі тастап кеткен кез келген адам теріс қылық жасағаны үшін кінәлі болуы мүмкін [20, 39 б.].

Жануарларға қатыгездік жасау тақырыбын зерттеу контекстінде жануарларға қарсы қылмыстардың қатыгездігін талдауға қылмыстық құқықтағы жаңа көзқарастардың қажеттілігіне назар аударылады. Агрессивтік әрекеттердің табиғатын, сондай-ақ зорлық-зомбылық қылмыстарына ықпал ететін факторларды жан-жақты зерттеудің маңыздылығы атап өтіледі. Маңызды аспект ретінде әлеуметтік-психологиялық факторларды, қылмыскер тұлғасының ерекшеліктерін талдау болып табылады. Қылмыстық-құқықтық аспектімен шектеліп қалмай, қатыгез мінез-құлық сипатын зерттеу ұсынылады.

Жануарларға қатыгездік жасау мәселесін тиімді шешу үшін қылмыстық, әлеуметтік және психологиялық аспектілерді қамтитын кешенді тәсіл қажет етіледі. Қылмыскерлердің мотивтері мен тұлғалық қасиеттерін, сондай-ақ қылмыстық мінез-құлыққа әсер ететін факторларды түсіну мұндай қылмыстардың алдын алудың тиімді шаралары мен стратегияларын жасауға көмектеседі.

Жануарларға қатыгездік жасау туралы айтатын болсақ, оның санаттарының маңыздылығын атап өткен жөн. Жануарларға қатыгездік жасау санаты жануарларға қатысты заңсыз және зиянды мінез-құлықтың әртүрлі формаларын жіктеуге жатады. Әрбір санаттың жануарға келтірілген зиянның түрі мен дәрежесін анықтайтын бірегей сипаттамалары бар. Бұған физикалық зорлық-зомбылық, эмоционалдық немесе психологиялық зорлық-зомбылық, жеткіліксіз қамқорлық пен аландаушылық, қанау, әрекетсіздік немесе немқұрайлылық әрекеттер жатады. Бұл санаттарды анықтау жануарларға қатыгездік жасаудың дұрыс сәйкестендіруде, талдау мен алдын алуда көмектеседі.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде жануарларға қатыгездік жасау санаттарын келесідей жіктеуді ұсынамыз:

– Физикалық зорлық-зомбылық, яғни жануарларға қасақана дене жарақатын салу, өлтіру немесе зақым келтіру. Мысал ретінде итті ұру немесе мысықты қасақана зиян келтіру болуы мүмкін;

– Эмоционалды немесе психологиялық зорлық-зомбылық – қорқыту, үркіту немесе оқшаулау арқылы жануарларда стресс, үрей тудыру. Бұл жерде біз жануарларда стрессті немесе үрей тудыратын әрекеттер туралы, мысалы, жануарға үнемі айқайлау немесе оны басқа жануарлармен не адамдармен байланыстан оқшаулауды айтып отырмыз;

– Лайықсыз күтім мен қамқорлық ретінде азық-түлікпен, сумен, баспанамен немесе медициналық көмекпен жеткіліксіз қамтамасыз ету танылады. Бұл жануардың негізгі қажеттіліктерін елемеу болуы мүмкін, мысалы, ауру жануарға тамақ, су немесе медициналық көмек көрсетпеу;

– Қанау немесе жануарларды жұмысқа, ойын-сауыққа немесе басқа да мақсаттарға қолайсыз жағдайларда пайдалану. Жануарларды цирк қойылымдарында, иттермен төбелестіруде немесе қолайсыз жағдайларда жұмыс жануарлары ретінде пайдалану;

– Әрекетсіздік немесе немқұрайлылық, атап айтқанда жануардың азап шегуіне немесе өліміне әкелетін қажеттіліктерін елемеу. Мысал ретінде жануарды суық мезгілде баспанасыз қалдырған немесе иесі жануар ауруының айқын белгілеріне назар аудармайтын жағдайлар болуы мүмкін.

Аталған санаттар жануарларға қатыгездікпен қараудың әртүрлі нысандарын анықтауға және жүйелеуге көмектеседі, ол осы құбылысты дұрыс бағалау және басқару үшін маңызды.

2016 жылдың 1 қаңтарында АҚШ Федералдық тергеу бюросы жануарларға қатыгездік жасауды «Қылмыс туралы біркелкі есепке» санат ретінде қосты, ол, әдетте, кісі өлтіруді тергеуде жиі қолданылатын жалпы ұлттық қылмыс туралы хабарлау жүйесі болып табылады. Қазіргі уақытта жүйеге АҚШ

қауымдастықтарының үштен бір бөлігі ғана қатысса да, нәтижелер жануарларға қатыгездік жасаудың нақты көрінісін құруға және араласу мен орындау стратегияларын анықтауға көмектеседі. Деректерді жинау төрт санатты қамтиды: қарапайым / дөрекі немқұрайлылық, қасақана зорлық-зомбылық және азаптау, ұйымдасқан (мысалы, ит пен әтеш төбелесі) және жануарларға жыныстық зорлық-зомбылық [21].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, бүгінде бүкіл әлемде танылған жануарларға қатыгездік жасау түрлерін келесідей жіктеуге болады:

1. Қарапайым немқұрайлылық, бұған бір немесе бірнеше жануарларды тиісті азық-түлікпен, баспанамен, сумен немесе ветеринарлық көмекпен қамтамасыз етпеу, әдетте білмеушілікпен қамтамасыз етпеу кіреді. Жануарларға қатыгездік жасаудың бұл түрі бүгінде бүкіл әлемде кең таралған. Бүгінгі күні барлық жерде кездесетін қарапайым немқұрайлылықтың ең көп тараған мысалы-ит иелері иттерін ит белбеуінсіз мойнына шынжырмен байлап қою және көп жағдайда ит тиісті баспанасыз бірнеше сағат, тіпті бірнеше күн бойы аулада қараусыз қалады;

2. Дөрекі немқұрайлылық, яғни мұны қасақана, зиянды немесе қатыгез немқұрайлылық деп те атауға болады. Жануарларға дұрыс күтім жасай алмау мен дегидратацияның немесе аштықтың алдын алу үшін қажетті тағамды немесе суды әдейі немесе саналы түрде сақтау арасындағы айырмашылықты анықтау маңызды. Осылайша, дөрекі немқұрайлылық – бұл жануарды немесе жануарлар тобын тамақ немесе судан айырудың қасақана әрекеті. Мұндай қатыгездіктің әдеттегі мысалы – адамдар ауру иттерін аямай лақтырып тастайтын жағдай, ал кейбіреулері оларды суықта немесе жаңбырда далада қалдырады;

3. Қасақана қиянат жасау жағдайлары көпшілікті алаңдатып, кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен байланысты болуы ықтимал. Жануарларға қатысты зорлық-зомбылық әрекеттеріне қатысы бар адамдар қоғамға қауіп төндіреді деген алаңдаушылық бар. Жануарларға қасақана қиянат жасау көбінесе басқа да ауыр қылмыстармен, соның ішінде есірткі қылмыстарымен, бандалық әрекеттермен, қару-жарақпен, жыныстық зорлық-зомбылықпен және тұрмыстық зорлық-зомбылықпен бірге қарастырылады және агрессивті немесе қоғамға жат мінез-құлық тарихының ең көрнекті бөліктерінің бірі болуы мүмкін. Мұндай істерді көбінесе немқұрайлылық немесе жинақтау істеріне қарағанда сот ісін жүргізу оңайырақ, өйткені қылмыстың жәбірленушіге тигізетін зардаптарын құжаттау оңайырақ болуы мүмкін және қылмыстың ниеті айқынырақ түсініледі;

4. Жануарларды сақтау, бұл көптеген жануарлардың жинау және тамақтану, санитария және ветеринарлық көмектің минималды стандарттарын қамтамасыз ете алмау; жануарлардың нашарлауына байланысты шаралар қабылдау; сондай-ақ үй шаруашылығындағы адамдардың денсаулығы мен әл-ауқатына теріс әсерін мойындау немесе түзету. Жануарлардың жиналу жағдайларының мысалдары: көптеген жануарларды адамгершілікке жатпайтын жолмен тасымалдау, құстар мен басқа жануарларды өте нашар және қолайсыз жағдайда ұстау, шошқалар мен басқа жануарларды жануарлар фермаларында аштықтан өлу үшін ұстау және т.б.;

5. Ұйымдасқан қиянат, яғни ит, әтеш төбелестіру және т.б. АҚШ пен

Ұлыбританияның қатыгездікке қарсы заңдарында 19 ғасырда қабылданғаннан бері ит төбелесу және әтеш төбелесу сияқты «қанды спорт» ерекше назарға алынды. Бұл әрекет екі немесе одан да көп иттерді, әтештерді немесе кез келген басқа жануарларды төбелесу үшін шеңберге қоюды және көрермендердің көңілін көтеру мақсатында бір-бірін аяусыз өлтіруге рұқсат беруді қамтиды;

6. Ритуалды зорлық-зомбылық немесе «жануарларға жасырын және ритуалды зорлық-зомбылық» деген тіркес бірден көптеген алаңдатарлық бейнелерді тудырады: айқышқа шегеленген және өртенген мысық; ғимараттың баспалдақтарында парақпен қалдырылған иттің басы; жануардың аузына қарғыс салынған қағаздар; ұрыптық құрбандықтың бөлігі ретінде кесілген ешкінің тамағы. Жануарларға қарсы бірнеше басқа қылмыстар қоғамда осындай үлкен алаңдаушылық туғызады. Жануарларды өлтіретін немесе мүгедек ететін және дереу табылған жерде қалдыратын қылмыстардың көпшілігі «шайтандық» немесе табынушылық әрекеттерге қатысты алаңдаушылық тудырады және мұндай әрекеттерді жасаған адамдар тағы қандай қылмыстар жасауы мүмкін немесе не істей алады деген алаңдаушылық тудырады;

7. Жануарларға жыныстық зорлық-зомбылық жасау, яғни зоофилия, адамның жануарларға сексуалдық жақындығы, тартымдылығы немесе жыныстық тартымдылығы ретінде анықталады. Жануарды жыныстық қатынас үшін пайдаланудың бұл әрекеті қаншалықты қорқынышты және өрескел болып көрінсе де, көптеген адамдар оны табиғатқа қарсы жасалған күнә деп санаса да, зоофилия мәселесі бүкіл әлемде, соның ішінде Қазақстанда да алаңдаушылық туғызуда.

Жануарларға қатыгездік жасау мұқият зерттеуді қажет ететін күрделі және көп қырлы құбылыс болып табылады. Бұл тақырыпты зерттеудің маңызды кезеңі «жануарларға қатыгездік жасау» ұғымын анықтау болып табылады, өйткені ол жануарға зиян келтіретін актілерді құқықтық және қылмыстық бағалауға негіз болады. Келесі аспектілерге назар айдарған жөн:

1. Физикалық зорлық-зомбылық тәсілі зорлық-зомбылық, азаптау, ұрып-соғу және физикалық зиян келтірудің басқа түрлеріне бағытталған. Осы тәсіл шеңберінде жануарларға қатыгездік жасау жануарға келтірілген физикалық зиян немесе ауырсыну арқылы анықталады;

2. Психологиялық аспект – бұл тәсіл жануарларға эмоционалды және психологиялық әсерді қарастырады. Ол жануарлармен қарым-қатынастан туындауы мүмкін қорқыныш, стресс, мазасыздық және психологиялық жарақат аспектілерін қамтиды;

3. Этикалық аспект тұрғысынан жануарларға қатыгездік жасауды анықтау үшін этика нормалары мен принциптері қолданылады, олар жануарларға қатысты белгілі бір әрекеттердің негізділігі мен моральдық қолайсыздығы мәселелерін көтереді;

4. Құқықтық аспект тұрғысынан жануарларға қатыгездік жасаудың анықтамасы жануарлардың құқықтық мәртебесін реттейтін нормалар мен заңдарға сүйенеді. Бұл аспект жануарларға деген қарым-қатынасты және олардың құқықтарын қорғауға қатысты заңдардың бұзылуын ескереді;

5. Мәдени аспект жануарларға қатыгездік жасау туралы түсінік қоғамның

мәдени және этникалық ерекшеліктеріне байланысты өзгеруі мүмкін. Бір мәдениетте қатыгез деп саналатын кейбір әрекеттер басқа мәдениетте басқаша қабылдануы мүмкін;

6. Экологиялық аспект – бұл тәсіл жануарлардың әсерін биоәртүрлілік пен экожүйені сақтау тұрғысынан бағалайды. Жануарларға қатыгездік жасау экологиялық тұрақтылық пен табиғат тепе теңдігін бұзу ретінде қарастырылуы мүмкін.

Жануарларға қатыгездік жасауды анықтаудағы әртүрлі тәсілдер түрлі көзқарастар мен нормативтік тәсілдерді қарастыруға мүмкіндік береді және жануарларға қатыгездік жасаудың алдын алу үшін кешенді шараларды әзірлеуге негіз бола алады.

Жануарларға қатыгездік жасау анықтамаларын талдау негізінде келесі маңызды сипаттамаларды ажыратуға болады:

1. Мінез-құлық белгісі – қатыгездік жасау әрекеті белсенді түрде де (қасақана дене жарақатын келтіру) және пассивті түрде (жануарға зиян келтіруге әкелетін әрекетсіздік) көрінеді;

2. Ниет – көптеген зерттеушілер қиянат жасау саналы әрекетті қамтиды деп санайды, бірақ кейбір ғалымдар анықтамаға абайсыз әрекеттерді де қосады;

3. Әрекеттердің қайталануы – даулы аспект болып табылады, мұнда кейбір зерттеушілер әрекеттерді қайталау қажет деп санайды, ал басқалары бір реттік құбылыс жеткілікті деп санайды;

4. Психологиялық зорлық-зомбылық – физикалық зорлық-зомбылықтан басқа, кейбір авторлар психологиялық зорлық-зомбылықты есепке алудың маңыздылығын көрсетеді, бірақ мұны дәлелдеу қиын;

5. Эмоционалды аспект – қатыгездікті жасаудан немесе бақылаудан ләззат алу, бірақ бұл барлық анықтамаларға кірмейді.

Жануарларға қатыгездік жасауды зерттеу зорлық-зомбылықтың физикалық және психологиялық аспектілерін, сондай-ақ осындай әрекеттерді жасайтын адамдардың себептері мен ниеттерін терең талдау қажеттілігін ескеретін кешенді тәсілді қажет етеді. Қайталану мен әрекеттердің эмоционалдық мотивтерін талдауды қоса алғанда, қатыгездік жасаудың жіктелуі мен бағалауының көп қырлы тәсілінің маңыздылығы атап өтіледі.

Зерттеулер көрсеткендей, жануарларға қатыгездік жасау қоғамның моральдық дамуы мен моральдық нұсқауларына айтарлықтай әсер етеді. Бұл мінез-құлық психикалық ауытқулардың көрсеткіші немесе девиантты мінез-құлықтың хабаршысы болуы мүмкін. Бұл мәселені шешу контекстінде қылмыстық жауапкершілікті ғана емес, сонымен қатар жануарларға, әсіресе балалар арасында қатыгездік жасауды бақылау және алдын алу үшін республикалық және облыстық деңгейлерде арнайы органдар құруды қамтитын жүйелі тәсіл ұсынылады.

Қылмыстық-құқықтық және профилактикалық шараларды, соның ішінде білім беру және әлеуметтік бағдарламаларды ескере отырып, жануарларға қатыгездік жасау мәселесіне кешенді көзқарас қажет. Бұл қоғамда адамгершілік қарым-қатынасты қалыптастырып, жастайынан девиантты мінез-құлықтың алдын алуға көмектеседі.

Жануарларға қатыгездік жасау туралы диссертация контекстінде жануарларға агрессия, әсіресе психикасы қоршаған ортаның әсеріне бейім кәмелетке толмағандардың алдында мұндай мінез-құлық көрсетілсе, аса ауыр қоғамға қарсы әрекеттерді тудыруы мүмкін фактор ретінде қарастырылады. Біз жануарларға қатыгездік жасау туралы нақты, тұжырымдалған түсінік нақты қылмыстық-құқықтық нормалардың қажеттілігін тудырады деп санаймыз, өйткені қолданыстағы ережелер мәселені тиімді шешуді қамтамасыз етпейді.

Жануарларға қатыгездік жасау жағдайында нақты қылмыстық-құқықтық реттеудің маңыздылығы жоғары, өйткені ол қоғамда, әсіресе жастар арасында агрессивті және қоғамға жат мінез-құлық үлгілерінің таралуын болдырмауға көмектеседі.

Ұсынылған материалды талдау негізінде жануарларға қатыгездік жасау белгілері туралы жалпы қорытынды жасауға болады. Біріншіден, зорлық-зомбылық белгілері әртүрлі және оларға физикалық зорлық-зомбылық, эмоционалдық немесе психологиялық зорлық-зомбылық, жеткіліксіз күтім мен қамқорлық, жануарларды пайдалану, әрекетсіздік немесе немқұрайлылық жатады. Бұл санаттардың әрқайсысының жануарға келтірілген зияннның түрі мен дәрежесін анықтайтын өзіндік ерекшеліктері бар.

Физикалық зорлық-зомбылыққа ұрып-соғу, жарақаттау немесе өлтіру сияқты жануарға физикалық зиян келтіретін қасақана әрекеттер жатады. Эмоционалды немесе психологиялық зорлық-зомбылық қорқыту немесе оқшаулау сияқты жануарларға стресс немесе қорқыныш тудыратын әрекеттерді қамтиды. Тиіссіз күтім тамаққа, суға, баспанаға немесе медициналық көмекке қол жетімділіктің болмауына әсер етеді. Қанау жануарларды цирктерде, итпен төбелесуде немесе қолайсыз жағдайларда жұмыс жануарлары ретінде пайдалануды қамтиды. Әрекетсіздік немесе немқұрайлылық жануардың қажеттіліктерін елемеумен сипатталады, оның азап шегуіне немесе өліміне әкеледі.

Жануарларға қатыгездік жасауды жіктеуге және түсінуге осындай жан-жақты көзқарастың маңыздылығы – бұл мұндай емдеуді дәлірек анықтауға, талдауға және алдын-алу шараларын жасауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ зерттеу мен реттеуге кешенді көзқарасты талап ететін әлеуметтік және құқықтық контексттегі қиянат мәселесінің күрделілігі мен көпдеңгейлі сипатын көрсетеді.

Осылайша, «Жануарға қатыгездікпен қарау – жануарға физикалық ауырсыну (механикалық, термиялық, химиялық және басқа да әсерлерге, соның ішінде азаптауға, ұрып-соғуға, өртеуге және басқа да әрекеттерге реакция кезінде ауырсыну рецепторларынан туындаған сезімдер) және (немесе) азап шегу (ауырсынудан, аштық, шөлдеу, суық және басқа сезімдерден туындаған) немесе жануардың өліміне, мертігуіне немесе денсаулығына басқа да зақым келтіруі» ретінде анықтауға болады. Бұл әрекеттер қасақана немесе абайсыздықтың нәтижесі болуы мүмкін және олар енжар немқұрайлылықтан теріс пайдаланудың белсенді түрлеріне дейінгі кең ауқымды мінез-құлықты қамтиды. Тақырыптың маңыздылығы оның қоғамының моральдық және әлеуметтік дамуына, сондай-ақ девиантты мінез-құлықтың таралуына әсер етуінде жатыр.

1.2 Жануарларға қатыгездікпен қараудың қылмыстық құрамының теориялық және тәжірибелік мәселелері

Құқық қорғау ұйымдары мен жануарларды қорғаушылардың белсенділігі әртүрлі елдердегі заңнаманың өзгеруіне ықпал етеді. Бұл динамика жануарлардың құқықтарын қорғау саласында ерекше, жануарлардың құқықтарын заңнамалық жетілдіру және нығайту байқалады. Аталған мәселелердің маңыздылығы адам құқықтары топтарынан асып түседі және жалпы қоғамға әсер етеді. Көптеген ғалымдар жануарлардың жағдайын жақсарту қоғамдық адамгершілік пен қауіпсіздікті арттыруға ықпал етеді деп санайды. Жануарлар құқығының күшеюі жануарлардың да, адамдардың да өміріне саналы көзқарасқа әкеледі, сонымен қатар қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейін төмендетеді. Осылайша, жануарлардың құқықтарын заңнамалық тұрғыдан нығайту және олардың тіршілік ету ортасын жақсарту қоғамның жануарларға деген көзқарасын түбегейлі өзгертіп, девиантты мінез-құлық мүмкіндіктерін азайтады. Осы себепті әрбір мемлекетте жануарларға қатысты адамгершілік принциптерін заңмен бекіту қажет.

Жануарлардың құқықтарын нығайтуды заңнамалық тұрғыдан бекіту бұл тіршілік иелерін қорғап қана қоймайды, сонымен қатар ізгі және қауіпсіз қоғам құруда маңызды рөл атқарады. Бұл этикалық нормалар мен гуманистік принциптерді әртүрлі елдердің құқықтық жүйелеріне біріктіру қажеттілігін көрсетеді.

Р.Б. Осокин, Е.В. Бочаров, В.С. Мирошниченко, И.И. Лобова, Е.В. Богатова мен Н.А. Косолопова сияқты авторлар өз еңбектерін жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты әрекеттердің объективті белгілерін зерттеуге арнады. Осы зерттеушілердің елеулі үлестеріне қарамастан, жануарларға қатыгездік жасаудың объективті белгілері тақырыбы әлі де жеткілікті дамымаған. Қолданыстағы заңнама, атап айтқанда 1997 жылғы ҚР ҚК 276-бабы жануарларға қатыгездікпен қарауды бұзақылық мотивтер мен садистік әдістерді қолдану призмасы арқылы анықтауды тұжырымдайды, бірақ мұндай әрекеттердің барлық мүмкін аспектілері мен сценарийлерін қамтымайды.

Жануарларға қатыгездік жасаудың объективті белгілері тақырыбын тереңірек және жан-жақты ғылыми өңдеу заңнаманың мұндай қылмыстарды дәлірек және тиімдірек реттеп, алдын алуы үшін қажет. Бұл мұндай әрекеттердің мәні мен салдарын нақтырақ түсінуге, сондай-ақ олардың алдын алу мен жазалаудың тиімді тетіктерін жасауға мүмкіндік береді.

Енді ҚР ҚК-нің 2014 жылғы 316-бабының жаңа редакциясына сәйкес қылмыстық құқықбұзушылық екі бөлікке бөлінген:

1. Жануарға оның мертігуіне алып келген қатыгездікпен қарау;
2. Жануарға оның өліміне алып келген қатыгездікпен қарау [7].

Осылайша, баптың жаңа редакциясы қылмыскердің себептері мен әдістеріне емес, жануардың салдарына (мертігу немесе өлім) назар аударады. Бұл заң шығарушының жануарлар құқығын қорғауды күшейтуге және олардың қатыгездігі үшін жазаны күшейтуге ұмтылуымен байланысты. Дегенмен, әрбір істің нақты мән-жайлары кінә мен жазаның деңгейін анықтауда әлі де маңызды

рөл атқарады.

Аталған бапта жазаны күшейтетін қылмыстың квалификациялық белгілері де қарастырылған. Бұл келесідей жасалған әрекеттерді қамтиды:

– екі және одан да көп жануарға қатысты жасалған;

– адамдар тобы, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;

– бірнеше рет;

– жас балалардың көзінше;

– жария түрде немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдалана отырып жасалған.

Бұл өзгерістер зерттелетін баптың қазіргі басылымы негізінде жануарларға қатыгездік жасаудың объективті белгілерін мұқият зерттеуді талап етеді, өйткені ғылымда да, сот тәжірибесінде де жануарларға қатыгездік жасаудың барлық объективті белгілері біржақты түсініктеме алған жоқ.

В.Б. Боровиков пен А. Смердовтың пікірінше, қылмыс объектісі – бұл қылмыс зиян келтіретін немесе оған тікелей зиян келтіру қаупі бар игілік [22, 76 б.].

Дәстүрлі түрде қылмыстық құқық теориясында қылмыс объектісі қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар ретінде қарастырылады. Сонымен, А.Н. Попов пен Л.С. Аистованың пікірінше, қылмыстың объектісі – қылмыстық заңмен қорғалатын, зиян келтірілген немесе зиян келтіру қаупі төнген қоғамдық қатынас болып табылады [23, 9 б.].

Қылмыстық құқықта қылмыс объектілерін жіктеу қорғалатын қоғамдық қатынастардың көлемін анықтауда шешуші рөл атқарады. Қылмыс объектілерінің төрт негізгі түрі бар: жалпы, топтық, түрлік және тікелей. Олардың әрқайсысы заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастардың әртүрлі деңгейлерін сипаттайды. Қылмыстың жалпы объектісі жеке тұлға мен меншіктен бастап қоршаған ортаға және қоғамдық билікке дейінгі қоғамдық қатынастардың кең ауқымын қамтиды [24, 148 б.].

Белгілі бір қылмыстық әрекеттің зиянын терең түсіну үшін жалпы объектіні оның топтық, түрлік және тікелей объектілерін анықтау арқылы нақтылау қажет.

Қылмыстық құқықтағы қылмыс объектілерінің жіктелуін түсіну қылмыстарды барабар саралауға және қоғамдық қатынастарға келтірілген зияннның дәрежесін анықтауға негіз болып табылады. Бұл қылмыстық әрекеттердің әртүрлі түрлеріне дәл және негізделген қылмыстық-құқықтық жауап беруге мүмкіндік береді.

Қылмыстардың жалпы объектісі деп қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастардың қылмыстық қол сұғушылықтарынан қорғалатын барлық жиынтықты түсіну керек. Қылмыстың жалпы объектісін жеке тұлғаның қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін қатынастар, меншік қатынастары, экономикалық қызмет саласындағы қатынастар, қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану қатынастары, қоғамдық биліктің жұмыс істеу саласындағы қатынастар, әскери қызмет қатынастары және т.б. құрайды. Жалпы объектіні оқшаулау қылмыстық әрекетпен зиян келтіретін сол нақты қоғамдық қатынастарды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Қылмыстың

жалпы объектісі қылмыстық қол сұғушылықтың топтық, түрлік және тікелей объектісін белгілеу арқылы нақтыланады.

Қылмыстық кодекс біртекті қоғамдық қатынастарды қорғайтын нормаларды ерекше бөліктің тарауларына бөледі. Атаулары қылмыстардың топтық объектілеріне сәйкес келетін бұл тараулар қоғамның қылмыстық саясатының басымдықтарын және қылмыстардың қоғамдық қауіптілігінің сипатын білдіреді. Түрлік объектіні көрсететін нақты объектілер Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің жеке басын қорғау, экономика, қоғамдық қауіпсіздік сияқты тарауларының атауларында берілген. Бұл санаттар қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық құндылықтардың ауқымын көрсетеді.

Қылмыстық кодекстің құрылымы қылмыстарды жалпы және нақты объектілерге бөле отырып, әртүрлі қоғамдық қатынастардың қылмыстық-құқықтық қорғалуының жүйелілігі мен тұтастығын көрсетеді. Бұл қылмыстық саясаттың басым бағыттарын нақты анықтауға мүмкіндік береді және негізгі әлеуметтік құндылықтарды тиімді қорғауды қамтамасыз етеді.

Тікелей объект – әрбір нақты жағдайда қылмыстық құқық нормасымен қорғалатын соңғы қоғамдық құндылық. Е.В. Бочаровтың пікірінше, зерттелініп жатқан салада жануарларды ұстау саласындағы қоғамдық қатынастар тікелей объект болып табылады. К.П. Семенов негізгі тікелей объект деп жануарларды қауіпсіз ұстауға жағдай жасау арқылы халықтың денсаулығын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастарды санайды [25, 16 б.].

Қазіргі қоғамдағы жануарларға деген көзқарас мәдени және адамгершілік дамудың маңызды көрсеткіші болып табылады. Жануарларға қарсы қылмыстар, әсіресе қатыгез сипатта, қоғам мен жануарлар арасындағы терең байланысты баса көрсете отырып, жиі қоғамдық наразылықты тудырады. Бұл әрекеттер көптеген адамдардың жүрегінде резонанс тудырып қана қоймайды, сонымен қатар тақырыптың қоғамдық сана мен заңнамалық қорғаудағы маңыздылығын көрсете отырып, қоғамдық мораль негіздерін бұзады.

Қылмыстық заңнамадағы жануарларға қатыгездік жасау мәселелеріне назар аудару жануарлар құқығын қорғау ғана емес, сонымен бірге қоғамның адамгершілік және мәдени құндылықтарының көрінісі болып табылады. Жануарларды тиімді құқықтық қорғау қоғамдық адамгершілік пен мәдениетті нығайтуға ықпал етеді.

Р.Б. Осокин: « ... қатыгездік жасау белгісі қоғамдық мораль құндылықтарымен байланысты, ол белгілі бір уақыт кезеңінде сәйкес қоғамның моральдық деңгейіне байланысты өте өзгермелі» деп көрсетеді [26, 45 б.].

Жануарларға қатыгездік жасау элементтерінің объективтік жағын қарастыру өте маңызды, өйткені ол автор қарастыратын әрекетті сипаттайтын белгілерін анықтауға және қайта қарауға мүмкіндік береді. Зерттеуге кірісе отырып, ең алдымен, « ... қылмыстың объективтік жағы – бұл қылмыстық әрекеттің сыртқы жағын сипаттайтын заңдық маңызы бар белгілердің жиынтығы» екенін атап өту қажет [27, 145 б.].

Жануарларға қатыгездік жасауды қылмыстық-құқықтық талдау шеңберінде қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіпті қамтамасыз етуге байланысты қоғамдық қатынастар топтық объект болып табылады. Әлеуметтік мораль типтік объект

ретінде бөлектелсе, ал тікелей объектісі жануарларды күтіп-баптау мен емдеуді реттейтін қатынастар болып табылады. Айта кету керек, академиялық қоғамдастықта осы қылмыстық заңның объектілерін жіктеу мен градациялауға қатысты әртүрлі көзқарастар бар, бұл аталған мәселенің күрделілігі мен жан-жақтылығын көрсетеді.

Жануарларға қатыгездік көрсету саласындағы қылмыстық объектілерді саралау мәселелері ғылыми ортада пікірталас тақырыбы болып қала береді. Бұл әлеуметтік-құқықтық аспектілерді де, моральдық аспектілерді де ескере отырып, осы саладағы қылмыстық заңнаманы талдау мен дамытуға терең және жан-жақты көзқарас қажет екенін көрсетеді.

Атап айтқанда, А.В. Бриллиантова [28, 820 б.] мен М.В. Талан, Ф.Р. Сундурованың [29, 521 б.] пікірінше, бұл қылмыстың тікелей объектісі адам мен жануарлардың қарым-қатынасы саласындағы қоғамдық мораль болып табылады. Л.Л. Кругликов [30, 532 б.] пен А.И. Рарог [31, 406 б.] біз қарастырып отырған қылмыстың тікелей объектісін жануарларға адамгершілікпен қарау саласындағы қоғамдық мораль деп санайды.

Қоғамдық мораль ретінде әдетте «берілген қоғамдағы әдептілік пен әдепсіздік, адамгершілік пен адамгершілікке жатпайтын, жақсылық пен зұлымдық, әділдік пен әділетсіздік идеясын анықтайтын қоғамдық қатынастардың жиынтығы» түсініледі [32, 297 б.]. Осыны ескере отырып, жануарларға адамгершілік қатынас адамгершілік элементі ретінде қарастырылып отырған қылмыстар тобының негізгі тікелей объектісі болып табылады деген тұжырым жасалуы керек.

О.Л. Дубовиктің пікірінше, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 245-бабында қарастырылған әрекет Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 26-тарауынан тыс «экологиялық қылмыстар» болғанына қарамастан экологиялық қылмыстарға жатады; бұл қылмыс тақырыбына – жануарларға байланысты [33, 481-482 бб.]. Осы көзқарасты бағалау үшін негізгі, қосымша және факультативті тікелей объектіні ажырату критерийлеріне жүгіну қажет.

А.В. Пашковскаямен тікелей объектілердің бұл түрлерін ажырату олардың маңыздылық дәрежесіне қарай емес, оның осы топтың қылмыстарының нақты объектісімен байланысына қарай жүргізілетінімен келісуіміз керек [34, 218-220 бб.].

Қылмыстық кодекстің құрылымын талдай отырып, жануарларға қатыгездік жасау ҚР ҚК 11-тарауында көрсетілген қоғамдық моральға қарсы қылмыс ретінде сараланады деп айтуға болады. Сонымен, қылмыстың негізгі тікелей объектісі жануарларға адамгершілікпен қарау аясындағы қоғамдық адамгершілік болып табылады. Қосымша объектілерге экология және кәмелетке толмағандардың қалыпты дамуы саласындағы әлеуметтік қатынастар жатады. Егер жануар біреуге тиесілі болса, бүлінетін мүліктік қатынастар факультативтік тікелей объектілер ретінде анықталады.

Жануарларға қатыгездік жасау қоғамдық адамгершілікті қорғау контекстінде қарастырылады, бұл оның қоғамдық сана мен мәдениеттің элементі ретіндегі маңыздылығын көрсетеді. Сондай-ақ құқық бұзушылықтың көп деңгейлі құрылымын, оның ішінде экологиялық және мүліктік қатынастарды

қорғауды, кәмелетке толмағандардың дамуына қамқорлық жасауды анықтайды, бұл осы мәселені реттеуге кешенді көзқарасты көрсетеді.

Жануарларға қатыгездік жасауды қоғамдық адамгершілікке қарсы қылмыстар қатарына жатқызу тарихи сабақтастық механизмдеріне байланысты. Кеңестік кезеңде алғаш рет жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық РКФСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1988 жылғы 30 наурыздағы «Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жауаптылық туралы» Жарлығымен [35, 397 б.] енгізілді, оған сәйкес РКФСР-дің 1960 жылғы Қылмыстық Кодексі [36, 591 б.] 230.1. бабымен «Жануарларды қорлау» толықтырылды. Мұндай әрекет қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстарға жатқызылды. Бұл қоғамдық мораль ұғымымен байланысты, өйткені аталған жарлықта «мұндай әрекеттер социалистік қоғамның моральына сәйкес келмейді және азаматтарды, әсіресе балаларды тәрбиелеуге зиян тигізеді» делінген.

Сот тәжірибесі жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты әрекеттердің қоғамдық адамгершілік негіздеріне елеулі әсер ететінін көрсетеді. Жануарларға қатыгездік жасаумен көрсетілген мұндай әрекеттер қоғамда қабылданған моральдық-этикалық нормаларға қайшы келеді. Моральдық зияннан басқа, мұндай қылмыстар жануарлардың иелеріне зиян тигізеді, әсіресе егер зардап шеккен жануар үшінші тұлғаларға тиесілі болса. Бұл жануарға физикалық зиян келтіруден басқа, оны емдеуге және қалпына келтіруге қосымша қаржылық шығындарды тудырады, осылайша жануарларды қорғаудағы қоғамдық жүктемені арттырады.

Жануарларға қатыгездік жасау қоғамның моральдық-этикалық принциптерін бұзу болып қана қоймайды, сонымен қатар жануарлар иелеріне қаржылық шығын әкеледі. Бұл жануарларды қорғауға қатысты заңнамалық шараларды күшейту қажеттілігін көрсетеді, сондай-ақ осы мәселе бойынша халықты хабардар етудің маңыздылығын көрсетеді.

Қоғамдық мораль аясында туындайтын және жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты қоғамдық қатынастар көбінесе олардың иелеріне айтарлықтай материалдық шығын әкеледі. Бұл ретте, әсіресе, қылмыстық-құқықтық аспектіде меншік иелерінің өз жануарларына қатысты әрекеттерін бағалау қиын. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес меншік иесі өз мүлкімен басқа тұлғалардың құқықтарын бұзбай кез келген заңды әрекеттерді жасауға құқылы. Бұл меншік иесінің оның жануарына қатысты іс-әрекетіне қылмыстық-құқықтық баға беруде заңды әрекеттердің шекарасы, оның ішінде жануарларды азық-түлікке тұтыну мақсатында өлтіру жағдайлары ескерілуі керек дегенді білдіреді.

Меншік иелерінің құқықтары мен жануарларға адамгершілікпен қарау жөніндегі міндеттері арасындағы әділ тепе-теңдікті қамтамасыз ету үшін қылмыстық заң шеңберінде меншік иелерінің өз жануарларына қатысты заңды әрекеттерінің шекарасын нақты анықтау қажет. Иесі жануарды жеу мақсатынсыз меншік иесі оған қатыгездік көрсетіп, оған зақым келтіріп немесе қаза тапқан жағдайда, мұндай әрекеттер ҚР ҚК 316-бабына сәйкес сарапануы тиіс.

Қатыгездік жасауға жол бермеу және жануарларды қорғауды қамтамасыз ету үшін иелерінің жануарларға қатысты қолайлы әрекеттерінің шекарасын

нақты анықтау және заңнамалық бекіту қажет. Бұл қоғамдық мораль нормаларын нығайтуға және жануарларды негізсіз қатыгездік жасаумен құқықтық қорғауға көмектеседі.

Жануарларға қатыгездік жасаудың факультативті тікелей объектісі, егер жануар біреудің меншігі болып табылса, бүлінген мүліктік қатынастар болуы мүмкін. Жануарларға алуан түрлі заттар ретіндегі көзқарас Ресейде ертеде – Кеңес кодексінің Х тарауының 209, 210, 282-баптарында пайда болған [37]. 1649 жылы басқа біреудің жануарын өлтіргені үшін кінәліге иесіне материалдық шығынды өтеу міндеті жүктелді; бұл ретте мәселенің моральдық жағы нормативтік актімен реттелмеген.

ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыс объектісі заң ғылымында жануарларға адамгершілікпен қарау контекстінде қоғамдық мораль ретінде бірегейлендірілсе де, бұл қылмыстың мәні туралы мәселе мамандар арасында әртүрлі пікірлер тудыруда. Қылмыстың заты – бұл тікелей қылмыстық ықпал ету объектісіне айналатын материалдық дүниенің ерекше элементі. ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыстың объективтік белгілерінің құрамдас бөлігі ретінде қылмыстық құқық бұзушылықтың пәнін зерделеу жануарларға қатыгездік жасаудың сипаты мен зардаптарын толық түсіну үшін қажет.

Жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты қылмыстың мәнін талдау мұндай әрекеттерді терең түсіну және дұрыс саралаудың кілті болып табылады. Қылмыстың затының мәнін түсіну жануарларға қылмыстық әсер етудің нақты сипаты мен салдарын анықтауға көмектеседі, бұл қылмыстық-құқықтық жауаптың және жануарларды қорғаудың тиімдірек болуына ықпал етеді.

ҚР ҚК 316-бабына қатысты қылмыстың заты жануарлар екені жалпы қабылданған. Г.В. Назаренконың [38, 106 б.], пікірінше, жануарлар қоғамдық қатынастардың субъектісі болып табылмайды, бұл оларды қылмыстың жанды объектілеріне жатқызуға мүмкіндік береді.

Қылмыстық құқықтағы «қылмыстың заты» түсінігі қылмыстық іс-әрекеттердің нысанасы болып табылатын материалдық дүниедегі нақты нәрселерді білдіреді. Жануарларға қатыгездік жасау туралы баптың контексінде жануарлардың өздері заты болып табылады. Алайда, ҚР ҚК «жануарлар» терминіне нақты анықтама берілмей, түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл құқық қорғау және жануарларды қорғауда қиындықтарға әкелуі мүмкін заңда белгісіздік тудырады. ҚР ҚК «жануарлар» категориясының нақты анықтамасының болмауы құқықтық белгісіздікке алып келеді, бұл әрекеттерді дұрыс саралауды және жануарлар құқықтарын қорғауды қиындатады. Бұл категорияның нақты заңнамалық анықтамасы жануарларды тиімді құқықтық қорғауды қамтамасыз ету және қатыгездіктің алдын алу үшін қажет.

1986 жылғы 18 наурыздағы «Эксперименттер немесе басқа ғылыми мақсаттар үшін пайдаланылатын омыртқалыларды қорғау» туралы Еуропалық конвенция «жануар» терминін личинкалық автономды және/немесе көбеюге қабілетті формаларды қоса алғанда, бірақ басқа ұрық немесе эмбриональды формаларды қоспағанда, адам тектес емес кез келген омыртқалы тіршілік иесі ретінде анықтайды [39].

В.И. Ткаченконың пікірінше, ҚР ҚК 316-бабында көзделген іс-әрекеттің

заты ретінде жануарларға «жабайы, бірақ қолға үйретілген немесе тұтқында ұсталған үй жануарлары» жатады. Олар кімнің меншігі екеніне қарамастан қылмыстың заты болып қала береді. А.В. Бриллиантова бұл қылмыстың заты ретінде «кез келген үй жануарлары да, жабайы да, панасыз» деп есептейді [28, 607 б.].

«Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану» туралы 2004 жылғы 09 шілдедегі № 593 ҚР заңында [4] 1-баптың 38-тармағында «жануарлар әлемі» термині қолданылады, ол ҚР аумағын тұрақты немесе уақытша мекендейтін және табиғи еркіндік жағдайындағы, сондай-ақ континенттік қайраңның және ҚР айрықша экономикалық аймағының табиғи ресурстарына жататын жабайы жануарлардың барлық түрлерінің тірі организмдерінің жиынтығы ретінде айқындалады. Бұл анықтамадан «жануарлар әлемі» ұғымы «жануарлар» ұғымымен салыстырғанда тар болып табылады, өйткені ол тек жабайы табиғатқа жануарларға қатысты болады.

Дүниежүзілік жануарларды қорғау қоғамы 2000 жылғы маусымда әзірлеген және ратификациялаған «Жануарлардың әл-ауқаты туралы дүниежүзілік декларация» [40] жануарларды ауырсынуды сезіну қабілеті бар кез келген сүтқоректілер (адамдарды қоспағанда), құстар, бауырымен жорғалаушылар, қосмекенділер, балықтар немесе омыртқасыздар ретінде анықтайды.

Қылмыстық құқық теориясында бұл мәселе бойынша әртүрлі пікірлер бар. Е.Б. Кургузкина мен О.В. Саратованың пікірінше, қаралып отырған қылмыстардың заты ретінде тек үй және жабайы немесе қаңғыбас жануарлар – сүтқоректілер (жылқылар, сиырлар, иттер, мысықтар және т.б.) болуы мүмкін. Өз кезегінде, балықтар, қосмекенділер, бауырымен жорғалаушылар және омыртқасыздар, әдетте, талданған қылмыстық әрекеттің қол сұғушылық заты болып табылмайды [41, 17 б.]. К.П. Семенов бұл қылмыстың субъектісі шығу тегі мен меншік нысанына қарамастан сүтқоректілер мен құстар класына жататын омыртқалы жануарлар деп есептейді. Р.Б. Осокиннің көзқарасы ең дұрыс болып көрінеді, оның пікірінше, қылмыс затының міндетті белгісі – жүйке жүйесі бар тірі ағзаның ауырсынуды сезіну қабілеті, олардың азап шегуі әлеуметтік моральдың негізі болып табылатын адамгершілік принципіне қайшы келеді. Е.В. Бочаровтың көзқарасы бойынша ҚР ҚК-нің 316-бабында көзделген қылмыстардың субъектілері кез келген жануарлар, бауырымен жорғалаушылар, қосмекенділер немесе балықтар болуы мүмкін.

Балықтар немесе бауырымен жорғалаушылар оларға зорлық-зомбылық қолданылған кезде адам сияқты ауырсынуды бастан кешіре ме, жоқ па деген мәселе ғылымда шешілген. Адамгершілікке жатпайтын эксперименттер сериясы негізінде жасалған биологтардың қорытындысы мынаны қамтиды: « ... сыртқы тітіркендіргіштерге ұшыраған форельде кездесетін физиологиялық және мінез-құлық өзгерістері жоғары сүтқоректілерде байқалатындармен салыстырылады. Балықтар да адамдар сияқты ауырсынуды сезеді» [42].

Криминалист-ғалымдардың ұстанымдарын зерделеу ҚР ҚК 316-бабында сипатталған қылмыстың субъектісін анықтауға қатысты сан алуан көзқарастарды анықтайды. Бұл қылмыстың ерекшелігі, жануарларға қатысты қатыгездік жасау әрекеттер жануарлардың өздеріне тән азапты ғана емес,

сондай-ақ мұндай әрекеттердің куәгерлерінің де моральдық азаптарын тудыруы мүмкін, әсіресе олар көпшілік алдында жасалса. Бұл әсер етудің екі жақты сипаты бұл әрекетті қоғамдық имандылыққа қарсы қылмыс ретінде саралауды анықтайды.

Жануарларға қатыгездік жасау жануарлардың физикалық жағдайына ғана емес, сонымен бірге қоғамның моральдық қабылдауына да әсер етеді. Бұл мұндай әрекеттерді қоғамдық адамгершілікке қарсы қылмыстар ретінде қарастыру қажеттілігін атап көрсетеді, сонымен қатар жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты моральдық аспектілерге назар аударады.

Жануарлардың барлық түрлеріне, соның ішінде балықтар мен бауырымен жорғалаушыларға қатыгездік жасау теңдігі туралы сұрақ туындайды. Ағымдағы дәлелдер барлық омыртқалы жануарлардың ауырсынуды бастан кешіре алатынын көрсетеді, бұл олардың қоғамдық қауіпсіздік контекстіндегі маңыздылығын көрсетеді. ҚР ҚК 316-бабында заңнамада «жануар» ұғымының нақты анықтамасының болмауы құқық қорғау органдарында мәселелер туғызады. Сондықтан жануарлардың барлық түрлерін бірдей қорғауды қамтамасыз ету үшін ауырсынуды сезінуге қабілетті омыртқалы организмдер ретінде «жануарлар» ұғымын заңнамаға енгізу маңызды.

Қылмыстық заңнамадағы «жануар» ұғымының анықтамасын барлық омыртқалы организмдерге, соның ішінде балықтар мен бауырымен жорғалаушыларға кеңейту жануарларды емдеуге қатысты тең қорғауды және тиісті қылмыстық-құқықтық реттеуді қамтамасыз етудің негізгі қадамы болып табылады. Бұл сонымен қатар қоғамдық қауіпсіздік пен адамгершілікті нығайтуға ықпал етеді.

ҚР ҚК 316-бабы бойынша сот тәжірибесін талдау жануарларға қатыгездік жасау фактілері бойынша қылмыстық істерді тараптардың татуласуы негізінде қысқарту тенденциясын анықтады. Бұл қылмыстың объективтік жағының белгілерін, әсіресе қоғамдық қауіптіліктің жоғары дәрежесі жағдайында тереңірек түсіну қажеттілігін көрсетеді. Құқық қорғау органдары қылмысты онша ауыр емес қылмыстардан дұрыс ажырату үшін қылмыстың сыртқы көріністеріне назар аударуы керек.

Жануарларға қатыгездік жасау әрекеттерін тиімді анықтау және олармен күресу үшін құқықтық механизмдерді күшейту қажет. Мұндай қылмыстардың объективтік жағын терең талдау және олардың басқа құқық бұзушылықтардан нақты ажыратылуы әділеттілікті қамтамасыз ету мен жануарлар құқығын қорғаудың негізгі аспектілері болып табылады.

Жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты қылмыстың объективтік жағын зерттеу мұндай әрекеттерді түсіну және дұрыс саралаудың кілті болып табылады. Қылмыстың объективтік жағы – қылмыстық әрекеттің сыртқы көріністерін көрсететін заңдық маңызы бар белгілердің жиынтығы. Бұл аспектінің маңыздылығы оның қылмыстың сипатын, мән-жайлары мен зардаптарын жан-жақты бағалауға көмектесетіндігінде, сондай-ақ оны талдауға және құқықтық бағалауға объективті көзқарасты қамтамасыз ететіндігінде.

Жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты қылмыстың объективтік жағына баса назар аудару оның табиғатын жақсырақ түсінуге және барабар

құқықтық жауапты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл осындай қылмыстармен күресудің тиімді шараларын әзірлеу және жануарлар құқығын қорғауда қылмыстық сот төрелігінің тиімділігін арттыру үшін қажет [27, 145 б.].

В.Н. Кудрявцевтің пікірінше, қылмыстың объективтік жағы қоғамдық қауіпті қол сұғушылық механизмін бейнелейді, оған тікелей мыналар кіреді: 1) қоғамдық қауіпті әрекеттің сыртқы жағы – әрекет немесе әрекетсіздік; 2) қоршаған ортадағы енгізілген өзгерістер; 3) заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға зиян келтіру [43, 11 б.]. И.В. Велиевтің пікірінше, қылмыс құрамының объективті жағы-бұл заңсыз, кінәлі және жазаланатын қоғамдық қауіпті әрекеттің сыртқы жағын сипаттайтын нормативті белгілердің жиынтығы, ал объективті тараптың белгілерін дұрыс анықтау және бағалау негізінен қылмыстардың дұрыс сараланuын анықтайды [44, 108 б].

И. Ренненбергтің қылмыстың объективтік жағын жан-жақты зерттеу қажеттілігі туралы тұжырымдары маңызды болуы мүмкін. Бұл тәсілдің маңыздылығы қылмыскердің әрекетін қылмыс жасалған уақыт пен орын тұрғысынан толық бағалауға, сондай-ақ жасалған әрекет пен қылмыстық құқық нормаларының арасындағы дәл сәйкестікті орнатуға мүмкіндік беретіндігінде [45, 20 б.]. Мұндай талдау жануарларға жасалған қатыгездік жасау қылмыстарын дұрыс түсіну және олардың алдын алу және жазалаудың тиімді шараларын әзірлеу үшін қажет. Ол сондай-ақ мұндай қылмыстардың құқықтық анықтамасын нақтылауға көмектеседі және әділеттілікті қамтамасыз етеді.

Қатыгез сөзінің қазақ әдеби тілінің түсіндірме сөздігі бойынша мынадай мағынасы бар: адамның мінез-құлқындағы жағымсыз іс-әрекет; қаталдық, мейірімсіздік, тасжүректік [46, 744 б.].

Ал «Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде» «қатыгез» терминіне мынадай анықтама берілген: мейірімсіз немесе адамгершілікке жатпайтын, аяушылық, өкініш, жанашырлық; өлшеусіз қатал, ауыр, қиын немесе азапты, төзгісіз, апатты, қайтымсыз қорқынышты, қайтпас [47, 536 б.].

А. Плешаков пен С. Щербаның пікірінше, жануарларға қатыгездікпен қарау «...олардың өмірінен ауыр айыруда, мысалы, мойынды қысу немесе механикалық асфиксияның басқа түрлерін қолдану, ашық немесе жабық сынықтар, еніп кететін жаралар, күйіктер, жануарларды жүйелі түрде ұрып-соғу, оларды қандай да бір органнан немесе дене бөлігінен айыру немесе органның функцияларын жоғалту (зақымдану) және т.б. әрекеттер» ретінде көрініс табады [48, 22 б.].

Л.Л. Кругликов қатыгездікті «...жануарға қасірет келтіру (жарақат салу, тамақтан айыру, ауырту, т.б.)» деп есептейді [30, 308 б.]. Е.Н. Федик қатыгездік «... ұрып-соғуда, жануардың денсаулығына зиян келтіруде (мысалы, жануардың дене мүшесін зақымдау, ұзақ уақыт тамақ пен судан айыру) т.б.» деп есептейді [28, 637 б.]. М.В. Таланның пікірінше, жануарларға қатыгездік әрекетте де, әрекетсіздікте де көрінуі мүмкін. Әрекет «... жүйелі түрде ұрып-соғу, өлімге әкелетін ауыр әдіс, жарысқа пайдалану (иттермен күресу, әтеш төбелесу), жануарларды бір-біріне қарсы қою [29, 390 б.]» және З.А. Незнамованың пікірінше әрекетсіздік: «...жануарларды тамақтан, судан, көмектен айыру» [27, 108 б.] болып табылады. Бұл ретте М.В. Талан қандай жағдайда көмек көрсетпеу

қатыгездік жасаудың көрінісі ретінде қарастырылатынын түсіндіреді – бұл: «... науқастарға, тұзаққа түскен жануарларға және т.б. көмек көрсетпеу» [29, 351 б.].

З.А. Незнамова әрекетсіздік адамның «...жануарды күтіп-бағуға мәжбүр болған, сондықтан әрекетсіздік тек ауылшаруашылық, үй жануарларына, сондай-ақ тұтқында ұсталған жабайы жануарларға қатысты болуы мүмкін» деп санайды [27, 304 б.]. М.В.Талан да осындай пікірді ұстанады.

Ғылыми ұстанымдарды талдау және ҚР ҚК 316-бабын қолдану тәжірибесі жануарларға қатыгездік жасау, оның ішінде белсенді әрекеттерді ғана емес, әрекетсіздікті де түсінуді кеңейтудің маңыздылығын көрсетеді. Қатыгездік жануарларды азаптау немесе төбелес ұйымдастыру сияқты тікелей әрекеттер арқылы ғана емес, әрекетсіздік, мысалы, жануарды тамақсыз және сусыз қалдыру арқылы да көрінуі мүмкін. Бұл тәсіл қатыгездіктің әртүрлі аспектілерін толығырақ есепке алуға және мұндай әрекеттерге барабар қылмыстық-құқықтық баға беруді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қылмыстық заңнамада жануарларға қатыгездік жасауды түсіндіруді кеңейту, соның ішінде әрекетсіздікті қатыгездіктің бір түрі ретінде тануды жануарлар құқықтарын жақсырақ қорғауға және олардың әл-ауқатын қамтамасыз етуге көмектеседі. Ол сондай-ақ жануарларды қорлаудың әртүрлі нысандарымен күресу үшін нормативтік базаны күшейтеді.

Қатыгездік көрсетілсе, заң шығарушы ҚР ҚК 316-бабында көзделген зардаптар туындауы тиіс, атап айтқанда: жануардың мертігуі немесе өлуі. ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыс құрамының материалдық құрамға жататыны да сондықтан. Өлім ұғымы өлімнің басталуын білдіреді, ал «мертігу» деген ұғымды З.А. Незнамова «...жануардың анатомиялық тұтастығының бұзылуымен байланысты кез келген зақымдануы: құйрығын, аяқ-қолын кесу, көзінен айырылу» деп түсінеді. С.И. Ожеговтың түсіндірме сөздігіне сәйкес, денені зақымдау ауыр жарақат салу болып табылады [49, 406 б.]. Осылайша, мертігу – жануардың денсаулығына зиян келтіру, сонымен қатар оның анатомиялық тұтастығын бұзу.

Жануарлардың өлуіне немесе мертігуіне әкеп соққан қатыгездік жасаумен байланысты барлық әрекеттер немесе әрекетсіздіктер қылмыс ретінде сараланбайтынын атап өткен жөн. М.В. Талан атап өткендей, «аң аулау кезінде, тері немесе ет алу үшін, сондай-ақ санитарлық-эпидемиологиялық себептер бойынша жануарларға қатыгездік көрсету оларды жою емес, қажетсіз азап шекпестен жасалады». С.И. Никулин мен Н.И. Пикуров «жұқпалы аурулардың алдын алу мақсатында санитариялық-ветеринариялық іс-шараларды жүргізу кезінде уәкілетті тұлғалардың жасаған әрекеттері ҚР ҚК 316-бабымен квалификацияланбауы керек деп есептейді. Алайда, жануарларды аулау және өлтіру ережелерін өрескел бұзу, олардың зардап шегуіне әкеп соғады, оларға қатыгездік жасағаны үшін жауапты болуы мүмкін [50, 203 б.]».

В.С. Мирошниченконың көзқарасы қызық – ол жануардың анатомиялық тұтастығын бұзумен байланысты емес, улану, радиоактивті сәулелену және т.б. арқылы жануардың денесіне зиян келтіру сияқты әлеуметтік қауіпті әрекеттерді оған жатқызу үшін жануардың зақымдануы ұғымын жануардың денсаулығына зиян ұғымымен ауыстыруды ұсынады [51, 18 б.].

Жануардың «мертігуі» ұғымы негізгі функцияларын жоғалтуға немесе пішінінің бұзылуына әкеп соқтыратын денсаулыққа зиян келтіру деп анықтау ҚР ҚК 316-бабында көзделген әрекеттерді саралаудың шекарасын нақтылауға мүмкіндік береді. Бұл анықтамаға сәйкес аң аулау кезінде немесе санитарлық-эпидемиологиялық себептер бойынша жануарларды өлтіруге әкеп соқтыратын іс-әрекеттер аталған бап бойынша қатыгездікпен қарау деп танылмайды, өйткені олардың қылмыстық сипаты жоқ және қатыгездікпен байланысты емес нақты мақсаттарға жетуге бағытталған деп сипатталады.

Қылмыстық заң үшін жануарларға қатысты қандай әрекеттерді қатыгездікке жатқызуға болатынын, ал қайсысы жатпайтынын нақты анықтау маңызды болып табылады. Бұл ерекшелік заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ете отырып, оны теріс пайдалануды болдырмайды және жануарларды тиісті түрде қорғайды.

Адам иттің шабуылынан қорғанып, салдарынан ит өлген немесе жарақат алған жағдайларда ҚР ҚК 316-бабында көзделген жануарларға қатыгездік жасау санатына жатқызылмайды: басты мақсат өзін-өзі қорғау болғандықтан жануарға шабуыл кезінде жәбірленушінің әрекетін қасақана қатыгездік деп санауға болмайды. Бұл – жағдайды жануарға қасақана зиян келтіруден ажыратады. Мысал ретінде келтірілген жағдай оқиғаның барлық мән-жайларын, соның ішінде кәмелетке толмағандардың болуын ескере отырып, әрбір нақты жағдайда егжей-тегжейлі қарастыруды талап ететіндігін көрсетеді. Қажетті өзін-өзі қорғау жағдайында жасалған әрекеттердің құқықтық квалификациясы жануарларға қасақана қатыгездік жасаудан нақты ажыратылуы керек. Бұл қылмыстық заңнаманы неғұрлым әділ және дәлірек қолдануға ықпал етеді.

Лицензияланған зертханаларда жануарларға медициналық тәжірибелер жүргізу сияқты қоғамдық пайдалы мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған іс-әрекеттер ҚР ҚК 316-бабында көрсетілген жануарларға қатыгездік көрсету ретінде сараланбауы тиіс екенін айта кеткен жөн. Бұл, әсіресе, эксперименттердің мақсаты адамдар мен жануарларға қауіп төндіретін аурулармен күресу үшін вакциналарды жасау болған кезде өзекті болады. Алайда, қылмыстық жауаптылық үшін айыпталушының әрекеті мен жануарға келтірілген зиянның арасындағы себептік байланысты анықтау маңызды.

Заңды медициналық зерттеулер мен эксперименттердің бөлігі ретінде жүзеге асырылатын іс-әрекеттер мен жануарларға қасақана қатыгездіктің арасында нақты айырмашылық болуы керек. Ол үшін нормаларды дұрыс түсіндіріп, іс-әрекет пен салдар арасындағы себептік байланысты орнату керек.

Жануарларға қатыгездік жасаудағы себептілік келесі кезеңдерден өтеді:

1. себептілік тізбегінің бірінші буыны: себеп – жануарларға қатыгездік көрсету субъектінің нақты әрекеті;
2. себептік байланыстың соңғы буыны ретіндегі салдар – қоғамдық қауіпті салдар – жануардың өлуі немесе мертігуі;
3. әрекеттің жасалған уақыты қоғамға қауіпті зардаптардың басталуынан бұрын болуы керек;
4. анықтау тізбегінде әрекет оның жасалуының нақты жағдайына қажеттінің рөлін атқаруы тиіс;
5. себептік (іс-әрекет пен жануардың өлуі немесе мертігуі арасындағы

объективті байланыс) және олардың арасындағы ниет түріндегі кінәлі байланыс арасындағы шатасуға жол беруге болмайды. Біріншіден, объективті себеп-салдарлық байланыс, кейіннен оны қылмыс субъектісінің болжау мүмкіндігі белгіленуі керек.

Жануарға қатыгездік көрсетуге бағытталған іс-әрекет кінәліге байланысты емес мән-жайлар бойынша жануардың мертігуіне немесе өлуіне әкеп соқпаса, мұндай әрекет қылмысқа оқталу деп танылуға тиіс. Бұл әрекетті дұрыс саралау және қылмыстық заңды қолдану үшін маңызды. Аяқталған қылмыс пен қылмысқа оқталу арасындағы айырмашылық – нақты зардаптар туғызу ниетінің болуы немесе болмауында. Осылайша, жануардың өліміне немесе мертігуіне әкелетін ниеттің болмауы, тіпті егер әрекет тоқтатылған болса да, мұндай әрекетті жануарларға қатыгездікпен қарау бабы бойынша аяқталған қылмыс ретінде саралауды жоққа шығарады.

Жануарларға адамгершілікпен қараудың маңыздылығын жаһандық мойындаудың артуы қоғамдағы өркениет деңгейін және осы саладағы құқықтық жүйені дамыту қажеттілігін көрсетеді. Бұл, әсіресе, жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке қатысты заңнаманы жетілдіруді қамтиды. Осы саладағы нормативтік-құқықтық базаны жаңарту жануарларды қатыгездіктен тиімдірек қорғауға мүмкіндік береді және тірі тіршілік иелеріне қатысты ізгі және жауапты қоғамды қалыптастыруға ықпал етеді.

Қылмыстың субъектісі кез келген қылмыстың құрамдас элементтерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 15-бабында «қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады» делінген. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, заң шығарушы қылмыстық құқық бұзушылық тақырыбын сипаттайтын үш белгіні бекіткені белгілі болады: адамның ақыл-есі, жеке тұлға, қылмыстық жауапкершілік жасы.

В.Г. Павловтың пікірінше, қылмыстың субъектісі тек қасақана немесе абайсызда жасаған қоғамдық қауіпті әрекеттері үшін жауапты болуы тиіс жеке тұлға ғана болуы мүмкін [52, 71 б.].

Ғалымдардың еңбектерінде қылмыс жасаған адамның есі дұрыс болуы жеке тұлғаның қоғамға қауіпті іс-әрекет жасау кезінде психикалық сау болуын болжайды, ол өз іс-әрекетін біледі және оларға басшылық жасайды делінген [53, 51 б.]. М.П. Карпушин мен В.И. Курляндский адамның ақыл-ойының квинтэссенциясын дұрыс тұжырымдаған сияқты, бұл қылмыскердің қоғамға қауіпті әрекет жасауынан ғана емес, сонымен бірге мәселені білуден де көрінеді деп атап көрсетті [54, 21 б.].

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында «жеке тұлға» ұғымының жеке анықтамасы жоқ. Алайда, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің негізінде жеке тұлға азамат ретінде түсіндіріледі. Бұл термин мәртебесіне қарамастан адамдардың кең ауқымын, соның ішінде шетел азаматтарын, азаматтығы жоқ адамдарды және босқындарды қамтиды. Қылмыстық құқық тұрғысынан жеке тұлға оның ұлтына қарамастан жауапкершілікке тартылады. Бұл тәсіл барлық адамдардың заң алдындағы әмбебаптығы мен теңдігін, тең жауапкершілікті және құқықтарды қорғауды

қамтамасыз етеді.

Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде 16 жастан бастап белгіленеді (ҚР ҚК 15-бабының 1-бөлігі).

Қылмыстық жауаптылық жасы қылмыс жасаған адамның есі дұрыстығына байланысты [55, 128 б.]. Қолданыстағы заңнама кәмелетке толмағандардың өз әрекеттерінің, оның ішінде жануарларға қатыгездік жасаудың сипаты мен салдары туралы нақты хабардар болса да, қылмыстық жауапкершілікке тартылатын жасқа толғанға дейін олардың есі дұрыстығын тану мүмкіндігін жоққа шығарады. Қылмыстық жауапкершілікке тартудың жас шегі туралы мәселе, әсіресе Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 316-бабына қатысты ғалымдар арасында пікірталас нысанасы болып қалуда. Кейбір сарапшылар жасөспірімдердің өз іс-әрекетін адекватты түрде бағалау және оның салдарын болжай білу қабілетін алға тартып, бұл шекті 12-13 жасқа дейін төмендетуді жақтайды. Олардың пайымдауынша, бұл жастағы жасөспірімдер ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмысты құрайтын әрекеттерге жол беруге болмайтындығын түсінуге әбден қабілетті.

Қылмыстық заңнама контекстінде кәмелетке толмағандар үшін, атап айтқанда, жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты қылмыстарға қатысты қылмыстық жауапкершіліктің жас шегін қайта қарау мүмкіндігін қарастыру маңызды. Бұл тәсіл жануарлардың құқықтарын тиімдірек қорғауға ықпал етеді және қылмыстық жауапкершілік аясында кәмелетке толмағандардың психологиялық жетілуін ескереді [56, 361 б.].

Қылмыстық жауаптылық жасына (отбасының аз қамтылуы және бос уақыттың болмауы) жетпеген адамдардың қылмыс жасауына әсер еткен себептерді келтіре отырып, басқа ғалымдар қылмыстық жауаптылық жасының төмендеуіне қарсылық білдіреді, өйткені олар Қазақстанда осы санаттағы адамдардың қоғамдық қауіпті әрекеттер жасауына кінәлі деп санауға моральдық құқық жоқ деп санайды [57, 63 б.]. Бұл ұстанымды, сирек жағдайларды қоспағанда, 12 жасында түрмеге жабылған бала міндетті түрде ол жаққа оралады деп сенетін діни қызметкерлер, мұғалімдер мен психологтар қолдайды [58, 207 б.].

Қазақстанда жануарларға қатыгездік жасағаны үшін кәмелетке толмағандарға қылмыстық жауапкершілікті қолдану даулы мәселе болып қалып отыр. Қылмыстық жауапкершілік жас кезден басталатын шетелдік тәжірибеден алынған мысалдарға қарамастан, көптеген сарапшылар тұлғаның қалыптасуына әсер ететін Қазақстанның әлеуметтік-мәдени жағдайларының бірегейлігін атап көрсетеді. Жастар арасында заңсыз әрекеттердің көбеюі қолданыстағы заңнаманың олардың іс-әрекетінің қоғамдық қауіптілігін, әсіресе, жануарларға қатыгездікпен қарауды толық көрсете алмауынан болуы мүмкін.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігіне қатысты заңнамалық нормаларды әзірлеу кезінде Қазақстанның мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерін ескеру қажет. Сондай-ақ, жастардың іс-әрекетін, әсіресе жануарларға қарсы қылмыстар контекстінде, олардың жас психологиясы мен әлеуметтік ортасын ескере отырып, олардың іс-әрекетін бағалаудағы қазіргі

көзқарасты қайта қарау маңызды.

Е.В. Бочаров қылмыстық жауапкершілікке тартылу жасын жануарларға қатыгездік жасаған адамның әрекетінің қоғамдық қауіптілік дәрежесіне қарай саралауды ұсынады. Атап айтқанда, оның ұсынысы бойынша қылмыстық жауапкершілік 16 жастан бастап, ал егер оның әрекеттері осы баптың 2-бөлігінде көзделген құрамды құраса, онда 14 жастан бастап туындауы тиіс [59, 87-95 бб.]. Баптың санкциясы диспозицияның мазмұнына қарай белгіленетіндіктен, сол қылмыстың жасы бірдей болуы керек болғандықтан, мұндай пікірмен келісу мүмкін емес сияқты.

Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық жасын төмендету мәселесінің өзектілігі жасөспірімдердің жануарларды қорлау жағдайларының жиілеуімен байланысты. Бұл құбылыс моральдық құлдырауды көрсетеді және қылмыстық-құқықтық жүйеден көбірек назар аударуды талап етеді. 14 пен 16 жас аралығындағы кәмелетке толмағандар жануарларға қатыгездік жасауға болмайтынын түсіне алатынын ескере отырып, осы жас тобы үшін қылмыстық жауапкершілікті қайта қарастырған жөн.

Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық жасын қайта қарау жасөспірімдердің өз әрекеттерінің салдарын түсіну қабілетін ескеруі керек. Бұл жастар арасындағы моральдық құлдыраумен тиімді күресуге және қылмыстық сот ісін жүргізу шараларының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық мәселесінде адамның жеке психологиялық және интеллектуалдық ерекшеліктерін есепке алмаған жас шектеулері жеткіліксіз болуы мүмкін. Психикалық құрылымдардың жетілуін көрсететін психологиялық жас бір күнтізбелік жастағы адамдарда айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Тек жасына байланысты қылмыстық жауаптылық іс-әрекетті түсіну мен білудің нақты деңгейіне сәйкес келе бермейді.

Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықты анықтау жеке тұлғаның күнтізбелік жасын да, психологиялық жетілуін де ескеретін кешенді тәсілді қажет етеді. Қылмыстық-құқықтық реттеуді неғұрлым әділ және тиімді қамтамасыз ету үшін тұлғалардың өз әрекеттерін түсінуге психологиялық дайындығын бағалау тетіктерін әзірлеу қажет [60, 69 б.].

Көптеген зерттеушілер адамның қылмыстық жауапкершілікке тартыла бастайтын жасы тек күнтізбелік жасты ғана емес, сонымен бірге адамның өз іс-әрекетінің қоғамдық қауіптілігін және ықтимал зардаптарын түсіну қабілетін де ескеруі керек екенін атап көрсетеді. Бұл тұлғаның қалыптасу деңгейін және әлеуметтік жағдайларын бағалауды қамтиды [61, 149 б.].

Қылмыстық жауаптылық жасөспірімнің өз әрекетінің салдарын түсіну қабілетін жан-жақты талдауға негізделуі керек. Бұл психологиялық кемелдену мен тұлғаның дамуының әлеуметтік контекстін бағалауға дараланған тәсілді талап етеді, бұл қылмыстық құқықтағы қолданыстағы жас нормаларын қайта қарауға әкелуі мүмкін.

Қылмыстық-құқықтық тәжірибеде қылмыстық жауапкершілікке тартылатын жасқа толған, бірақ өз іс-әрекетін түсіну және бақылау

мүмкіндіктері шектеулі тұлғалардың есі дұрыстығы мәселесі күрделі күйінде қалып отыр. Қолданыстағы заңнамада аралық күйлер қарастырылмай, есі дұрыс және ессіздік арасындағы айырмашылық анық көрсетілген. Осылайша, психикалық ауытқулары бар, өз әрекеттерін толық түсіне алмайтын адамдар бұрынғысынша есі дұрыс деп танылып, ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыстар, оның ішінде жануарларға қатыгездікпен қарау бойынша жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Сонымен қатар, есі шектеулі жағдайларда бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдардың психикалық жағдайын түзетуге ерекше көзқарас қажет.

Жауапкершілікті төмендету туралы ережелерді қолдану тәжірибесі, әсіресе жануарларға қарсы қылмыстар контексінде, адамдардың жеке психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктерін ескере отырып, тереңірек зерттеуді және ықтимал қайта қарауды талап етеді.

Жануарларды қатыгездіктен қорғаудың маңызы жыл сайын артып келеді. ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыстардың жасырын болуына қарамастан, мұндай әрекеттердің анықталған жағдайларының көбеюі алаңдатады. Е.В. Бочаровтың пікіріне қосыла отырып, бұл жағдай тек республикалық деңгейде ғана емес, сонымен бірге бүкіл әлемдік қоғамдастықтың назарын аударуды қажет ететіні атап өтіледі. Жануарларға қатыгездік көрсетудің алдын алу және оларды анықтау мен тергеудің тиімділігін арттыру шаралары қажет [59, 94-105 бб.].

Жануарларға қатыгездік көрсету жағдайларының көбеюі қылмыстық-құқықтық нормаларды қатаңдату қажеттілігін және халықаралық деңгейде мұндай қылмыстармен күресудің күшеюін көрсетеді. Бұл қоғамның хабардарлығын арттыру және тергеу жүйесін жетілдіру бойынша үйлестірілген әрекет пен күш-жігерді қажет етеді.

Жануарларға қатыгездікпен қарауға қатысты қылмыстық заңнаманың жеткіліксіздігі кінәлілерді жауапқа тартуды қиындатады. Қылмыс субъектісінің белгілеріне, әсіресе, аса қажеттілік жағдайында жануарларға зиян келтірілетін жағдайларда нақты сот түсіндірмесі жоқ. Сонымен қатар, мұндай қылмыстардың субъективтік жағын анықтау мәселесі де бар.

Ғалымдардың осы аспектіге жеткіліксіз назар аударуы және кінәнің нысаны мен мазмұнын үстірт талдау заңның түсініксіз қолданылуына және сот тәжірибесінде қателіктерге әкеп соғады. Осыған байланысты ҚР ҚК 316-бабы бойынша қылмыстардың объективті және субъективті жақтарын одан әрі зерттеу және терең талдау қажет, бұл құқық қолданудағы проблемаларды жоюға және жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты мәселелерде сот жүйесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қылмыстық құқық ғылымы дәстүрлі түрде қылмыстың субъективтік жағын қылмыскердің қылмыстық заңмен анықталған өз әрекеттері мен олардың салдарын психикалық қабылдауы ретінде қабылдайды. Қылмыстың субъективтік жағына қылмыс жасаған адамның кінәсі, мотиві, мақсаты және эмоционалдық жағдайы сияқты элементтер жатады. Бұл әрекеттің субъект психикасында қалай қабылданатынын көрсететін қылмыстың ішкі элементі. Ерекшелігі – психикалық процестерді, соның ішінде қылмыскердің еркі мен санасын тек оның жеке ерекшеліктері контекстінде бағалауға болады. Сонымен,

ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыстың субъективтік жағы адамның жасаған іс-әрекетіне және оның зардаптарына ішкі, психикалық қатынасы болып табылады. Ол адамның орындалатын іс-әрекеттің сипатын білуімен (жануардың ауыруы және (немесе) азапталуы), жағымсыз салдарлардың басталуын (жануар өледі немесе мүжіледі) және қалауымен сипатталады немесе оған саналы түрде мүмкіндік береді.

Сонымен бірге, кінә (тікелей ниет), мотив (бұзақылық немесе пайдакүнемдік ниет) және мақсат (жануарды азаптау және (немесе) азаптау) жануарларға қатыгездік жасаудың субъективті жағының міндетті белгілері болып табылады.

Қылмыстың субъективтік жағын сипаттай бастағанда, ең алдымен қылмысты квалификациялау мақсатында кінәні ең маңызды элемент ретінде қарастыру қажет сияқты.

Н.Г. Кадников кінәні адамның қылмыстық заңда көзделген қоғамдық қауіпті әрекетке және оның зардаптарына психикалық қатынасы деп түсінеді. Ол адамның қылмыстық қол сұғушылықтан қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға қатынасын ашады [62, 626 б.].

Жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты қылмыстың субъективтік жағын талдау тұрғысында тікелей және жанама қасақаналықты ажырату ерекше қызығушылық тудырады. Цирк жаттықтырушылары болса, олардың әрекетін жанама ниеттің көрінісі деп санауға болады. Олар жануарға зиян келтіргісі келмесе де, олар қамшыны немесе зеңбірек мылтығын пайдаланып жаттығу процесінде орын алатын зиянның ықтималдығын мойындайды және қабылдайды. Бұл мысал жанама ниет пен жануарды ынталандыруға арналған әрекеттер арасындағы сызықты анықтау қиындығын көрсетеді, мысалы, тәттілерді қолдану сияқты. Дегенмен, қиын трюктерді орындау үшін қарапайым ынталандыру жиі жеткіліксіз, бұл одан да қатал әдістерді қолдануға әкеледі. Осыны ескере отырып, кейбір елдердің заңнамасында жануарларды циркте пайдалануға тыйым салу қазірдің өзінде енгізілген, бұл жануарларға адамгершілікпен қараудың маңыздылығы және мұндай тәжірибелерді заңнамалық деңгейде реттеу қажеттілігі туралы қоғамның хабардарлығының артып келе жатқанын көрсетеді.

Цирк жануарларын үйрету жағдайында жаттықтырушының әрекетіне қылмыстық-құқықтық баға беруде маңызды мәселелер бар. Оның әрекеттерінде қамшы немесе оқ тиетін мылтық қолдану сияқты қатыгездік элементтері болуы мүмкін болса да, жаттықтырушының мақсаты әдетте жануардың өліміне немесе мертігуіне әкелу емес. Ең бастысы, нақты әрекеттер жануарға ауырсыну немесе азап тудыруы мүмкін екенін анықтау болып табылады. Бұл тұрғыда «қатыгездіктің» әлеуметтік-психологиялық түсінігін ескеру қажет, ол саналы түрде азап шегуден ләззат алуды білдіреді. Осылайша, кәсіптік салада жасалған әрекеттер (мысалы, жаттықтырушылар) егер олар жануарларға қасақана азап келтіруге бағытталмаса, қылмыс құрамы болмауы мүмкін. Қажетсіз құқықтық түсініксіздіктерді болдырмау және қолданыстағы мәдени нормалар шеңберінде жануарларға адамгершілікпен қарауды қамтамасыз ету үшін жануарларға қатысты кәсіби қызметтегі қатыгездік критерийлерін неғұрлым нақты анықтау

маңызды [63, 15 б.].

Жануарларға қатыгездік жасауды қарастырған кезде, азаптың әртүрлі әдістермен, соның ішінде физикалық зорлық-зомбылықпен ғана емес, сонымен қатар ұзақ уақыт тамақтанбау сияқты әрекеттермен де жасалуы мүмкін екенін ескеру қажет. Сонымен қатар, кәсіптік қызметке байланысты іс-әрекеттер, мысалы, оқыту, олардың қаталдығына қарамастан, көбінесе жануарға азап келтіру ниетімен байланысты емес болып келеді. Дегенмен, қатыгездіктің қандай ниетпен жасалатынын анықтау даулы мәселе болып қала береді. Тікелей ниет салдардың туындауын білу және қалаумен сипатталады, ал жанама ниет саналы түрде қабылдауды немесе ықтимал салдарға немқұрайды қарауды қамтиды. Сондықтан жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жауапкершілікті анықтау кезінде ниеттің нюанстарын ескеру үшін неғұрлым нақты құқықтық реттеу қажет.

ҚР ҚК 316-бабында көзделген әрекеттердегі тікелей қасақаналық туралы пікірді қолдайтын кейбір авторлардың дәлелдері осы баптың диспозициясының ерекшеліктерімен расталады. Бұл норманың ерекшелігі жануарға ауырсыну мен азапты тудыратын арнайы мақсаттың болуымен байланысты. Мұндай қылмыстың себептері мен мақсаттарын анықтау әрбір нақты істің ерекше мән-жайларын ескеру қажет. Құқық қолдану тәжірибесі мен құқық қорғау органдары мамандарының пікірлері де бұл істерде тікелей ниеттің басым екендігін растайды. Бұл жануарларға қатыгездік көрсету әрекеттерін жіктеу кезінде нақты және дараланған тәсілдің қажеттілігін көрсетеді.

Қарастырылып отырған қылмыстың субъективтік жағының келесі белгісі оны жасау мотиві болып табылады, ол жеке адамның қылмыс жасауға бел байлауын анықтайтын нақты қажеттіліктер мен тілектермен алдын ала анықталған ішкі мотивтер деп түсініледі [64, 268 б.]. Жануарларға қатыгездік жасаудың себептері – өзімшілдік немесе бұзақылық ниет.

Н.И. Ветров, С.И. Никулин, Н.И. Пикуров және басқа ғалымдар адамның іс-әрекетінде жануарға қатысты қатыгездік жасаудың себепсіз, ашық көрінісі болған кезде бұзақылық импульстар көрініс табады деген көзқараста біртұтас, ал ол жақын адамдардың жануарларға қатысты мұндай әрекеттердің мүмкіндігі туралы ескертулерін елемейді [65, 583 б.].

Жоғарыда айтылғандарға ұқсас Г.Н. Борзенковтың көзқарасы, ол әрекеттерді жануарларға қатыгездік жасау ретінде квалификациялаудағы басты маңыздылық мотивті нақтылау екенін көрсетеді. Оның үстіне, ғалымның пікірінше, бұл әрекеттердің бейтаныс адамдардың көзінше немесе заңмен жария деп танылған жерде жасалуы міндетті емес [66, 28-30 бб.]. А.Н. Игнатов басқа позицияны ұстанады. Оның көзқарасы бойынша, бұзақылық ниеттер адам өзінің заңсыз әрекеттерінің нәтижесінде олардың азаптарын көруге деген ұмтылысты қанағаттандыру үшін немесе моральдық нормаларға немқұрайлы қарауды қалау үшін жануарды мүгедек еткен немесе өлтірген жағдайларда да көрінеді [33, 795 б.].

Жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты әрекеттерді саралау кезінде бұзақылық мотивтер әдетте жалпы қабылданған мораль мен мораль нормаларын бұзуға ұмтылу ретінде түсініледі. Бұл мотивтер қылмыскердің жануарларға

адамгершілікпен қарауға қатысты қоғамдық нормаларды елемеуге ұмтылуын көрсетеді. Өзімшілдікке деген ұмтылысты іс-әрекеттер жануарларға қатыгездік жасау арқылы материалдық пайда алуға бағытталған кезде де мотив ретінде қарастыруға болады. Бұл қылмыстық процестің бір бөлігі ретінде кінәлілердің себептері мен ниеттерін дәл талдаудың маңыздылығын көрсетеді.

Өзімшілдік қызмет ету ниеті деп материалдық пайда, жеке амбицияны қанағаттандыру, сондай-ақ кінәлі адамның жеке пайда алуы деп түсінуге болады. Эгоисттік мотив екі құрамдас бөлікті қамтиды: баюға деген ұмтылыс және ақша үнемдеуге ұмтылу, басқа біреудің есебінен шығындардан аулақ болу. В.М. Лебедев [67, 599 б.] пен И.Я. Козаченконың [68, 655 б.] пікірінше, өзімшілдікке шақырудың бірінші аспектісі,көрермендерден ақы алынатын немесе жеңімпазға (тотализаторға) ставка жасалатын жануарлар арасындағы жекпе-жек кезінде кінәлілердің материалдық пайда табуы деп түсіну керек. Өзімшілдік ниет адамның материалдық міндеттемелерден арылуға деген ұмтылысын да білдіруі мүмкін (қарызды қайтару, қызметтерді төлеу). Жануарларға қатыгездік көрсету кезінде өзімшілдіктің екінші жағдайының мысалы ретінде ветеринар-маманның қызметтерін үнемдеу мақсатында бас тартқан адамның жануарларды өлтіруі болып табылады [69, 237 б.].

Ешқандай уәждеменің жоқтығына қарамастан, жоғарыда талданған жануарларға қатыгездік жасау жағдайында жануарлар іс жүзінде өлімге немесе жарақатқа, яғни әлеуметтік қауіптілігі түбегейлі күмән тудырмайтын зардаптарға ұшырайды.

Субъективтік жақтың келесі белгісі – әдетте қылмыс жасаған адамның қол жеткізуге ұмтылатын нәтижесі ретінде түсінілетін мақсат [64, 39 б.].

Жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты іс-әрекеттерді жасау кезінде көздейтін мақсаттарды талдау осындай қылмыстардың алдын алудың тиімді шараларын әзірлеуде негізгі болып табылады. Қылмыскерлер әртүрлі мақсаттарды көздеуі мүмкін: жануарларға зиян келтіруден бастап оларды күтіп-бағуға жұмсалатын шығындардан құтылуға немесе олардың етін тамаққа пайдалануға дейін. Мұндай мотивті түсіну мұндай әрекеттердің алдын алу және жазалау бойынша неғұрлым мақсатты және тиімді шараларды әзірлеуге көмектеседі.

Мақсат пен мотивация (мотив) бірдей ұғымдар емес екенін есте ұстаған жөн, өйткені қылмыскердің өзі жасайтын қоғамдық қауіпті әрекетке психикалық қатынасын әртүрлі тәсілдермен сипаттайды. Сонымен бірге қылмыс жасау кезінде мақсат пен ішкі мотивтер (мотивтер) өзара тығыз байланыста болады.

Жануарларға қатыгездік жасаудың субъективтік жағының келесі белгісі – бұл эмоциялар, ол өз жағдайына, жасалған әрекетке немесе қылмыскер басынан өткеретін қоршаған шындықтағы оқиғаларға қатысты сезім [27, 449 б.]. Осылайша, малды өлтіру (өлу) мақсатын жүзеге асырғанда, оның етін тамаққа тұтыну үшін кінәлі адам аштықты бастан кешіреді, жануардың өліміне әкеледі.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қарастырылып отырған қылмыстың субъективтік жағының белгілері ретіндегі мақсат, мотивтер мен эмоциялар іс-әрекетті жануарларға қатыгездік жасау ретінде саралауда ешқандай қиындық тудырмайды.

Алайда, талданған тәжірибеге сүйене отырып, малдың етін кейін тұтыну үшін оның өліміне себепші болған кінәлі адамның әрекетін саралаудың әртүрлі тәсілдері бар. Атап айтқанда, кейбір жағдайларда іс-әрекетті жасау тәсілі бойынша бірдей, бірақ әртүрлі мақсаттарда ҚР ҚК 316-бабы бойынша сараланады, ал өзге жағдайларда осындай іс-әрекеттерді жасаған адамдарға қатысты жауапкершілік алынып тасталады.

Кез-келген қылмыстық жазаланатын әрекеттің саралау белгілері негізгі құраммен салыстырғанда қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің жоғарылағанын көрсетеді, осыған байланысты заң шығарушы – нақты қылмысқа, сондай – ақ оны белгілі бір тәсілмен жасаудың таралуына, себептеріне, жағдайларына және т.б. байланысты-әлеуметтік қауіпті әрекеттің белгілі бір біліктілік және ерекше саралау белгілерін бекітеді. Алайда, кейіннен доктриналық деңгейде де, заңнамалық деңгейде де бұл белгілерді жетілдіріп, нақты қылмысқа қолдану ұсынылады. Айта кету керек, бірнеше рет криминалист ғалымдар біз қарастырып отырған әрекеттің біліктілік белгілеріне өзгерістер енгізуді ұсынады [70, 311 б.].

ҚР ҚК 316-бабына сәйкес жануарларға қатыгездік жасаудың саралаушы белгілеріне мыналар жатады:

– екі немесе одан да көп жануарларға қатысты қатыгездік жасау;

– алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған қатыгездік жасау;

– бірнеше рет жасалған қиянат;

– кәмелетке толмағандардың қатысуымен жасалған қатыгездік жасау;

– қоғамдық немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдалану арқылы жасалған зорлық-зомбылық.

«Екі немесе одан да көп жануарларға қатысты» квалификация белгісі, егер екі немесе одан да көп жануарларға қатысты қатыгездік жасалса, қылмыстың ауыр болатынын білдіреді. Бұл жауапкершіліктің артуы қылмыстың ауқымы мен оның қоғамдық қауіптілік дәрежесінің артуына байланысты.

Жалпы, егер қылмыс бір жануарға қатысты жасалса, ол қылмыстың бір түрі ретінде жіктеледі. Бірақ егер ол екі немесе одан да көп жануарларға қатысты жасалса, қылмыс неғұрлым ауыр жаза ретінде қарастырылады. Бұл жануарлардың әл-ауқатына деген қатыгездік пен немқұрайлылықтың жоғары деңгейін көрсетеді.

Сонымен, қоғамдық қауіптіліктің жоғарылауы – аталған шарттардан басқа – адамдар тобының алдын ала келісім бойынша (немесе ол болмаған жағдайда) немесе ұйымдасқан топтың жануарларға жасаған қатыгездігі болып табылатынын да айту керек. Аталған белгілер біліктілік болып табылады және ҚР ҚК 316-бабының 3-бөлімінде бекітілген.

Сонымен бірге, жануарларға қатыгездікпен қарау кезінде, жоғарыда аталған қатысу түріне қарамастан, заң шығарушы бірдей жаза шегін қарастырады, бұл криминализацияның ұтымсыз аспектісі және оның қарқындылығы болып көрінеді.

Н.А. Лопашенко да осындай пікірде, ол қолданыстағы қылмыстық заңнама қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша алдын ала сөз байласатын адамдар тобы және ұйымдасқан топ сияқты қатысудың әртүрлі нысандарымен бөліспейді деп

санайды. Мәселен белгілі бір топтың құрамында жануарларға қатыгездік жасағаны үшін осы баптың санкциясымен жазаның бірдей шектері қарастырылған [71, 26 б.].

Нормативтік анықтамаға сәйкес, адамдар тобы жасаған қылмыс, егер оны жасауға алдын ала сөз байласпай екі немесе одан да көп орындаушы бірлесіп қатысса, қылмыс деп түсініледі.

Алдын ала сөз байласпаған адамдар тобы көбінесе кездейсоқ, ситуациялық топты сипаттайды, оған қатысушылар кенеттен туындаған жағдайдың нәтижесінде бірге болу арқылы қылмыс жасау туралы шешім қабылдады. Сонымен қатар, мұндай топтың кейбір мүшелерінің қатысуы ынтымақтастық сезімінен туындауы мүмкін [72, 8 б.].

Егер қылмыс жасауға алдын ала сөз байласпай екі немесе одан да көп орындаушы қатысса, онда қылмыстық заңмен тыйым салынған мұндай әрекет (әрекетсіздік) адамдар тобы жасаған қылмыс деп саналуы керек. Басқаша айтқанда, В.М. Быков атап өткендей, алдын-ала сөз байласпаған адамдар тобы – бұл кездейсоқ қалыптасқан топ, оған қатысушылар кенеттен туындаған жағдайға немесе ынтымақтастық сезіміне байланысты қылмыстық құқық бұзушылық жасайды.

Қатысудың қарастырылған түріне қарама-қарсы – бұл алдын-ала сөз байласу арқылы адамдар тобының қылмыстық құқық бұзушылық жасауы болып табылады. ҚР ҚК 31-бабының 2-бөлігіне сәйкес, егер оған қылмысты бірлесіп жасау туралы алдын ала сөз байласқан адамдар қатысса, қылмысты алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған деп танылады. Осылайша, отандық заң шығарушы қылмыс жасауға дайындықтың бастапқы кезеңінде адамдар жануарларға қатыгездік жасау ниеті туралы алдын ала келіскен жағдайда, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобына жануарларға қатыгездік жасауды мойындайды, содан кейін қастандық пен қылмыстық ниетті жүзеге асыру арасында белгілі бір уақыт өтеді. Бұл тұжырым бірқатар доктриналық дереккөздерді талдау кезінде қажет [73, 24 б.].

Мұндай қатысу нысаны алдын-ала келісілген, яғни қылмыстық заңнамада тыйым салынған әрекетті бірлесіп жасау ниеті бар адамдарға әсер етеді. Демек, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобына жануарларға қатыгездік жасау сияқты қылмыс кезінде қылмысты басынан бастап, яғни қылмыс жасауға дайындық кезеңінде адамдар жануарларға қатыгездік жасау ниеті туралы сөз байласқан жағдайларда жасау керек деп санау керек. Нәтижесінде қылмысты аяқталған деп анықтайтын белгілі бір әрекеттер жасалады. Мұндай тұжырым бірқатар доктриналық дереккөздерді талдаудан туындайды.

Алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобын ұйымдасқан топтан ажыратуға келетін болсақ, В.А. Попов топтың тұрақтылық белгісінің бар екендігін көрсетеді: егер бұл белгі болмаса, онда тиісінше жануарларға қатыгездікпен қарауға қатысқан кінәлі адамдардың іс-әрекеттері алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобының құрамында жасалуы ретінде сараланууы тиіс. Алайда, топтық тұрақтылық белгісін анықтау кезінде бұл әрекетті ұйымдасқан топ жасаған фактісін анықтауға болады [74, 29 б.].

В.М. Быковтың пікірінше, ұйымдасқан топтың тұрақтылығы құрамның

тұрақтылығымен, күрделілігімен, кейде жаңа мүшелер тобына кіре алмауымен, басқа мүшелердің оның құрамынан шығуына қатаң теріс сынмен сипатталады. Ұйымдасқан қылмыстық топтың басты белгісі – ұзақ уақытқа созылатын бірлескен қылмыстық іс-әрекет.

Көрші мемлекеттердің доктриналарын қарастыра отырып, В.М. Лебедевтің редакциясымен Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіне түсініктеме авторлары атап өткендей, қылмыстық жоспарларды жүзеге асыруға ұйымдасқан түрде қол жеткізу міндеті осындай топтың маңызды белгісі болып табылады, бұл рөлдерді бөлуді, яғни топ мүшелерінің бір немесе бірнеше адамның бұйрықтарын «іске асыруын» білдіреді [75, 116 б.].

Қылмыстық құқық қылмысқа қатысушы ретінде орындаушыны (бірлесіп орындаушы), ұйымдастырушыны, көмекшіні және арандатушыны атайды.

И. Сироткин атап өткендей, ұйымдасқан топтың әрбір қатысушысы (ол қандай рөл атқаратынына және кімнің рөлін атқаратынына қарамастан, ол ұйымдастырушы, арандатушы немесе көмекші болсын) автоматты түрде бірлесіп орындаушы ретінде танылады. Жоғарыда келтірілген тұжырым ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардан туындайтын үлкен қоғамдық қауіпке негізделген, оның пайда болуы мен өмір сүруі мемлекет пен қоғамға үлкен қауіп төндіреді. Өйткені «кәсіби» негізде қылмыс жасау оларды құрудың мақсаты болып табылады. Ұйымдасқан топтардың мүшелері өздерінің қылмыстық міндеттерін жүзеге асыру үшін рөлдерді өзара бөле отырып, қылмыстық іс-әрекет әдістерін қолданады, сонымен қатар олардың жоспарларын жүзеге асыруға жағымсыз кедергілер болып табылатын ықтимал кедергілердің алдын-ала отырып, барлық қол жетімді нұсқаларды дайындайды.

Осылайша, жануарларға қатыгездік жасау кезіндегі серіктестікті саралау қажеттілігі туралы айтуға болады, бұл қылмыстық құқық бұзушылықты ұйымдасқан топтың жеке біліктілік белгісіне бөледі, бұл тұтастай алғанда әділеттілік қағидатына сәйкес келеді.

Әрі қарай, жануарларға қатыгездік жасағаны үшін айыптау контекстіндегі «бірнеше рет» термині әдетте қылмыстың қайталанатын сипатын көрсетеді. Бұл қатыгездік санатына жататын әрекеттер бір рет емес, бірнеше рет жасалғанын білдіреді.

Көптеген елдердің, соның ішінде Ресейдің қылмыстық құқығында қылмыс жасаудың «қайталануы» сияқты белгі ауырлататын жағдай болып саналады. Бұл дегеніміз, егер жануарларға қатыгездік жасау бірнеше рет орын алса, бұл бір реттік жағдаймен салыстырғанда қатаң жазаға әкелуі мүмкін.

ҚР ҚК-нің 12-бабына сәйкес «аталған Кодекстің Ерекше бөлігінің бір бабында немесе бабының бір бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп іс-әрекет жасау қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы деп танылады». Яғни, егер адам жануарларға бірнеше рет қатыгездік жасаса, бұл жеке қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қарастырылуы және қатаң жазаға әкелуі мүмкін.

Жануарларға қатыгездік жасау кезінде кәмелетке толмаған бала болған жағдайда, ҚР ҚК 316-бабы бойынша қылмыстық жауаптылық, егер кінәлі адам болып жатқан іс-әрекеттің мәнін, оның қоғамдық қауіптілігін түсінетін

кәмелетке толмаған адамның қатысуымен іс-әрекет жасайтынын түсінген жағдайда ғана жіктелуі мүмкін.

Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 23-бабына сәйкес он төрт жасқа толмаған адамдар кәмелетке толмағандар деп танылады. Бұл ҚР Қылмыстық кодексінің 316-бабының мәнмәтінінде «кәмелетке толмағандардың қатысуымен» біліктілік белгісі 14 жасқа дейінгі балалар болған кезде жануарларға қатыгездік жасау орын алатын жағдайларға жатады.

Бұл нақтылау маңызды, өйткені ол заңды дұрыс түсіндіруге және жануарларға қатыгездік жасау үшін жауапкершілік дәрежесін анықтауға көмектеседі. Егер мұндай емдеу 14 жасқа толмаған балалардың қатысуымен болғандығы дәлелденсе, бұл қатаң жазаға әкелуі мүмкін жағдайды нашарлататын жағдай ретінде қарастырылады.

Осылайша, ҚР АК контекстіндегі кәмелетке толмағандардың жас санатын ескере отырып, заң шығарушы азаматтардың неғұрлым осал санатын — 14 жасқа дейінгі балаларды жануарларға қатыгездік жасаудың дәлелі сияқты жағымсыз және травматикалық факторлардың әсерінен қосымша қорғауды қамтамасыз етуге ұмтылады.

Бұл жануарға қатыгездік жасаудың зияндылығын білетін жас баланың қатысуымен жануарларға қатыгездік жасау кейіннен баланың психикалық дамуына нашар әсер етуі мүмкін екендігіне байланысты.

Осыған сүйене отырып, ҚР ҚК 316-бабында кәмелетке толмағандардың қатысуымен жануарларға қатыгездік жасаудың жекелеген бөлігін бөліп көрсету қажет. Бұл жануарларға қатыгездік жасалған кәмелетке толмаған адамдар кейіннен өздеріне жабылып, басқалармен қарым-қатынасты тоқтата алады, ал белгілі бір уақыт өткеннен кейін ҚР ҚК 315-бабында көзделген қылмыс немесе өзге де аса ауыр қылмыс жасай алады.

Осы баптың контекстінде бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін жариялау және пайдалану аспектісі ерекше қызығушылық тудырады.

Қылмыстық заңда «көпшілік алдында» термині әдетте ашық түрде, жұртшылықтың немесе БАҚ өкілдерінің қатысуымен болатын әрекеттерді немесе оқиғаларды білдіреді [76]. Бұл қоғамдық жерде, үлкен аудитория алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдары немесе телекоммуникация желілері арқылы таратылатын әрекеттерді қамтуы мүмкін.

Жариялылықты қоғамдық қауіптілік факторы ретінде қарастырайық. Жануарларға қатыгездік жасау контекстіндегі «жариялылық» ұғымы заңсыз әрекетті ашық түрде, аудиторияның қатысуымен жасауды білдіреді. Бұл стихиялық көпшілік немесе актіні бақылау мақсатында ұйымдастырылған жиналыс болуы мүмкін. Осы тұрғыда жариялылық іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігін күшейтеді, өйткені ол жалпы қабылданған моральдық және құқықтық нормаларға немқұрайлы қарайды, сонымен қатар агрессия мен зорлық-зомбылықты қалыпқа келтіруге ықпал ете отырып, қоғамдық санаға теріс әсер етеді.

Қазіргі заң тәжірибесінде қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде, атап айтқанда жануарларға қатыгездік жасау кезінде жариялылық жазаның

ауырлығын анықтауда шешуші рөл атқарады. Қылмыстық заңнамаға сәйкес, көпшілік алдында жасалған қатыгездік жасау актілері жазаны қатаңдатуға әкеледі. Бұл қоғамдық іс-әрекет, шын мәнінде, жануардың құқықтарын бұзу ғана емес, сонымен бірге жалпы қабылданған әлеуметтік және моральдық нормаларға немқұрайлы қарау болып табылатындығына байланысты. Осылайша, іс-әрекеттің жариялылығы жалпы қоғамға деген құрметсіздіктің көрінісі ретінде қарастырылады, бұл қатаң заңды жауапкершілік қажеттілігін негіздейді.

Әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан алғанда, жануарларға қатыгездікпен қарау қоғамға ұзақ мерзімді және терең әсер етеді. Негізгі мәселелердің бірі-халықты зорлық-зомбылыққа десенсибилизациялау процесі. Қоғамдық саладағы қатыгез әрекеттерді көрсету бұл мінез-құлықты қалыпты немесе рұқсат етілген деп қабылдауға әкелуі мүмкін, бұл әсіресе әлеуметтік және моральдық құндылықтарды қалыптастыру процесінде жүрген жастар үшін қауіпті. Зорлық-зомбылықтың бұл қалыпқа келуі агрессивті және қоғамға қарсы мінез-құлық үлгілерінің күшеюіне ықпал етеді, бұл өз кезегінде қоғамның негізгі моральдық-этикалық принциптерінің әлеуметтік антагонизмі мен эрозиясының артуына әкелуі мүмкін.

Сонымен, қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде, әсіресе жануарларға қатыгездік жасау кезінде жариялылық қылмыстық заңнамада жазаны күшейту тұрғысынан ғана емес, сонымен бірге осындай әрекеттердің әлеуметтік-психологиялық салдарымен күресу аясында да ескерілетін маңызды фактор болып табылады. Бұл жануарларға қатыгездік жасау мәселесіне кешенді көзқарастың маңыздылығын көрсетеді, оның ішінде заңды және әлеуметтік әрекет ету шаралары.

Осылайша, қылмыстық заңда «көпшілік алдында» әдетте ашық түрде, жұртшылықтың қатысуымен болатын және қоғамдық пікірге немесе қоғамдық тәртіпке айтарлықтай әсер етуі мүмкін әрекеттерді немесе оқиғаларды білдіреді.

ҚР ҚК 316-бабында жариялылықты жіктеу белгісі ретінде енгізу заң шығарушының жануарларға қатыгездікпен қарауға ғана емес, оның қоғамға теріс әсерін болдырмауға деген ұмтылысын көрсетеді. Бұл қоғамдық моральды қорғауға және жануарлар құқықтары мен жалпыадамзаттық құндылықтарды құрметтеу мәдениетін отырғызуға бағытталған құқықтық жүйенің кең тенденциясын көрсетеді.

Қазіргі медиа ортада бұқаралық ақпарат құралдары қоғамдық пікірдің қалыптасуына, әсіресе жануарларға қатыгездік жасау сияқты ауыр мәселелерге айтарлықтай әсер етеді. Теледидарды, радионы, баспа құралдарын және басқа да медиа-ресурстарды пайдалану халықтың едәуір бөлігін қамтитын ақпаратты кеңінен таратуға мүмкіндік береді.

Бұл контексттегі негізгі аспект ақпараттың таратылу фактісі ғана емес, сонымен қатар оның қалай ұсынылуы және түсіндірілуі болып табылады. Бұқаралық ақпарат құралдарының жануарларға жасалған қатыгездік жасау туралы хабарлау ғана емес, сонымен бірге осы мәселеге қатысты қоғамдық пікірді қалыптастыру мүмкіндігі бар. Ақпарат ұсынылатын контекстке байланысты мәселенің ауырлығын түсінуді де, оны шешу қажеттілігін де арттыруға болады. Ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдары арқылы тарату

қоғамның хабардарлығын арттырады және зорлық-зомбылық әрекеттерін қоғамдық айыптауға көмектеседі.

Алайда, осындай тақырыптарды қамтумен байланысты ықтимал тәуекелдерді ескеру маңызды. Ақпараттың дұрыс берілмеуі қоғамдағы агрессивті көңіл-күйдің күшеюіне немесе тіпті қатыгез әрекеттерге еліктеуге әкелуі мүмкін. Сондықтан, БАҚ ақпаратты беру және түсіндіру тәсілін таңдауда, әсіресе осындай шетін мәселелерге қатысты жауапкершілік пен салмақты болуы керек. БАҚ арқылы жануарларға қатыгездік жасауды жариялаудағы теңдестірілген тәсілдің маңыздылығы қоғамның осы мәселені объективті қабылдауын қамтамасыз етудің негізгі элементі болып табылады.

Цифрлық дәуірде телекоммуникация желілері, соның ішінде интернет және әлеуметтік желілер ақпаратты таратуда шешуші рөл атқарады. Аталған платформалар кең аудиторияға жетудің ерекше қабілетіне ие, бұл оларды жануарларға қатыгездік жасау туралы ақпарат тарату контекстінде ерекше тиімді құралға айналдырады.

Жануарларға қатыгездік жасау туралы ақпарат тарату үшін цифрлық платформаларды пайдалану аудиторияның кеңеюін ғана емес, көбінесе заңсыз әрекетке назар аударудың айқын ниетін білдіреді. Мұндай ақпаратты интернетте және әлеуметтік желілерде жариялау оның көпшілікке қол жетімділігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар аудитория алдында мұндай әрекеттерді қалыпқа келтіре отырып, белгілі бір ойлау тәсілін жасай алады.

Сандық құралдар арқылы зорлық-зомбылыққа назар аударудың бұл қасақана ұмтылысы мұндай әрекеттердің қоғамдық қаупін арттырады. Бұл қылмыстың қоғамға әсерін аудиторияның кең ауқымы арқылы күшейтіп қана қоймайды, сонымен қатар кейбір ортада қарапайым немесе тіпті қолайлы нәрсе ретінде зорлық-зомбылық бейнесін қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін. Бұл өз кезегінде әлеуметтік антагонизмнің күшеюіне және қоғамдағы моральдық-этикалық стандарттардың бұзылуына әкеледі.

Демек, цифрлық байланыс құралдарының күші мен қол жетімділігін ескере отырып, жануарларға қатыгездік жасау туралы ақпаратты тарату жауапкершілігі және мұндай ақпараттың қоғамдық пікір мен мінез-құлыққа ықтимал әсері туралы хабардар болу қажет.

ҚР ҚК 316-бабына сәйкес жануарларға қатыгездік жасаумен қараудың классификациясының саралау белгілеріне мыналар жатады: екі немесе одан да көп жануарлармен қарым-қатынас, адамдар тобы жасаған немесе алдын ала сөз байласу болған кездегі әрекеттер, қылмыстың қайталануы, қылмыс жасау кезінде кәмелетке толмағандардың болуы, және іс-әрекеттің жариялылығы. Бұл аспектілер жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін жағдайлардың ауырлығы мен әртүрлілігін көрсетеді.

Қоытындылау келе, жануарларға қатыгездік жасаудың көптеген жағдайларын талдау азаптау түріндегі қатыгездік жасаудың салдарынан өлімге немесе мертігуге әкеп соқтырмай, жануардың да ауыруы және (немесе) азап шегуі мүмкін екенін көрсетеді. Алайда, бұл жағдайда зорлық-зомбылықтың объектісі әлі де қоғамдық мораль болып қала береді, өйткені жануарлардың азаптары туралы ойлау оның негіздерін бұзады.

Жануарларға қатыгездік жасау объектісінің табиғатын зерттеу негізінде қазіргі қылмыстық-құқықтық доктринаның ережелері мен азаматтық заңнама нормаларын ескере отырып, бірқатар негізделген тұжырымдарды тұжырымдау орынды болып көрінеді:

Жануарларға қатыгездік жасаудың жалпы объектісі қоғамдық қауіпсіздік және қоғамдық тәртіп; типтік объект – қоғамдық адамгершілік; негізгі тікелей объект – бұл адамның жануарлармен қарым-қатынасымен, адамгершіліктің соңғы көрінісімен байланысты әлеуметтік мораль саласы; ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыстың нысанасы кез келген жануар (үй, жабайы, үйсіз), сондай-ақ бауырымен жорғалаушылар, қосмекенділер мен балықтар болып табылады.

ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыстың негізгі тікелей объектісі – қылмыстық құқықтың тарихи тәжірибесіне сүйене отырып, жануарларды қатыгездіктен қорғау, адамдар мен жануарлар арасындағы адамгершілік қарым-қатынастар саласындағы қоғамдық имандылық. Сот тәжірибесін талдау көрсеткендей, мұндай әрекетті жасау жануарларға қатыгездік көрсету жалпы қабылданған моральдық-адамгершілік нормаларды елемеумен байланысты болғандықтан, қоғамдық адамгершілікке ерекше қол сұғады; қосымша тікелей объект экология саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылады, өйткені кінәлінің осы қылмысты жасауы нәтижесінде жануарлар дүниесінің жекелеген өкілдерінің тұтастығы бұзылады; ал жануарларды жымқырған және кейіннен оларға қатыгездікпен қараған жағдайда факультативтік тікелей объект мүліктік қатынастар болады, бұл отандық заңнаманы дамытудың тарихи тәжірибесіне, сондай-ақ 316-бапты қолданудың қазіргі заманғы сот практикасына және жануарды жымқыру нысанына тәуелділік үшін жауапкершілікті көздейтін қылмыстық заң нормаларына сәйкес келеді.

Жануарларға қатыгездік көрсету нысанасын анықталған түсінуді, сол сияқты қолданудың біліктілік қателіктерін шешу қажеттілігін ескере отырып, ҚР ҚК 316-бабын мынадай мазмұндағы ескертпемен толықтырған жөн: «Бұл бапта жануарлар ретінде адам тегі жоқ, дамыған жүйке жүйесі бар және ауырсынуды сезінуге қабілетті омыртқалы тірі организмдер түсініледі».

Халықаралық заңнаманы, сондай-ақ доктриналық көзқарастарды талдауға сүйене отырып, ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыс нысанасы деп адам шығу тегі жоқ, дамыған жүйке жүйесі бар және ауырсынуды сезінуге қабілетті омыртқалы тірі организмдерді түсіну керек. Осыған қарамастан, сот практикасы бұл заты тақырыбы тек омыртқалы жануарлар болуы мүмкін екенін көрсетеді.

Құқық қорғау органының қызметкері ҚР ҚПК 68-бабы мен 327-бабының негізінде өзара татуласуына байланысты өзіне берілген заңды мүмкіндікті пайдалана алмайды. Жануарларға қатыгездікпен қарау кезінде қылмыстық қол сұғушылықтың объектісі болып табылатын қоғамдық қатынастардың ерекше сипатына байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатудың мүмкін еместігіне байланысты тараптарға келтірілген зиянның орнын толтыру және осы негізде келтірілген зиянның орнын толтыру жануарларға адамгершілікпен қарау саласындағы қоғамдық мораль қалпына келтірілмейді.

ҚР АК 124-бабы 1-бөлігінің және 188-бабының ережелерін ескере отырып, сол сияқты үй жануарларына қатыгездік жасау соңғысына зиян келтіретіндіктен,

ал жануардың иесі мүгедек жануарды емдеуге материалдық шығыстарды көтеруге мәжбүр болғандықтан, жануарға медициналық көмек көрсету үшін ветеринариялық клиникаларға жүгінген кезде, кінәлі адамның іс-әрекеті ҚР ҚК 202-бабы мен 316-бабында көзделген қылмыстардың жиынтығы бойынша сараланууы керек [77].

Қазіргі уақытта адамның іс-әрекетінде жануарды ауырту және (немесе) азаптау мақсатында арнайы мақсатты белгілемеу, сол сияқты қатыгездікпен қарау нәтижесінде жануардың өлуі немесе жарақаттануы түріндегі қылмыстық зардаптардың болмауы – жануарларға қатыгездікпен қарауға байланысты оның өліміне немесе жарақаттануына әкеп соқпаған, бірақ оны ауыртып және (немесе) қасірет шеккен әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылықты алып тастайды. Жануарларды өлім немесе мертігу түріндегі зардаптардың туындауынсыз жүйелі түрде азаптау кезінде жазасыз қалу мүмкіндігі ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыстың объективті жағының белгілерін өзгерту жолымен толтырылуы қажет құқықта олқылықтың болуы салдарынан басқа ештеңе жоқ.

Жануарларға қатыгездік жасаудың субъективті белгілері бойынша біліктілік мәселелерін талдауды қорытындылай келе, келесі тұжырымдар тұжырымдалуы керек.

Жануарларға қатыгездік көрсету субъектісі – қылмыс жасау кезінде он алты жасқа толған, өз іс-әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін сезінуге және оларды басқаруға қабілетті есі дұрыс жеке тұлға.

Жануарларға қатыгездік жасау белгілерін қылмыс ретінде көрсететін әрекетті саралаған кезде, бұл қылмыстық-құқықтық құрам тікелей ниет түрінде ғана емес, сонымен бірге жанама түрде де кінәлі болуы мүмкін екендігіне назар аудару керек. Мұндағы ниеттің тікелей формасы туралы категориялық пайымдау практикалық емес және оны нақты анықтау белгілі бір жағдайдың жағдайына байланысты мүмкін болады.

Қарастырылып отырған қылмыстың субъективтік жағының қалған белгілерін (мотивтерін, мақсатын, эмоцияларын) ғылыми қоғамдастық пен құқық қолдану тәжірибесінің түсінуі айтарлықтай біркелкі: бұзақылық мотивтер немесе пайдакүнемдік мотивтер (мотив) осы қылмыстың негізгі белгілері болып табылады. Өзіне-өзі қызмет ету ниеті кезінде кінәлі адам ақшаны үнемдеуге, біреудің есебінен шығындардан аулақ болуға, мысалы, үй жануарларын өлтіру кезінде, басқа адамның есебінен байытуға деген ұмтылысты сезінеді, мысалы, жануарды кейіннен жеу үшін немесе жануарға қатысты басқа әрекеттер үшін ұрлау кезінде. Бұзақылық ниетпен жануарларға қатыгездік жасаған кезде қылмыскер қоғамды құрметтемейді, моральдық және моральдық нормаларды елемейді, өз әрекетінің заңсыздығын түсінеді.

Ешқандай уәждеменің жоқтығына қарамастан, жануарларға қатыгездік жасаудың көптеген жағдайларда жануарлардың өліміне немесе жарақатына әкелу фактісі, яғни әлеуметтік қауіптілігі түбегейлі күмән тудырмайтын осындай зардаптар дәлелденеді. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, ҚР ҚК 316-бабының жекелеген бөлігіне бұзақылық және өзімшілдік ниеттерді бөліп көрсету қажет болып көрінеді.

Жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты әрекетті саралау кезінде

қылмыскердің осындай әрекеттерден туындаған психикалық реакцияларын анықтаған жөн. «Қатыгездік» жануарға саналы түрде ауырсыну және (немесе) азап шектіруден ләззат алу арқылы көрінетін әлеуметтік-психологиялық құбылыс болғандықтан, жануарларға қатігездікпен қарау, оларға азап шегуден ләззат алумен байланысты болмаған жағдайларда, қылмыстың субъективті жағы болмайды. Сондықтан бұл әрекеттер ҚР ҚК 316-бабында көзделген қылмыс құрамы бойынша сараланууға жатпайды.

1.3 Жануарларға қатыгездікпен қарауға қолданылатын қылмыстық-құқықтық жазалар

Зерттеудің алдыңғы бөлімінде ҚР ҚК жануарларға қатыгездікпен қарауға арналған 316-бабына заңдық талдау жүргізілді, ол адам мен жануарлар арасындағы қарым-қатынасты гуманистік өлшеу жасалды. Зерттеудің осы бөлімінде қылмыстық-құқықтық құрамның проблемалық аспектілерін зерттеуге баса назар аударылады. Аталған мәселелерді егжей-тегжейлі талдағаннан кейін жануарларға қатыгездікпен қараудың алдын алуға бағытталған қолданыстағы заңнаманы жақсарту және жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылады.

ҚР ҚК 316-бабын зерттеу жануарларды қорғаудың құқықтық механизмдерін түсінуді тереңдету үшін жаңа перспективалар ашады және гуманистік қағидаттарды қылмыстық заңнамаға интеграциялау қажеттігін атап көрсетеді. Дегенмен, анықталған проблемалық аспектілер заңнамалық нормаларды одан әрі жетілдіру қажеттілігін көрсетеді, бұл өз кезегінде жануарларды қорғауды күшейтуге және олардың қоғамдағы өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етеді. Бұл, әрине, гуманистік құқықтық мәдениеттің дамуының жалпы тенденциясын көрсетеді және осы бағыттағы зерттеулерді жалғастырудың маңыздылығын арттырады.

Адамдар мен жануарлар арасындағы қарым-қатынастардың қалыптасуы мен дамуы саласындағы шетел қоғамдарының тарихи-құқықтық тәжірибесін зерттеу жануарлармен жұмыс істеу мәселелеріне құқықтық тәсілдердің эволюциясын түсіну үшін құнды ресурс болып табылады. Бұл тәжірибе оны тікелей қалыптастыратын елдер үшін ғана емес, сонымен қатар жануарлармен қазіргі заманғы қарым-қатынас әлі де айтарлықтай жақсартуды талап ететін Қазақстанды қоса алғанда, басқа мемлекеттер үшін де аса маңызды. Зерттеу жұмысы кейбір шет мемлекеттерде жануарлармен қарым-қатынасқа байланысты қоғамдық қатынастардың тарихи қалай дамығанына талдау жасайды. Отандық көзқарастан айырмашылығы, шетелдік құқықтық ой өзінің дамуының бастапқы кезеңінде «жануарлар құқығы» түсінігін енгізді, бұл жануарлардың адамдар сияқты белгілі бір құқықтары бар екенін білдіреді. С. Фишер, атап айтқанда, адамдар мен жануарлар арасындағы құқықтық қатынастардағы төрт негізгі тарихи кезеңді бөліп көрсетеді: жануарлар құқығының адамға үстемдік ету дәуірі, адамдар мен жануарлар арасындағы теңдік кезеңі, жануарлар құқығының жоқтығы дәуірі және, сайып келгенде, жануарларға заңды жауапкершілік жүктеместен шектеулі құқықтарды тану кезеңі [78, 146 б.].

Әлемнің әртүрлі елдеріндегі адамдар мен жануарлар арасындағы

қатынастардың тарихи-құқықтық дамуын талдау жануарлар құқықтарын тану және қорғау бағытында құқықтық жүйелердің эволюциясының маңыздылығын көрсетеді. Осы саладағы шетелдік тәжірибені зерделеу қазақ қоғамы үшін құнды сабақтар бере алады, бұл жануарларға қатысты неғұрлым прогрессивті және гуманистік тәсілдерді қабылдау қажеттігін атап көрсетеді. Бұл зерттеу жануарлардың қорғалуы мен әл-ауқатын қамтамасыз ету, сондай-ақ оларға қатысты әлеуметтік жауапкершілік пен құқықтық мәдениетті нығайту үшін неғұрлым жетілдірілген құқықтық негізді қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін

Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке қатысты отандық заңнаманың эволюциясын талдау үшін оның дамуын алғашқы нормативтік-құқықтық актілерден бастап Қазақстан Республикасының қазіргі Қылмыстық кодексіне дейін қарастырған жөн. Бұл процесті екі негізгі кезеңге бөлуге болады: біріншісі кеңестік және посткеңестік кезеңді, екіншісі Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңді қамтиды. Мұндай кезеңдерге бөлу осы саладағы құқықтық нормалардың қалыптасу динамикасы мен ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

КСРО-да ұжымдастыру басталған кезде жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жазаға қатысты қылмыстық-құқықтық баптар, атап айтқанда РКФСР Қылмыстық кодексінің 79.1-, 79.3- және 79.4-баптары енгізілді [79, 38 б.] Аталмыш баптарды талдау олардың қабылдануы көбінесе жануарларды қатыгездік жасаудан қорғау ниетімен емес, мемлекеттің ұжымдастыру саясатымен шартталғанын байқаймыз. Бұл сол кезеңдегі кеңестік заңнаманың басымдықтары туралы көрсетеді.

1960 жылғы РКФСР Қылмыстық кодексінің бастапқы редакциясында жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жауапкершілік қарастырылмаған. Кейіннен РКФСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1988 жылғы 30 наурыздағы «Жануарларға қатыгездік үшін жауапкершілік туралы» Жарлығымен 1960 жылғы РКФСР Қылмыстық кодексінде 230.1-бап «жануарларға қатыгездік» енгізілді.

Еуропа мен Азияның әртүрлі елдерінде жануарларға қатыгездік көрсетудің әртүрлі тұжырымдамалары мен көрсеткіштері қарастырылады.

Еуропа мен Солтүстік Америкадағы жануарларға қатыгездік әдетте заңды негіздеусіз жануарға қасақана физикалық немесе психологиялық ауру тудыратын кез келген әрекетті білдіреді, соның ішінде қасақана ұрып-соғу, азаптау және аштыққа ұшырату және жануарларды олардың игілігіне қайшы мақсаттарда пайдалану.

Көптеген елдерде жануарларға қатыгездік жасауға тыйым салатын және қылмыстық жауапкершілікке тартылатын заңдар болуы таңқалдырарлық емес. Жануарларға қатыгездік көрсету белгілеріне жануарға физикалық немесе психологиялық зардап келтіру және жануарларды күту стандарттарын бұзу жатады [80, 266 б.].

Бұл норма «қоғамдық қауіпсіздікке, қоғамдық тәртіпке және халықтың денсаулығына қарсы қылмыстардың» оныншы тарауында қамтылған.

230-баптың редакциясы келесідей: «жануарлардың өліміне немесе мертігуіне әкеп соққан қатыгездікпен қарау, сол сияқты бір жыл ішінде осындай

әрекеттері үшін әкімшілік жаза қолданылған адам жасаған жануарларды азаптау алты айға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарымен немесе бір айлық төменгі жалақы мөлшеріне дейін айыппұлмен жазаланады». Сонымен қатар, РКФСР Қылмыстық кодексінің 230.1 нормасында қарастырылған ұқсас жаза 1960 ж. РКФСР Қылмыстық кодексінің 112-бабының 2-бөлігінде «қасақана жеңіл дене жарақаты немесе ұрып-соғу» мемлекеттік мәжбүрлеудің балама шарасы ретінде қамтылғанын атап өткен жөн.

РКФСР Қылмыстық кодексінің 230-бабы үй жануарларын, ауылшаруашылық және жабайы жануарларды, соның ішінде ересектерді де, жас жануарларды да түсіндірді. Бұл санат бойынша сүтқоректілер мен құстарды қоса алғанда жоғары омыртқалы жануарлар түсіндірілді. Алайда, балықтар мен бауырымен жорғалаушылар бұл санатқа кірмеді. Бұл анықтама жануарлардың белгілі бір топтарына назар аудара отырып, басқаларды қоспағанда, жануарларды қатыгездіктен қорғаудың шектеулі ауқымын көрсетеді.

1960 жылғы РКФСР Қылмыстық кодексінің 230-бабына түсініктемелердің бірінде айтылғандай, жануарларға қатыгездік жасау оларды жүйелі түрде ұрып-соғу, сондай-ақ азаптау, атап айтқанда өртеу, көптеген жарақаттар келу, баяу әсер ететін у қолдану, вивисекция (лат. vivus livus және sectio – диссекция) (тірідей бөлшектеу), ағзаның қызметтерін, оған әртүрлі заттардың әсерін зерттеу, емдеу әдістерін әзірлеу және т.б. мақсатында тірі жануарға (ұйықтататын дәрілерді немесе ауырсынуды басатын дәрілерді қолданбай) ота жасау және т.б. [81, 622 б.].

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жауапкершілік 1997 жылғы қылмыстық заңнамада көрініс тапты.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-құқықтық құрылыстың сипаттамаларын ескере отырып, қылмыстық заңнаманы дамытуда, әсіресе жануарларға қатыгездік жасау мәселелерін реттеу аспектісінде сабақтастық пен дәйектіліктің жоқтығын атап өтуге болады. Бұл мәселе әсіресе кеңестік және посткеңестік бастапқы уақытында маңызды әлеуметтік және мемлекеттік өзгерістер кезеңдерінде байқалады. Мұндай тұрақсыздық ҚР ҚК 316-бабын қалыптастыру және дамытуда, сондай-ақ жануарларға қатыгездік жасаумен күресуде қылмыстық-құқықтық жүйені одан әрі реформалау кезінде есепке алуды талап ететін деструктивті фактор болып табылады.

Бүгінгі таңда қазақ қоғамын жаһандану аясында құқықтық мемлекетті мақсатты және кезең-кезеңімен құру кезеңі ретінде сипаттаған жөн. Бұл ретте елімізде әлемдік стандарттарға сай жоспарлы әлеуметтік, әлеуметтік-экономикалық реформалар жүргізіліп, қоғам өмірінің барлық салаларын демократияландыру процесі жүріп жатыр. Құқықтық тәртіпті нығайтпай, адамгершіліктің жоғары деңгейін қамтамасыз етпейінше бұл реформалар мен демократияландыру үдерісі мүмкін емес. Адам құқықтары мен бостандықтарын зерделеу барысында адамның мүдделерін, адам мен жануарларға деген жанашырлық сезімін, моральдық, этикалық, әлеуметтік, экономикалық және саяси ұстанымдарын ескеруіміз қажет. Адамның жан-жануарларға деген достық үндеуі, бірге өмір сүруі ерте заманда басталып, күні бүгінге дейін жалғасып келеді – бұл адам қызметінің маңызды аспектісі. Жануарларға қатыгездік жасау

қылмыскерлерде барлық тірі жандардың қасіретіне немқұрайлылық сезімін қалыптастыруға ықпал етеді, қоршаған әлемге қатысты агрессивтілік пен зорлық-зомбылықты тудырады.

Зерттеу аясында жануарларды қатыгездік жасаудан қорғау саласындағы заңнамаға сәйкес елдерді келесідей жіктеуге болады:

– заңнамасы жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастыратын елдер (мысалы, Франция, Швеция, Украина, Эстония, Латвия, Қырғызстан, Қазақстан, Грузия, АҚШ);

– жануарларға қатыгездік жасауды қылмыс деп санамай, оларды жыныстық әрекеттерден қорғайтын елдер (мысалы, Польша);

– жануарларға қатыгездік жасау немесе жыныстық зорлық-зомбылық көрсететін материалдарды өндіру және тарату үшін жауапкершілік көзделген елдер (мысалы, Швейцария);

– жануарларға қатыгездік көрсету және олармен жыныстық қатынас жасау үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылатын нормалары жоқ елдер (мысалы, Дания, Нидерланды, Болгария, Беларусь, Жапония, Өзбекстан, Тәжікстан, Қытай, Армения, Әзірбайжан).

Мұндай жіктеу мемлекеттердің адам мен жануарлар дүниесі қатынастарын реттеуге деген әртүрлі тәсілдерін айқындап, жануарлардың құқықтарын әмбебап танудың маңыздылығын және оларды бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершіліктің қажеттілігін көрсетеді [82, 298 б.].

«Жануарлар құқығының» Декларациясы мақсатқа да, қағидатқа да қызмет етеді. Қазір адамзат қоғамының алдында жануарлар құқығын тану және қорғау адам құқықтарын қорғаумен бірдей дәрежеде, біздің өркениет деңгейіміздің көрсеткіші болатындай прогресті түсінуді қайта қарастыру қиын міндеті тұр.

Жануарларға қатыгездікпен қарау – этикалық және моральдық нормаларды өрескел бұзатын және қоғамдық мораль контекстіндегі қоғамдық қатынастарға кері әсерін тигізетін әрекет. Мұндай әрекеттер қоғамдық айыптауды тудыратын адамгершілікке жатпайтын әрекеттермен қатар, оны жасаған адамдардың бойында девиантты мінез-құлықтың пайда болуына ықпал етеді. ҚР ҚК 316-бабында жануарларға қатыгездіктің жекелеген нысандарын жасауға, атап айтқанда, олардың өлуіне немесе мертігуіне әкеп соқтырған әрекеттерге қылмыстық-құқықтық шектеулер белгіленген. Құқықтық әдебиеттер әрекеттердің алғашқы екі түрі қылмыстың субъективтік жағын сипаттайтын мотивтерге жататынын атап көрсетеді. Дегенмен, бапты талдаудан ҚР ҚК 316-бабында көрсетілген белгілерсіз жануарларға қатыгездік жасаған жағдайда қылмыстық қудалау мүмкін емес екені белгілі болды.

Қазақстан Республикасында осы жағдайды ескере отырып, кінәлі адамның іс-әрекеті ҚР ҚК 316-бабында айқындалған қылмыс құрамына сәйкес келмейтін жағдайларда жануарларға қатысты қатыгездік көрсеткені үшін олардың өліміне немесе мертігуіне әкеп соқтыратын әкімшілік жауапкершілік көзделген.

Қазақстан Республикасында жануарларға қатыгездікпен күрес жөніндегі құқықтық шараларды күшейтудің өзектілігі айқын. Осы саладағы қылмыстық заңнама жануарларға қатыгездіктің кең спектрін қамту үшін қосымша пысықтауды талап етеді, ол тек олардың өліміне немесе мертігуіне әкеп

соқтыратын жағдайлармен шектелмейді. Заңнамалық базаны кеңейту және мұндай әрекеттер үшін жауапкершілікті күшейту жануарларды қорғауға ғана емес, сонымен бірге тірі тіршілік иелеріне этикалық қарым-қатынастың маңыздылығын түсінетін гуманистік қоғамның қалыптасуына ықпал етеді.

2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 407-1-бабына сәйкес, «Жануарларға қатыгездікпен қарау, егер бұл іс-әрекетте қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, жеке тұлғаларға – бес, лауазымды адамдарға он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді. Егер әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған іс-әрекет – жеке тұлғаларға – жиырма, лауазымды адамдарға қырық айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді» [83].

Сонымен қатар 407-2-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының жануарларға жауапкершілікпен қарау саласындағы заңнамасында белгіленген:

1) жануарларды аулауға, уақытша ұстауға және жансыздандыруға;

2) үй жануарларын есепке алуға;

3) аталған Кодекстің 406-бабы бірінші бөлігі 2) тармақшасының үшінші абзацында көзделген жағдайларды қоспағанда, жануарларды зоологиялық питомниктерде, жануарларға арналған панажайларда, зоологиялық жатынжайларда, жануарларды уақытша ұстау пункттерінде, жануарларға арналған оңалту орталықтарында, жылжымалы хайуанаттар бақтарында, контактілі зоопарктерде ұстауға;

4) үй жануарларын ұстауға және серуендетуге;

5) осы Кодекстің 406-бабы бірінші бөлігі 2) тармақшасының бесінші абзацында, 571-бабының 2-1 және төртінші бөліктерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, жануарларды тасымалдауға қойылатын талаптарды бұзу – жеке тұлғаларға – он, лауазымды адамдарға – жиырма, заңды тұлғаларға отыз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді.

Егер жоғарыда аталған әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған іс-әрекет – жеке тұлғаларға – жиырма, лауазымды адамдарға – отыз, заңды тұлғаларға қырық айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді.

Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілікті белгілеу қазіргі мемлекеттің дамуының өтпелі кезеңінің ерекшеліктеріне байланысты болды. Оның барысында қоғамның ұзақ мерзімді моральдық принциптері осал болып шықты. Н.В. Краев пен С.И. Минков атап өткендей, жануарларға қатыгездік жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілік соңғы жылдары енгізілді және осы санатқа жататын әрекеттерді саралау тұрғысынан айтарлықтай әртүрлілігімен сипатталады. Сонымен қатар, заңнамада бұл қорғауға қандай жануарлар (барлық жануарлар немесе жай ғана үй жануарлары), жауапкершілікке тартылатындар (азаматтар немесе сондай-ақ лауазымды және заңды тұлғалар ғана) және қолданылатын санкциялардың мөлшері туралы заңнама ерекшеленеді. Бұл ерекшеліктер осы саладағы заңнаманы одан әрі жетілдіру және бірегейлендірудің қажеттілігін көрсетеді [42].

Өзінің зерттеуінде В.С. Мирошниченко жануарларға қатыгездік жасағаны

үшін әкімшілік жауапкершілікті енгізу тиімді мемлекеттік құқықтық шара екенін атап көрсетеді. Статистикалық мәліметтерді талдау және осы саладағы жауапкершілікке тарту тәжірибесіне сүйене отырып, автор әкімшілік-құқықтық нормалардың айтарлықтай тиімді екендігі туралы қорытындыға келеді. Бұл стандарттар жануарларға қатыгездік көрсету жағдайларын, соның ішінде өлімге, мертігуге әкелетін әрекеттерді немесе әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексте анықталған басқа да тыйым салынған әрекеттерді азайтуға көмектеседі. Осылайша, әкімшілік жауапкершілік тек жазалау құралы ғана емес, сонымен қатар жануарларға қарсы құқық бұзушылықтың алдын алудың маңызды факторы болып табылады [84, 121 б.].

Автор жануарларға қатыгездік жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілік жануарлардың денсаулығына зиян келтіруге, олардың мертігуіне немесе өлуіне әкеп соқтырмайтын іс-әрекеттер қолданылуға тиіс екендігін салмақты түрде ескертеді. Бұл пікір жануарлардың өлу немесе мертігу түріндегі қоғамдық қауіпті зардаптарға әкеп соқпайтын әрекеттерді қылмыстық деп санауға болмайды деген болжамға негізделген.

Бұл тәсілдің контекстінде А.В. Чибизов әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін заңды қайталап бұзған жағдайда жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті енгізуді ұсынды. Бұл ұсыныс 1960 жылғы РКФСР Қылмыстық кодексінің 230-бабының 1-бөлігінің ережелеріне ұқсас: егер адам әрекет жасалғанға дейін бір жыл ішінде әкімшілік жауапкершілікке тартылса, жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық көзделген. Бұл тәсіл қатыгездікті жазалау және онша ауыр емес қылмыстар үшін шамадан тыс құдалауды болдырмау қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтайды [85, 239 б.].

Заңнамада жануарларға тиісті емес әрекет жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілік туралы нормаларды қамтуы керек деп айтуға болады. Мұндай шараларды енгізу жануарлардың құқықтық жағдайын жақсартып қана қоймай, сонымен қатар іс-әрекеттері қылмыстық жауаптылық шегіне жетпесе де, жануарларға зиян келтіретін адамдардың жазадан құтылуын болдырмайды.

Сонымен қатар, жануарларға қатыгездік жасау, оларды ұстау жағдайлары және мал сою пункттеріндегі рәсімдердің адамгершіліктілігі мәселелері өзекті болып қала береді. Мұндай заң бұзушылықтарға халықаралық жауаптың мысалы ретінде 2017 жылы Францияда мал сою цехының жұмысшылары мен жергілікті әкімшілік президентіне қарсы жануарларға қатыгездік көрсеткен бейнекадрлар негізінде қылмыстық іс қозғалған оқиғаны келтіруге болады. Бұл жағдай жануарлармен қарым-қатынастағы ашықтық пен жауапкершіліктің маңыздылығын, сондай-ақ бұл салада құқықтық реттеу қажеттігін көрсетеді.

Жануарларға теріс қатынас жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілік жануарлардың жалпы құқықтық жағдайын жақсартудың және оларды қорғауды қамтамасыз етудің негізгі элементі болып табылады. Бұл тәсіл іс-әрекеттер қылмыстық жауапкершілік деңгейіне жетпеген, бірақ бәрібір жануарларға зиян келтіретін жағдайларда жазасыздықты болдырмауға көмектеседі. Осы саладағы халықаралық-құқықтық реттеу тәжірибесі жануарларды олардың адамдармен өзара әрекеттесуінің барлық деңгейлерінде, соның ішінде мал сою

пункттеріндегі өмір сүру жағдайлары мен процедураларын қорғауға дейін кешенді көзқарас қажеттігін көрсетеді.

Қылмыстық заңнамаға да, әкімшілік заңнамаға да күрделі өзгерістер қажет. Қолданыстағы заңның өзінің қорғау функцияларын орындай алмауы қоғамдық сана мен моральдық принциптерге кері әсерін тигізуде. Біз тек қана қатыгездік жасау үшін ғана емес, жануарларға тиісті дәрежеде қарым-қатынас үшін де жауапкершілік аясын кеңейту туралы ұсынысты алға тартамыз. Бұл жануарлардың құқықтық мәртебесін өзгертуді, оларды жансыз зат ретінде қабылдаудан бас тартуды және оларға қатысты теріс көзқарастарға заңнамалық тыйымдарды енгізуді қамтиды.

Біз тек сүтқоректілер мен құстарды ғана емес, сонымен қатар ауруды сезінуге қабілетті басқа да түрлерді қамту үшін қатыгездіктен қорғалған жануарлардың санатын кеңейтуге дайынбыз. Қолданыстағы заңнамадағы мұндай шектеу когнитивті бұрмалауға әкеледі және жануарлардың басқа түрлеріне менсінбейтін көзқарастың қалыптасуына ықпал етеді.

Мемлекеттік саясаттың іргелі қағидасы ретінде жануарларға адамгершілікпен қараудың маңыздылығы атап өтіледі. Бұрынғы кезде адам баласына тең құқықты, адамгершілікпен қарау үшін күрес жүріп жатқаны сияқты, енді жануарларға да адамгершілікпен қарау деңгейін арттыру қажет. Адам жануарлардың ойын-сауық құралы емес, оның жауапкершілігінің объектісі екенін түсінуі керек.

Жануарлар туралы заңнаманы қайта қарау және жетілдіру ізгілікті және жауапты қоғамды алға жылжытудың негізі болып табылады. Жануарларды құқықтық қорғауды кеңейту, олардың мәртебесін өзгерту және оларды қорғау аясын кеңейту қазіргі қоғамда жануарларға деген қарым-қатынасқа неғұрлым әділ және этикалық көзқарасты қалыптастыру үшін қажет. Бұл өзгерістер жануарларды қорғау мен құрметке лайық екенін мойындаудың артып келе жатқанын көрсетеді және адамгершілігі мол, саналы қоғамды дамыту жолындағы маңызды қадам болып табылады.

Болашақта заң шығарушы жануарлар құқығына деген көзқарасын қайта қарап, тыйым салынған әрекеттердің түрін қатаң белгілейтін өзгерістер енгізеді және жануарлар құқығын қорғаудың заңнамалық базасын кеңейтеді деп үміттенуге болады [86].

Р.Б. Осокин дұрыс атап өткендей, жануарларға адамгершілікпен қарау саласындағы қылмыс деңгейінің артуы тек оларға қатысты қатыгездік жасау әрекеттердің анонимділігімен ғана емес [87, 350 б.], сонымен бірге сәйкес біліктілік мәселелерімен де байланысты.

Жүргізілген зерттеу шеңберінде жануарларға қатысты қатыгез әрекеттерді саралауға байланысты, әсіресе мұндай іс-әрекеттер Қазақстан Республикасының әртүрлі өңірлеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы заңнамада көзделген басқа да қылмыстардың немесе әкімшілік құқық бұзушылықтардың белгілерімен ұштастырылған жағдайларда түйінді қиындықтар анықталды. Осы салада заңдарды қолданудың қалыптасқан теориялық-құқықтық тәсілдері мен тәжірибесінің болмауы осы әрекеттерді түсіну мен түсіндіруде белгісіздікке әкеледі. Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы және айрықша

сипаттамаларын айқындау үшін олардың құрамдас элементтеріне талдау жүргізу қажет, бұл жануарларға қатыгездіктің, биологиялық ресурстарды заңсыз өндірудің және заңсыз аң аулаудың мәнін тереңірек түсінуге, сондай-ақ тиісті әкімшілік құқық бұзушылықтармен саралауды қоса алғанда, оларды саралау критерийлерін әзірлеуге мүмкіндік береді.

Криминалист ғалымдардың ғылыми көзқарастарын зерттеу жануарларға қарсы қылмыстардың тікелей объектісін анықтау мәселелерінде жалпы келісімді көрсетеді. Тұтастай алғанда, бұл қоғамдық мораль саласы ретінде түсініледі, мұнда ең маңыздысы адам мен жануарлардың қарым-қатынасы, соңғысына гуманистік көзқарасқа негізделген. Басты міндет – іс-әрекеттер Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 316-бабымен басқа қылмыстармен бірге сараланууы тиіс нақты жағдайларды анықтау.

Жануарларға қатыгездік жасаумен байланысты әрекеттерді нақты квалификациялау үшін нақты теориялық және құқықтық негіздерді әзірлеу және заңдарды қолданудың дәйекті тәжірибесін қалыптастыру қажет. Бұл тәсіл тек құқық қорғау қызметін жетілдіріп қана қоймай, жануарларға адамгершілікпен қараудың маңыздылығына баса назар аудара отырып, қоғамдық имандылыққа ықпал етеді. Демек, бұл жануарлар құқықтарын құрметтеу негізгі қағида болып табылатын неғұрлым әділ және гуманитарлық қоғам құру жолындағы маңызды қадам болады.

В.С. Мирошниченконың пікірімен келісе отырып, жануарларға қатыгездікпен білдірілген, олардың өліміне немесе мертігуіне әкеп соқпаса да, жануарларды ауыртып, азапқа ұшыратса да, қайталап жасалған әрекеттер қылмыстық деп есептелуі керек деп айтуға болады. Себебі, адамның бірнеше рет көрсеткен қатыгездігі мұндай әрекеттердің қоғамдық қауіптілік деңгейінің жоғарылағанын көрсетеді, бұл қылмыстық әрекетті анықтаудың негізгі критерийі болып табылады. Бұл тұрғыда Мирошниченко қылмыстық жауаптылық үшін қоғамдық қауіпті зардаптардың туындауы талап етілмейтін, оның негізінде қылмыстың формальды дизайнын қолдануды жақтайды.

Жануарға оның өліміне немесе жарақатына әкеп соққан қатыгездік қатынаста тиісті қылмыс құрамы қылмыстық заңда әлдеқашан бекітілген, ал бұл бөлікке әкімшілік нұқсан келтіруді енгізу орынсыз деп танылуы мүмкін. Мұндай әрекеттерді қылмыссыздандыру жасалған құқыққа қарсы әрекеттің ауырлығы мен сипатына сәйкес келмейді.

Олай болса, жан-жануарларға ауырсыну мен азаптану әкелетін мейірімсіздікті әкімшілік құқық бұзушылық ретінде қарастыру орынды деп саналады. Әкімшілік жауаптылыққа тартылғаннан кейін бір жыл ішінде осыған ұқсас әрекеттерді қайта жасаса, әкімшілік шаралар өз мақсатына жетпегендіктен, олар қылмыстық құқық бұзушылық санатына жатқызылады. Жануардың өліміне немесе мертігуіне әкеп соқтыратын қатыгездік әрекеттерді бұрын әкімшілік жазасы болмаса да, қылмыстық құқық бұзушылықтар қатарына жатқызу керек.

Қарастырылып отырған әрекеттің қоғамдық қауіптілігінің жоғары дәрежесін ескере отырып, жануарға ауыртпалық және (немесе) азаптану әкелетін қатыгездік әкімшілік құқық бұзушылық деп танылуға тиіс деп есептейміз. Егер әкімшілік жауапкершілікке тартылған адам бір жыл ішінде өзіне ұқсас

әрекеттерге қайтадан жол берсе, онда олар қылмыс деп танылуға тиіс, өйткені бұл жағдайда құқық бұзушылық субъектісіне әкімшілік-құқықтық ықпал ету өз мақсатына жетпегені анық. Егер қатыгез әрекеттер жануардың өлуіне немесе оның жарақаттануына әкеп соқтырса, онда мұндай әрекеттер бұрын әкімшілік жаза болмаған жағдайда да қылмыстық жазаға тартылатын деп бағалануы керек.

Тарауды тұжырымдай келе келесідей қорытындыларға келсек болады:

– ҚР Қылмыстық Кодексінің 316-бабына жануарларды қатыгездік жасаудың бұзақылық пиғылмен немесе жауыздық әдістері туралы ережелерді қосу мұндай әрекеттер үшін жауапкершілікті күшейтеді. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың жасалу тәсілі мен жәбірленушіге деген көзқарасын ескере отырып, оның ауырлығын көрсетеді. Аталған ереже қылмыстық құқық бұзушылықты дәлірек саралауға ықпал етеді, ол өз кезегінде зорлық-зомбылық жағдайларын онша ауыр емес жағдайлардан ажыратуға мүмкіндік береді. «Жануар» және «жауыздық әдістері» ұғымдарын анықтайтын ережелерге ескертпелер норманың қолданылуын нақтылайды және заңның дұрыс түсіндірілуін қамтамасыз етеді, оның еркін түсіндірілуіне жол бермейді.

Қолданыстағы ҚР ҚК 316-бабының 1 және 2 тармақтары жаңа мәтінде жазу ұсынылады:

1. Жануарға оның мертігуіне алып келген қатыгездікпен қарау, егер бұл әрекет бұзақылық пиғылмен немесе жауыздық әдістерді қолданып жасалса –

бір жүз жиырма айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не бір жүз жиырма сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не отыз тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады.

2. Жануарға оның өліміне алып келген қатыгездікпен қарау, егер бұл әрекет бұзақылық пиғылмен немесе жауыздық әдістерді қолданып жасалса –

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан бір жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, екі жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не елу тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады.

Ескертулер. 1. Осы бапта жануар деп шығу тегі адаммен байланысты емес, дамыған жүйке жүйесі бар және ауырсынуды сезінуге қабілетті омыртқалы тірі организмдер түсініледі. 2. Жауыздық әдістер деп осы бапта жануардың өмірін қию алдында немесе оған зақым келтіру процесінде жануарға азаптау немесе үрейлендіру қолданылған кезде немесе жануардың денсаулығына зиян келтіру жануарға ерекше азап шегумен (көп зиян келтіру, ауыр әсер ететін улануды қолдану) байланысты әдіспен жасалған кезде жануардың денсаулығына зиян келтірудің ауыр әдістері (тірідей жағу, ұзақ уақыт тамақ, су және т.б. қамтамасыз етпеу) анықталады.

– қолданыстағы ҚР ҚК 316-бабының 3 тармағына 6 тармақша қосу:

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

6) аса қатыгездікпен жасалған –

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының 3-бабына «аса қатыгездік» ұғымын қосу:

аса қатыгездік – бұл жануардың қатты физикалық азап шегуіне немесе ауырсынуына әкелетін күрделі немесе ерекше ауыр әдістерді қолдану арқылы жасалатын әрекеттер, сондай-ақ жануарға ұзақ немесе қайтымсыз физикалық немесе психологиялық әсер ететін, соның ішінде қасақана ауыр дене жарақатын, зоофилия әрекеттері, жануарды жүйелі түрде үркіту, азапты немесе ауыр өлімді тудыратын ерекше қатыгездікпен жасалған әрекеттер.

ҚР ҚК «аса қатыгездік» терминін енгізу жануарларға ерекше азап әкелетін әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілікті айтарлықтай арттырады. Бұл қосымша Заңның жануарларды қорғауға деген көзқарасының маңыздылығын және қатыгездік әрекеттерін айыптауды көрсетеді. Ұсынылған анықтама талғампаздық пен ерекше қатыгездікті көрсететін кең ауқымды әрекеттерді қамтиды, осылайша қажетті құқықтық айқындық пен дәлдікті қамтамасыз етеді. Заңнамадағы мұндай өзгеріс жануарларға қатыгездіктен қарауды қоғамдық айыптауды күшейтеді және олардың әл-ауқатын қорғаудың құқықтық тетіктерін нығайтады.

Бұл жануарларды қорғау саласындағы құқықтық реттеуді тереңдету және оларға қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті күшейтудегі маңызды қадам, жаңарту қылмыстық-құқықтық саясаттың бірнеше негізгі аспектілеріне ықпал етеді.

«Аса қатыгездікпен» сияқты квалификациялық критерийлерді қосу қылмыстық әрекеттің шекарасын және оны онша ауыр емес әрекеттерден ажыратуды нақтырақ анықтауға мүмкіндік береді. Бұл қылмыскердің әрекеттерін дәлірек саралауға мүмкіндік береді, осылайша қылмыстық заңнаманың әділ қолданылуын қамтамасыз етеді.

Бұл белгіні қосу қылмыскерлерге қатаң жазалау шараларын қолдануға мүмкіндік бере отырып, жануарларға аса қатыгездіктің қоғамдық қауіптілігі мен моральдық тұрғыда жат екендігін көрсетеді. Бұл жасалған әрекет үшін жаза ғана емес, сонымен қатар болашақта осындай құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін ескерту шарасы ретінде де қызмет етеді.

Қоғам жануарларға адамгершілікпен қараудың маңыздылығын және оларға қатыгездікпен қарауға болмайтынын көбірек мойындайды. Осы саладағы заңнаманы енгізу және күшейту қоғамдық жануарлардың құқықтарын қорғауды арттыруға сұраныстың артатынын және заманауи этикалық стандарттарды көрсетеді.

Жануарларға ерекше қатыгездікпен қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті арттыру қоғамда қатыгездікке деген немқұрайлылықтың қалыптасуына ықпал ете отырып, азаматтардың жануарларға қарым-қатынас мәселелері бойынша құқықтық мәдениеті мен санасын арттырады.

– қолданыстағы ҚР ҚК 316-бабының 3 тармағына 7 тармақша қосу:

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

7) жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлеріне, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған жануарларға қатысты.

Бұл жаңалық биоалуандылықты қорғауды күшейтуде және экологиялық тепе теңдікті сақтауда маңызды рөл атқарады.

Жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлері

әлемдік биоалуандылықтың ажырамас бөлігі болып табылады. Оларды қорғау экологиялық тепе-теңдікті сақтау және табиғи процестерді сақтау үшін өте маңызды. Бұл саралау белгісін қосу аталған жануарлар түрлеріне қарсы бағытталған әрекеттердің ауырлығын атап көрсетеді және оларды неғұрлым қатаң жазасы бар жеке санатқа жатқызады.

Қазақстан Республикасын қоса алғанда, көптеген елдер, қоршаған ортаны қорғау және жойылып кету қаупі төнген жануарлар түрлерін сақтау жөніндегі халықаралық келісімдердің қатысушылары болып табылады. Бұл белгіні қылмыстық заңнамаға енгізу елдің өзінің халықаралық міндеттемелерін орындауға деген ұмтылысын және браконьерлікпен және жануарлардың заңсыз айналымымен күресуге күш салғанын көрсетеді.

Қоғам жануарларға этикалық қарым-қатынас жасаудың және өзін қорғай алмайтындарды қорғаудың маңыздылығын көбірек түсінеді. Жануарлардың ең осал түрлерін қорғаудың күшеюі барлық тіршілік иелеріне қатысты өсіп келе жатқан әлеуметтік жауапкершілік пен этикалық ұстануға деген ұмтылысты көрсетеді.

Жануарларға, әсіресе құрып кету қаупі төнген немесе шектелген жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жазаны күшейтудің маңызды профилактикалық мәні бар. Бұл жасауы мүмкін құқық бұзушыларға тосқауыл бола отырып, болашақта мұндай қылмыс жасау ықтималдығын азайтады.

– қолданыстағы ҚР ҚК 316 бабы 3 тармағының 4 және 5 тармақшаларына қосымша енгізу:

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

5) жария түрде немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдалана отырып жасалған іс-әрекеттер немесе қоғамдық орында;

Бұл белгіні қосу баптың қолданылу аясын кеңейте отырып, жануарларды қорғауды күшейтеді.

Қоғамдық орында жасалған қылмыстар көбінесе қоғамдық резонансқа ие және кең айыптауды тудырады. Жауапкершілікті арттырудың шарты ретінде қоғамдық орынды көрсету қоғам алдындағы мұндай әрекеттердің маңыздылығын көрсетіп, заңның алдын алу әсерін күшейтеді.

«Қоғамдық орында» деген қосымша «жариялылық» түсінігін нақтылайды, оның түсіндірмесін тек БАҚ немесе телекоммуникация желілерін пайдалану жағдайларына ғана емес, сонымен қатар көпшілікке қолжетімді жерлерде орындалатын әрекеттерге де кеңейтеді. Бұл белгісіз адамдар тобының қатысуымен осындай әрекеттерді жасайтын адамдардың көпшілігін жауапқа тартуға мүмкіндік береді.

Қоғамдық орындарды саралау белгісі ретінде қосу жануарларды тек жеке жерде ғана емес, сонымен қатар қоғамдық орындарда да қорғау қажеттілігін көрсетеді, бұл олардың құқықтық қорғалу аясын кеңейтеді және кез келген жағдайда жануарларға қатыгездік көрсетуге қоғамның қарсылығын көрсетеді.

Жазаны күшейтудің шарты ретінде қоғамдық орындарды нақты көрсету кінәні дәлелдеу процесін жеңілдетеді және құқық қолданудың тиімдірек болуын қамтамасыз етеді, өйткені әрекет жасалған жер қылмысты саралаудың негізгі

факторларының біріне айналады.

Осылайша, бұл ереже қосу жануарларды қорғауды күшейту және іс-әрекеттер қоғамдық сипатта болып, қоғамдық наразылық тудыратын жағдайларда жасалған әрекеттер үшін жауапкершілікті арттырудағы қисынды қадам болып табылады. Бұл жаңалық қоғамдық сананы арттыру және қатыгездіктің алдын алуға көмектесу арқылы жануарларға қатысты неғұрлым қатаң және жауапты көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді.

2 ЖАНУАРЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІК ЖАСАУДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

2.1 Жануарларға қатыгездік жасаудың криминологиялық сипаттамасы

Зерттеуде жануарларға қатыгездікті адамгершілікке жатпайтын және адамгершілікке қарсы, жеке мүдде немесе бұзақылыққа негізделген, көбінесе садистік әдістерді қолданатын және жануардың өліміне немесе мертігуіне әкелетін әрекеттер ретінде анықтауға болады. Қылмыстық-құқықтық әдебиеттер мен статистикалық деректерді талдау негізінде Қазақстан Республикасындағы осы саладағы криминологиялық тұрақсыздық проблемалары анықталды.

Жануарларға қатыгездікпен қараумен күресудің негізгі аспектілерінің бірі оның негізгі сипаттамаларын талдау болып табылады. Мұндай талдау осы санаттағы қылмыстың алдын алу және бақылаудағы басымдықтарды анықтау үшін қажет. Қылмыстық құқық бұзушылықтың бұл түрін зерттеу оның таралуын, қазіргі жағдайы мен тенденцияларын бағалауға, сондай-ақ оның пайда болу механизмдерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл деректер нақты алдын алу шараларын әзірлеу және бақылаушы органдардың жұмысын жақсарту үшін маңызды. Жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстар қоғамдық адамгершілікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылық санатына жатады. Алайда бұл мәселе бойынша қолданыстағы құқықтық әдебиеттер әлі толық дамымаған.

Жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар тек жануарларға ғана емес, жалпы қоғамдық моральға да үлкен қауіп төндіреді. Алайда, бұл мәселенің маңыздылығына қарамастан, осы салада қолданыстағы құқықтық әдебиеттерді дамытудың жетіспеушілігі бар. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрімен күресте бірқатар проблемалар мен қиындықтар тудырады.

Тереңірек талдауды қажет ететін негізгі аспектілердің бірі – жануарларға қатысты қатыгездікпен қарауды анықтау және жіктеу. Зорлық-зомбылық деп санауға болатын нәрсе және қандай әрекеттер қылмыстық құқық бұзушылық ретінде анықталуы керек екендігі әрдайым айқын бола бермейді. Нақты және негізделген анықтамалар мен критерийлерді әзірлеу осы қылмыстармен тиімді күресудің алғашқы қадамы болып табылады.

Тағы бір маңызды аспект – жануарларға қатыгездікпен қараудың таралуы мен тенденциялары туралы мәліметтерді жинау және талдау. Бұл қылмыстың осы түрінің географиялық және уақытша ерекшеліктерін, сондай-ақ жануарлардың қандай түрлеріне қауіп төніп тұрғанын анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай деректер қылмыстың алдын алу және жануарлардың осал топтарын қорғау бойынша мақсатты шараларды әзірлеуге көмектеседі.

ҚР ҚК-нің 316-бабы бойынша тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны туралы деректерді талдау негізінде 2013 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде қылмыстық құқық бұзушылықтар санының өзгеруін, атап айтқанда олардың ұлғаюын көруге болады. Мысалы, 2013 жылы тек 30

қылмыстық құқық бұзушылық тіркеліп, ол 2018 жылға дейін тек көбейіп келді. Мәселен, 2018 жылдың өзінде жануарларға қарсы жасалған қылмыстардың саны 93 фактіні құрап отыр. Содан кейін біз 2019 жылы 1-кестеге сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтар санының 55 фактіге дейін азайғанын көре аламыз. Алайда 2019 жылдан бері осы түрдегі қылмыстардың айтарлықтай өскені байқалады. Айта кету керек, жануарларға қатысты көптеген құқық бұзушылықтар жасырын болып табылады және оларды статистикада көрсетуге мүмкіндік тапшы [88].

Кесте 1. 2013-2023 жылдар аралығында «Жануарларға қатыгездікпен қарау» бабы бойынша тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы мәліметтер

Есепті кезең	Есепті кезеңде қылмыстық істер өндірісінде болған құқық бұзушылықтар саны	Есепті кезеңде СДТБТ-да тіркелген құқық бұзушылықтар саны	Есепті кезеңде қылмыстық істері іс жүргізумен аяқталған құқық бұзушылықтардың саны	Тергеу мерзімі өткен құқық бұзушылықтар саны	Қоғамдық орындарда жасалған	Көшелерде, алаңдарда, саябақтарда, қоғамдық бақтарда жасалады	Отбасылық-тұрмыстық салада жасалған құқық бұзушылықтар саны	Ескіру мерзімі өткеннен кейін тоқтатылған адамсыз ашылмаған, қылмыстық теріс қылықтардың саны
2013	30	31	-	0	-	-	-	-
2014	56	52	-	0	-	-	-	-
2015	74	73	22	0	4	4	0	0
2016	90	65	10	0	3	3	0	0
2017	90	55	15	0	2	1	0	0
2018	93	40	7	0	2	2	0	48
2019	55	28	7	0	5	5	0	24
2020	64	49	7	0	4	2	0	14
2021	82	56	9	0	11	8	0	24
2022	66	38	8	0	9	7	1	0
2023	80	57	11	0	9	4	0	21

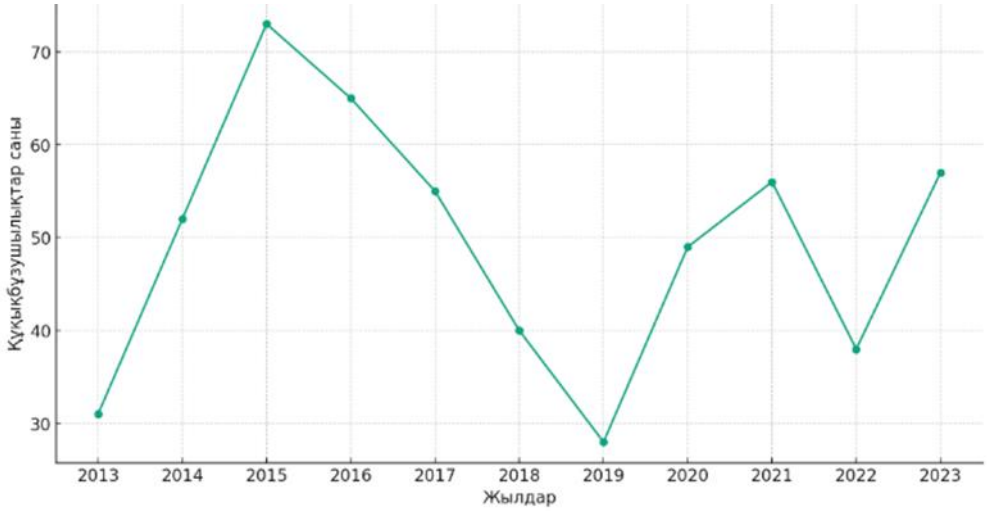
Қылмыстық құқық бұзушылықтың бұл түрінің латенттігін ескере отырып, оның елеулі екенін дәлелдеуге болады, бұл жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстардың ашылуының төмендігімен байланысты. Сондай-ақ құқық қорғау органдарының белсенділігінің жеткіліксіздігімен және бұл мәселенің маңыздылығын бағаламауының негізінде туындайды. Мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтардың географиясына қатысты біздің нақты социологиялық зерттеуіміз олардың көп бөлігі ауылдық жерлерде (шамамен 65%), ал қалалық жағдайларда жағдайлардың шамамен 35% болатынын көрсетеді.

Жануарларға қатыгездік жасау жағдайлары туралы фактілер санының өсуі және қылмыстық істерді ашу және аяқтау тәртібінің өзгеруі байқалады, бұл оның

құқық қолдану динамикасына әсерін, сондай-ақ жануарларға қатыгездікпен күрес жөнінде қосымша шаралар қабылдау қажеттігін көрсетеді. Ұсынылған деректер бұл құбылысты Қазақстанның қылмыстық-құқықтық тәжірибесінде көрсетіп, оның криминологиялық және құқық қолдану контекстіндегі маңыздылығын көрсетеді.

1-суретте көрсетілген динамика Қазақстандағы жануарларға қатыгездікпен байланысты құқық бұзушылықтардың жиілігі мен сипатының өзгеруін, сондай-ақ мұндай әрекеттердің алдын алу шараларын күшейтудің маңыздылығын көрсетеді.

1 сурет. «Жануарларға қатыгездікпен қарау» бабы бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтар санының тіркелу динамикасы (2013-2023 жылдар)

Зерттеу мұндай мінез-құлыққа әсер ететін факторларды терең зерттеудің маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл зерттеу қылмыскердің жеке басының криминологиялық талдауын, оның бифизиологиялық ерекшеліктерін, әлеуметтік-демографиялық жағдайларын және қылмыстың қылмыстық-құқықтық аспектілерін қамтуы керек. Осы аспектілерді егжей-тегжейлі талдау мәселенің теориялық түсінігін байытуға және жануарлардың қатыгездігін жеңу стратегияларын жасауға ықпал етеді. Тұлғаның ерекшеліктері, соның ішінде қылмыскердің жынысы, жасы және жүйкелік даму ерекшеліктері осы кешенді зерттеу тәсілінің негізгі элементтері болып табылады.

Жануарларға қатыгездікпен қараудың криминологиялық параметрлері қылмыстық құқық бұзушылықты жасау тәсілдерін ұсыну тұрғысынан да қарастырылуы керек, өйткені криминологиялық сипаттаманың сапалық жақтары осы аспектіде көрінеді. Бұл жерде қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың ерекшелігі оны жасау механизмінің ерекше екендігімен анықталатындығын көрсету маңызды: кінәнің қасақана сипатына қарамастан, заңсыз әрекеттерді жоспарлау жиі болмайды, бірақ көбінесе кінәлілер қылмыстық жоспарды аяқтауды жеңілдететін арнайы құралдар мен жағдайларды іздейді, жануарлардың антропометриялық қасиеттерін есепке алады, садистік

мінез-құлықты көрсету арқылы жануарларға азап шегуге тырысады.

«What Separates Offenders Who are Not Victimized from Offenders Who are Victimized? Results from a Nationally Representative Sample of Males and Females» атты мақалада жануарларға қатыгездік туралы, жануарларға қатыгездік адамдарға қатыгездіктің хабаршысы болуы мүмкін екендігі талқыланады. Алайда, егер жануарларға қарсы қылмыстар тек жануарлармен шектелсе (кем дегенде адам өмірінің белгілі бір кезеңдерінде), онда жануарларды қорлаушының қылмыстық серіктестері желісіне қосылу ықтималдығы салыстырмалы түрде төмен. Егер солай болса, ұры немесе қарақшыға қарағанда жәбірленуші мен қылмыскер рөлдерінің сәйкес келуі ықтималдығы әлдеқайда төмен болады. Мақалада қылмыстық мінез-құлықтың нақты түрлері үшін қауіп-қатер мен қорғаныс факторларын жан-жақты зерттеу болашақ зерттеулерге пайдасын тигізетіні атап өтілген [89].

Жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды криминологиялық талдаудың бір бөлігі ретінде мұндай қылмыстардың нысанасы көбінесе үй жануарлары мен құстар болатынын атап өткен жөн. Айта кетерлігі, бұзақылықпен де, пайдакүнемдікпен де жасалған жануарларға қарсы қылмыстар салыстырмалы жиілікте орын алады. Екі жағдайда да Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында, атап айтқанда 2021 жылғы 30 желтоқсандағы «Жануарларға жауапкершілікпен қарау» туралы № 97-VII ҚР Заңында белгілі бір олқылықтар байқалады.

Заңнама олардың ауқымы мен маңыздылығын ескере отырып, адам мен жануарлардың өзара әрекеттесуінің барлық негізгі салаларын қамтуы керек. Негізгі 5 саланы ажыратуға болады:

– Ауыл шаруашылығында жануарларды пайдалануды, оларды күтіп-бағуды, тасымалдауды және союды қамтитын мал шаруашылығы Қазақстанда кешенді этикалық-құқықтық нормалар жоқ.

2023 жылы Шымкент қалалық прокуратурасы жүргізген тексеру барысында қала аумағында заңсыз мал сою алаңдарының айтарлықтай саны бастапқы есептен асып түсетіні анықталды. Заңсыз мал сою нысандарының саны 70-тен асады, бұл бұрын хабарланған 12-ден айтарлықтай асып түседі. Бұл тиісті санитарлық және ветеринарлық тексерулердің болмауынан денсаулыққа ықтимал қауіпті ет өнімдерінің сатылуына әкеліп соғады. Шымкент қаласының аумақтық инспекциясының бастығы Бауыржан Саржанов тұтынушылардың жұқпалы және паразиттік ауруларды жұқтыру қаупіне қатысты алаңдаушылық білдіреді. Қала прокурорының орынбасары Әбіл Қожахметов бұл нысандарда санитарлық және ветеринарлық нормалардың мүлде ескерілмейтінін айтып, мәселенің күрделілігіне тоқталды [90].

Тағы бір жағдайды атап өткен жөн. Солтүстік Қазақстан облысының прокуратурасы жүргізген талдау ветеринария саласында айтарлықтай заң бұзушылықтарды анықтады. Ведомствоның баспасөз қызметі ұсынған және Zakon.kz жарияланған ақпаратқа сәйкес 2023 жылғы 6 қазанда ветеринариялық құжаттарды беру және жануарларды вакцинациялау тәртібін бұзу жағдайлары анықталды, бұл «Ветеринария туралы» ҚР Заңының талаптарына қайшы келеді [91]. Бұдан басқа, ветеринариялық құжаттарды қолдан жасау, мал қорымдарын

тиісінше ұстамау фактілері және жануарларды мамандандырылған пункттерден тыс сою практикасы анықталды, бұл ветеринариялық стандарттарды сақтау контекстінде елеулі алаңдаушылық туғызады [92].

Екі жаңалық та Қазақстандағы мал шаруашылығы мен ветеринарияны басқару саласындағы проблемаларды атап көрсетеді. Ветеринария саласындағы анықталған бұзушылықтар және сою алаңдарын тиімді бақылаудың болмауы осы саладағы этикалық-құқықтық нормалардың жеткіліксіздігін көрсетеді. Бұл мәселелер жануарларды орналастыру, тасымалдау және сою жағдайларын жақсарту, жануарлардың да, адамның да денсаулығын сақтау үшін санитарлық және ветеринариялық нормалардың сақталуын қамтамасыз ету үшін заңнамалық реформалар қажеттігін көрсетеді. Бұл жануарларды қорғау мен әл-ауқатының барабар деңгейін қамтамасыз ету үшін шешуді қажет ететін заңнамада олқылық тудырады.

Осы тұста ғылыми тәжірибелерді жүргізу мәселелеріне назар аудару маңызды. Анестезияны қолданбай жүргізілген зерттеулер, тәжірибелік жануарлардың шамадан тыс көп болуы, эксперименттерде жануарларды бірнеше рет пайдалану, сондай-ақ виварийлердегі нашар жағдайлар және эксперименттер аяқталғаннан кейін адамгершілікке жатпайтын өлтіру елеулі этикалық және құқықтық қиындықтар тудырады. Бұл факторлар жан-жақты талдауды және ғылыми мақсатта жануарларға адамгершілікпен қарауды қамтамасыз ететін қатаң реттеу шараларын әзірлеуді талап етеді.

Айта кету керек, Қазақстанда бұл процесті реттейтін заңнаманың болуына қарамастан, қақпандарды пайдалана отырып, жабайы жануарларды аулау тәжірибесі жалғасуда. Аңшылық дүкендерінде қақпандардың сатылуы оларды үй жануарларын аулауда да қолдануға әкеледі. Экология, геология және табиғи ресурстар министрінің бұйрығымен бекітілген Жануарларды аулаудың үлгілік ережесі сияқты нормативтік-құқықтық актілерге сәйкес аулау жануарларға зиян келтірмейтін гуманистік әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылуы тиіс [93].

Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрінің бұйрығымен бекітілген аулаудың үлгілік қағидаларының 6 және 7-тармақтарына сәйкес жануарларды аулау жарақаттар мен зақымдануларды болдырмайтын әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Мұндай әдістерге торларды, оқшауланған тұзақтарды, гельді оқшауланған ілмектерді, ұстауға арналған Y-тәрізді бекіткіштерді, сондай-ақ заңмен тыйым салынбаған жануарларды қимылсыз қалдыруға арналған препараттарды қолдану жатады. Алайда, қақпандарды сату және пайдалану тәжірибесі осы нормаларға қайшы келеді, бұл заңдылықты сақтау және жануарларға адамгершілікпен қарау саласындағы проблеманы көрсетеді.

Сондай-ақ, Қазақстандағы аң фермаларында жануарларды эвтанизациялау үшін кураре аналогы «дитилин» препараты әлі де қолданылатынын атап өту маңызды. Бұл әдіс жануарларда 20 минутқа дейін ұзаққа созылатын азап пен тұншығуды тудырады. Еуропа елдерінде эвтаназияның бұл әдісі өзінің ауыртпалығы мен қатыгездігіне байланысты тыйым салынған, бұл Қазақстан мен Еуропа елдері арасындағы жануарлармен жұмыс істеу әдістеріндегі диссонансты көрсетеді. Курар тәрізді әрекеттің бұлшықет босаңсытқышы –

Дитилин жануарларда сал ауруын тудырады, оларды бірден өлтірмей, қозғалу және тыныс алу қабілетінен айырады. Орта есеппен 20 минуттан кейін болатын асфиксиядан өлімге әкеледі, осы уақыт ішінде жануар есін біліп азап шегеді. Бұл әдіс ұзақ азап пен тұншығуды тудыратын өлтіруге тыйым салатын еуропалық эвтаназия ережелеріне қайшы келеді [94].

– Ойын-сауық: аң аулау, жекпе-жек, цирк қойылымдары, хайуанаттар бағы, кинематография және басқаларын қоса алғанда, жануарларды пайдаланудың әртүрлі формалары жануарлардың этикасы мен әл-ауқаты тұрғысынан жиі сынға ұшырайды. Елді мекендерде жануарлар мен құстарды ату үшін пневматикалық қаруды қолдану жағдайларының көбеюі ерекше алаңдаушылық туғызады, бұл ветеринарлық клиникаларға мерт болған жануарларды апарудың артуына алып келеді. Бұл тенденция сонымен қатар жануарларға осындай зорлық-зомбылықтың алдын алу үшін заңнамалық шараларды күшейту және ескерту жұмыстарын жүргізу қажеттілігін көрсетеді.

ТМД елдерінде тиісті заңнаманың болмауынан туындаған артсадизмнің таралуы байқалады. Бұл құбылыс өзін «заманауи өнердің» жақтаушылары деп атайтын кейбір тұлғалардың жан-жануарларға қатыгездікпен қарауды өзінің болмысына назар аударудың тәсілі ретінде пайдалануы. Артсадизм құбылысын Мәскеудегі Наталья Эденмонт көрмесі сияқты нақты көріністерді талдау арқылы қарастыруға болады. Бөлшектелген жануарлардың денелері бейнеленген бұл көрме өнердегі қатыгездік назар аудартудың үлгісі болып табылады. Мұндай әрекеттер қазіргі заманғы өнердегі алаңдатарлық үрдісті көрсетеді, онда кейбір суретшілер көркемдік көрініс пен көпшілікке танылу үшін жануарларға қатыгездік жасайды. Бұл құбылыс өнердегі және қоғамдық өмірдегі этикалық шекараларды реттейтін тиімді заңнама мен нормалардың жоқтығын көрсетеді [95].

Серіктес жануарларға қатыгездік көрсету мәселесін шешу маңызды. Көп жағдайда жануар иелері, әсіресе иттердің, физикалық зорлық-зомбылықты, дұрыс тамақтанбауды, сондай-ақ жануарларды балкондардан лақтыру сияқты шеттен тыс жат әрекеттерді қоса алғанда, әртүрлі нысандарда қатыгездік жасайды. Мұндай құбылыс үй жануарларына қатысты қатаң бақылау мен заңнамалық реттеу, сондай-ақ олардың қорғалуы мен әл-ауқатын қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді.

Қазіргі уақытта бұл әрекетті криминологиялық талдауға ерекше назар аудара отырып, жануарларға қатыгездік жасауға ықпал ететін барлық факторларды зерттеу қажет етуде. Бұл қылмыскерлердің биофизиологиялық ерекшеліктерін, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықты жасаумен байланысты әлеуметтік-демографиялық факторлар мен қылмыстық-құқықтық салдарларды зерттеуді қамтиды. Мұқият зерттеу жануарларға қатыгездікпен күресу стратегияларын әзірлеу кезінде бар теориялық білімді байытады, қылмыскерлердің жасы мен жынысы сияқты критерийлерге ерекше назар аударылады, өйткені олар маңызды рөл атқарады.

Қылмыстық істерді зерделеу және БАҚ-та және басқа да дереккөздерде жарияланған жануарларға қатыгездік жағдайларын талдау ҚР ҚК 316-бабы бойынша қылмыс жасау әдістері жиі стандартты болып табылатынын атап өтуге

болады. Бұл әдістердің көпшілігі бұрын жиі қалыптасқан қылмыскерлердің тұрақты мінез-құлық үлгілерінің бөлігі болып табылады. Жануарларға қатыгездік жасаудың келесі әдістерін атап өткен жөн:

1. Жануарларды тұншықтыру. Жануарларға қатыгездік көрсетудің бұл әдісі ең кең таралғандардың бірі болып саналады және әртүрлі қолжетімді құралдарды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Мәселен, 2020 жылы Атырауда полиция фактілері тіркелген және әлеуметтік желілерде таратылған жануарларға қатыгездік жасады деген күдіктілерді ұстады. Polisia.kz хабарлағандай, екі жағдай анықталды: 30 мамырда итті ату және 31 мамырда тоңазытқыш есігімен итті тұншықтыру фактілері. Аталған оқиғаларға қатысты күдіктілер қамауға алынып, жануарларға қатыгездік көрсетуге қатысты ҚР Қылмыстық кодексінің 316-бабы бойынша сотқа дейінгі тергеу амалдары жүргізілді [96].

2. Жануарларды көпқабатты үйлердің терезелерінен, шатырлардан лақтыру. Осы орайда айта кететін жайт, қылмыскерлер жануардың биіктен құлаған кезде аман қалуы екіталай екенін нақты түсінеді. Мысал ретінде Павлодарда 2023 жылдың 14 мамырында ер адам күшікті көп қабатты үйдің терезесінен лақтырып жіберіп, жануардың өліміне әкеп соқтырған оқиғаны қарастыруға болады. Куәгер балалар мен еріктілердің хабарламаларының арқасында танымал болған бұл іс құқық қорғау органдарының назарын аударды. Облыстық полиция департаментінің мәліметінше, 12 мамырда Торайғыров көшесінде болған оқиға туралы қоңырау келіп түскен. Масаң күйде болған 54 жастағы қала тұрғыны уақытша бейімдеу және детоксикация орталығына орналастырылды. Осы оқиғаға байланысты ҚР Қылмыстық кодексінің 316-бабы бойынша сотқа дейінгі тергеу басталды [97]. Сондай-ақ, жергілікті тұрғын мас күйінде итті бесінші қабаттың терезесінен лақтырып тастаған Степногорск қаласынан келген жағдайды да атап өту керек, бұл жануардың өліміне әкелді. Әлеуметтік желілер мен бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған бұл оқиға құқық қорғау органдарының қызығушылығын тудырды. Ақмола облысының полиция департаментінде ҚР ҚК 316-бабы бойынша жануарларға қатыгездікке қатысты сотқа дейінгі тергеу басталды [98].

Айта кету керек, жануарларға қатыгездіктің бұл әдісі әсіресе кәмелетке толмағандар арасында кең таралған. Мысалы, Қарағандыда 2021 жылдың 12 шілдесінде болған оқиға, екі кәмелетке толмаған бала мысықты тоғызыншы қабаттың биіктігінен лақтырып жіберген. Бұл әрекет бейнебақылау камераларына түсіп қалған. Жергілікті БАҚ-тың хабарлауынша, жануар бей-жай қарамайтын адамның араласуының арқасында аман қалды, бірақ жүкті болған мысық марғауларынан айырылды. Қарағанды полициясы бұл фактіні тіркеп, балалардың жеке басын анықтады. Балалардың ата-анасының үстінен әкімшілік хаттамалар жасалып, зардап шеккен жануардың емделу ақысын отбасы өз мойнына алды [99].

3. Жануарларды өртеу. Өртеу көбінесе жасөспірімдер де, ересектер де бұзушылар қолданатын жануарларға қатыгездіктің негізгі әдістерінің бірі ретінде әрекет етеді. Зерттеулер пиромания мен жануарларға қатыгездік арасындағы байланысты қолдайды. Құқық қолдану практикасында мұны көрсететін көптеген мысалдар бар. Мәселен, 2021 жылғы 19 шілдеде

Қазақстанда әлеуметтік желілерде белгісіз тұлғалардың тірі итті өртеп жібергенін көрсететін таң қалдыратын бейне жарияланған кезде болған оқиға туралы айтуға болады. Жануарларға қатыгездік көрсетудің бұл фактісі айтарлықтай қоғамдық наразылық тудырды. Алматы полиция департаменті бастығының орынбасары Рустам Абдрахманов кінәлілерді анықтау және жауапқа тарту мақсатында тергеуді бастап, оқиғаға белсенді жауап берді. Алдын ала мәлімет бойынша, қылмыс Павлодар облысында болған. Нәтижесінде полиция қызметкерлері қылмыстық іс қозғап, сотқа дейінгі тергеуді бастады [100].

4. Жануарларды еденге немесе қабырғаға лақтыру. «Лақтыру» термині жануарды алдымен ұстап тұру немесе қысу, содан кейін қатты бетке күшпен лақтыру әрекеттерін сипаттау үшін қолданылады. Қылмыстық іс материалдарын талдау негізінде жасалған бұл сипаттама жануарларға қатысты ерекше және аса қатыгездік сипатын көрсетеді. Қостанайда 2023 жылдың 4 қыркүйегінде болған және бейнетаспаға түсірілген итке жасалған қатыгездік оқиғасын ерекше атап өткен жөн. Ақпаратқа сәйкес, оқиға көпқабатты үйдің лифтінде болған. Бейнежазбада ер адамның иттің қарғыбауын агрессивті түрде тартып, сосын оны соғып жатқанын көруге болады. Айта кету керек, бұл материалдарды сараптау кезінде полицияға бұл оқиғаға қатысты мәлімдеме әлі түспеген [101].

5. Дене мүшесін зақымдаушылықпен байланысты жануардың денсаулығына зиян келтіру – аяқ-қолды сындыру, көзді ойып алу, құлағын кесу, тістерін жұлу, т.б. Tengrinews ақпараттық порталына берген сұхбатында 10 жылдық тәжірибесі бар Астанадағы ветеринарлық емхананың бас дәрігері Мәди Айтжанның тәжірибесі. Оның тәжірибесі жануарларға қатыгездік көрсетудің әртүрлі нысандарын көрсетті, соның ішінде жануарларды иелері немесе бейтаныс адамдар физикалық түрде қорлаған. Айтжан жануарлардың емханаға қатыгездікпен, соның ішінде ұрып-соғудан, тіпті пневматикалық қарудан жарақат алып келетін жағдайлары туралы айтады. Ол сондай-ақ зорлық-зомбылықтың көптеген жағдайлары көпшілікке көрінбейтінін атап көрсетеді [102].

6. Жануарларды әртүрлі қару түрлерін қолданып өлтіру. Жануарларға қатысты қылмыстық істер аясында пневматикалық және атыс қаруын қоса алғанда, әртүрлі қару-жарақпен жануарларды өлтіру жағдайлары жиі кездеседі. Мұндай әрекеттер жалғыз өзі де, куәлардың, соның ішінде кәмелетке толмағандардың көзінше де орын алады. Кейбір жағдайларда жануарлар етін тамақ дайындау үшін өлтіреді.

Ғылыми талдау тұрғысында Қарағанды облысындағы алабайдың айуандықпен өлтірілуі оқиғасын қарастырайық. Ағадыр ауылының тұрғыны екі жергілікті тұрғынды өзінің үйінің аумағына кіріп, итін өлтірді деп айыптады. Әлеуметтік желілерде кеңінен жарияланған оқиға полицияның назарын аударды, ол ұрлық пен оның өліміне әкеп соқтырған жануарға қатыгездікпен қараумен байланысты бабтар бойынша тергеуді бастады. Тергеу барысында полиция күдіктілерді анықтап, оқиғаның мән-жайын анықтауға кірісті. 38 жастағы Ағадыр тұрғыны жануарға қатысты зорлық-зомбылық туралы әлеуметтік желілерде хабарлады. Ол өзінің жеке үйінің аумағына екі жас жігіттің кіріп,

алдымен алабайға балтамен ұрып-соғып, кейін пышақтап өлтіргенін жазған жазба жариялады [103].

7. Жануарларды бір-біріне қарсы күштеп итермелеу. Көптеген аңшылық алқаптарында аң аулайтын иттерді жабайы жануарларға қарсы қоятын «қармақ орындары» бар екендігі бұрын айтылған болатын. Қарсы күштеп итермелеу көбінесе кәдімгі үй иті немесе ауладағы тізбекте тұратын ит мысық сияқты әлдеқайда әлсіз жануарға қарсы қойылған кезде қасақана қатыгездік түрінде болады [51, 113 б.].

Бұрын сипатталған жануарларға қатыгездік әдістерінің тізімі толық емес екенін атап өту маңызды. Бұл әдістер ҚР ҚК 316-бабы бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтың ең көп таралған мысалдары болып табылады. Қылмыстық істерді талдау көрсеткендей, иттер, мысықтар және құстар қатыгездікке жиі ұшыраса, жылқылар, шошқалар, ешкілер және басқа жануарлар әлдеқайда аз зардап шегеді. Дегенмен, соңғы уақытта экзотикалық жануарларды ұстау жағдайларының саны артып келеді. Мұндай әрекеттердің себептерін зерттеу қылмыстың мәнін түсінуге және алдын алу шараларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

ҚР ҚК 316-бабында келтірілген қылмыскердің жеке басын талдау контекстінде криминологияда қылмыскердің жеке басы қылмыстық мінез-құлыққа әсер ететін сыртқы жағдайлармен өзара әрекеттесетін әлеуметтік маңызды сипаттамалардың жиынтығы ретінде анықталады. Қылмыскерлер туралы мәліметтерді типтендіру және жалпылау қылмыс динамикасы мен оның әлеуметтік құбылыстарға әсерін дәлірек болжауға ықпал етеді. Қылмыскерлердің жеке ерекшеліктерін зерттеу қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы күресте маңызды болып табылатын заңсыз мінез-құлыққа бейім әлеуметтік қабаттарды анықтауға көмектеседі.

Криминологиядағы қылмыскердің жеке басын зерттеу әр адамның жеке ерекшеліктері мен сипаттамаларын талдауды қамтиды. Адамның жеке қасиеттері мен сипаттары оның мінез-құлқында, соның ішінде заңсыз әрекеттерде көрінеді. Жануарларға қатыгездік жасау кезінде қылмыстық мінез құлықты таңдауға әртүрлі факторлар әсер етеді: өмірлік жағдайлары, әлеуметтік жағдайы, жасы, білімі, еңбек қызметі, бұрын соттылығы, сондай-ақ алкоголь немесе есірткі проблемалары және басқа да жеке дағдылар.

Криминологиялық әдебиеттерде қылмыскердің жеке басының негізгі аспектілерін анықтаудың әртүрлі тәсілдері талқыланады. А.И. Алексеев ұсынған тұлға құрылымына сүйене отырып, біз келесі категорияларды қарастырамыз: әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар, қылмыстық-құқықтық ерекшеліктері және моральдық-психологиялық атрибуттар [104, 84 б.]. ҚР ҚК 316-бабы бойынша қылмыс жасаған адамдарда осы аспектілерді талдау үшін 2013 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде анықталған адамдардың саны туралы деректерді ұсынамыз.

Р.С. Белкин қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілі бір түріне тән тұлға белгілерінің маңызды криминалистикалық маңызы бар екенін атап көрсетеді [105, 187 б.]. Бұл әлеуетті қылмыскерлер шеңберін тарылтып қана қоймай, қылмысты жасау және жасыру мотивтерінің, мақсаттарының, әдістерінің

нұсқаларын, сондай-ақ қылмыспен байланысты негізгі объектілердің орналасуын жасауға көмектеседі.

2-кестеде 2013-2023 жылдар аралығында жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстық құқық бұзушылық жасаған қылмыскерлердің жалпы санын, азаматтығын (ҚР азаматтары, ТМД азаматтары және шетел азаматтары), жынысы мен жас санатын-кәмелетке толмағандардан бастап 60 жастан асқанға дейін көрсете отырып, егжей-тегжейлі талдау келтірілген, бұл қылмыскерлер арасындағы қылмыстың құрылымы және олардың қылмыстық мінез-құлқының ерекшеліктері туралы толық түсінік алуға мүмкіндік береді. Бұл деректер қылмыскерлердің демографиялық профильдерін де, қылмыстық мінез-құлық заңдылықтарын да түсінуге көмектеседі.

Кесте 2. «Жануарларға қатыгездік көрсету» бабы бойынша құқық бұзушылық жасаған тұлғалар туралы мәліметтер

Жылдар	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
12-13 жас	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14-15 жас	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16-17 жас	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
18-20 жас	-	-	2	1	-	-	1	-	-	-	-
21-29 жас	-	7	5	2	3	-	3	1	3	1	1
30-39 жас	3	3	4	1	8	3	1	3	2	5	4
40-49 жас	2	3	5	4	2	1	1	2	4	1	3
50-59 жас	1	1	5	1	2	1	-	-	-	1	3
60 жас және одан жоғары	-	1	1	2	3	2	1	1	-	1	-

Көріп отырғанымыздай, қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдардың 98 %-ы Қазақстан Республикасының азаматтары, қалған 2 %-ы ТМД елдерінің азаматтары болып табылады. Тіркелген жануарларға қатыгездік көрсету фактілерінің 7,3 %-ын әйелдер, тиісінше 92,7 %-ын ер адамдар жасағанын айта кеткен жөн.

Жануарларға қатыгездік көрсету жағдайында жастар арасындағы криминологиялық мәселелерді ескере отырып, олардың мұндай мінез-құлыққа бейімділігіне әсер ететін факторларды қарастыру қажет. Криминологтар асоциалдылықты негізгі детерминанттардың бірі ретінде анықтайды. О.В. Саратованың зерттеулері жануарларға қатыгездікпен қарауға бейім адамдар жиі қабылданған қоғамдық құндылықтардан айтарлықтай әлеуметтік-психологиялық қашықтықта болатынын көрсетеді.

Жергілікті құқық қорғау органдарының шектеулі ресурстары кейде жануарларға қатыгездік мәселесін бірінші орынға қоюға мүмкіндік бермейді. Алайда, жануарларға қатыгездік пен адамдарға зорлық-зомбылық арасындағы байланысты ескере отырып, бұл мәселеге көбірек көңіл бөлу адамға қарсы ауыр қылмыстардың алдын алуға ықпал етуі мүмкін. АҚШ-тың гуманитарлық қоғамы жүргізген зерттеулер үйдегі зорлық-зомбылық пен жануарларға қатыгездік, әсіресе тұрмыстық зорлық-зомбылық контекстінде жоғары корреляцияны

көрсетеді [106].

Зерттеу аясында жануарларға қатыгездік пен зорлық-зомбылық қылмыстары арасындағы байланыстың өсіп келе жатқан дәлелдерін талдау өзекті болып табылады. Бұл байланыс кросс жауапкершілік туралы заңдар бар аймақтардағы құқық қорғау органдарының, әлеуметтік қызметкерлер мен ветеринарлардың назарын аударды. Бұл заңдар мамандардан жануарларға қатыгездік көрсету жағдайларын хабарлауды талап етеді. Балалардың жануарларға қатыгездік көрсету жағдайларына ерте араласудың рөлі де маңызды, бұл кейінгі өмірде зорлық-зомбылық үрдістерінің дамуына жол бермейді.

Жануарларға қатыгездік жасаған қылмыскерлердің жеке басын зерттеуде Р.Б. Осокин бұл адамдардың арасында кәмелетке толмағандардың айтарлықтай үлесін анықтады. Ол олардың зорлық-зомбылық пен пайдакүнемдік қылмыстарды қамтитын әрекеттері қауіп төндіретінін және заңмен жазаланатынын атап өтеді. Ол сондай-ақ олардың қатыгездігі жиі тұрақты болғанын және кейінгі қылмыстық мінез-құлыққа әсер еткенін көрсетеді [26, 44 б.].

А.В. Чибизов жануарлардың болашақ сериялық өлтірушілердің алғашқы құрбаны болуы сирек емес екенін атап өтті [107, 216 б.].

Сонымен бірге, жануарға қатыгездік жасаған қылмыскердің жеке басын зерделеу кезінде бұл адамдар көп жағдайда жасөспірімнің уақытын ата-анасы қадағаламайтын, қолайсыз отбасылық ортада тәрбиеленетіні немесе баланың толық емес отбасы болған немесе азғын өмір салтын ұстанатындары анықталған. О.В. Саратованың зерттеуі бойынша, «жасөспірімдердің 30 %-дан астамы толық емес отбасында тәрбиеленді, оларда 100 жағдайдың 92-сінде әкелері отбасы мүшелері болып табылмайды»; кәмелетке толмағандар ісі бөлімі есепте тұрған құқық бұзушылардың ата-аналарының білім деңгейі ел тұрғындарының жалпы білім деңгейімен салыстырғанда 20 %-ға төмен [108]. Алайда, статистикалық мәліметтерге сәйкес, жануарларға қатыгездік жасаған адамдар арасында 21 жастан асқан адамдар басым.

Жануарларға қатыгездікпен қарау тақырыбы бойынша докторлық диссертация аясында қылмыскердің жеке басын сипаттайтын белгілердің жиынтығын талдау маңызды. Бұл белгілерге әлеуметтік-демографиялық аспектілер (жынысы, жасы, білімі, отбасылық жағдайы), өндірістік-тұрмыстық сипаттамалар (кәсіп, жұмыстағы және үйдегі мінез-құлық), моральдық-психологиялық ерекшеліктер (алкоголь мен есірткіні қолдану, агрессивтілік) және әлеуметтік-құқықтық белгілер (соттылық пен әкімшілік бұзушылықтардың болуы) жатады [109, 67 б.]. Белгілерді зерттеу қылмыстық мінез-құлық динамикасын жақсы түсінуге көмектеседі және мұндай қылмыстардың алдын алу және жолын кесу бойынша тиімді шараларды әзірлеуге ықпал етеді.

Г.П. Волкованың пікірінше «жануарларға қатыгездік жасаған адамдар қоғамға үлкен қауіп төндіреді. Тәжірибе көрсеткендей, жануарларға қатыгездік адамның психологиялық немесе психикалық проблемаларының, сондай-ақ адамгершілік даму мен тәрбие саласындағы проблемалардың болуын білдіреді» [110].

О.В. Саратованың зерттеуіне сәйкес, кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың тұлғасын, әсіресе жануарларға қатыгездікпен қарау жағдайында зерттеудің кешенді тәсілін ескере отырып, мұндай қылмыстың алдын алу бойынша шаралар жүйесінің қажеттілігін атап өтуге болады. Теріс тенденциялардың күшеюіне ықпал етуі мүмкін жасөспірімдерге отбасы мен әлеуметтік факторлардың әсеріне ерекше назар аудару керек. Жұмыспен қамту және жұмысқа деген көзқарас та маңызды фактор болып табылады; жұмыссыздық, қоғамға жат мінез-құлық және алкогольді тұтыну арасында байланыс бар, бұл қылмыс жасау қаупін арттырады. Зерттеу жануарларға қатыгездікке бейім, өзіне тән бұзақылық немесе өзімшілдік мотивациясы бар, бірақ көбінесе бұрынғы соттылығы жоқ криминогендік тұлғаның моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді [108].

Кесте 3. 2013-2023 жылдар кезеңінде «Жануарларға қатыгездікпен қарау» бабы бойынша қылмыстық құқықбұзушылық жасаған адамдардың кәсіп түрі туралы мәліметтер.

Жыл	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Жұмысшылар	1	1	1	-	2	2	-	1	1	1	-
Мемлекеттік қызметкерлер	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Жеке кәсіпкерлер	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Мектеп, гимназия, лицей білім алушылары	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ЖОО білім алушылары	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Жұмыссыздар	5	13	17	11	13	4	7	4	7	6	11
Жоғары білімі бар	-	1	1	1	1	1	-	-	1	1	2
Орта және арнайы орта білім	6	13	21	10	17	6	7	7	8	8	9
Өзге	-	-	2	-	2	-	-	2	1	2	-

2013-2023 жылдар аралығында «Жануарларға қатыгездікпен қарау» бабы бойынша құқық бұзушылық жасаған адамдардың босануы туралы статистикалық деректерді талдау 3-кестедегі нәтижені көрсетті. Жұмыспен қамтудың әртүрлі санаттары қарастырылды, соның ішінде жұмысшылар, мемлекеттік қызметкерлер, жеке кәсіпкерлер, оқушылар, жұмыссыздар, әскери қызметкерлер және басқалар. Деректер әр жылы жасалған құқық бұзушылықтардың білім деңгейі мен санын ескере отырып жиналды. Құқық бұзушылардың негізгі бөлігі жоғары білімі жоқ және жұмыссыз мәртебесі бар адамдардан тұрды. Талдау халықтың әртүрлі әлеуметтік және кәсіптік топтары арасында құқық бұзушылықтардың таралу тенденциялары туралы маңызды қорытындылар берді [112].

Жоғарыда айтылғандарды саралай келе, зерттеуде жануарларға қатыгез

жасаған қылмыскердің жеке басының криминологиялық сипаттамасы қылмыскерлердің үш негізгі түрін анықтады:

Қылмыстық типтегі қылмыскер терең тамырлы және басым агрессивтілікпен сипатталады. Бұл қылмыскерлер зиянды зорлық-зомбылыққа бейім, олардың әрекеттері ситуациялық сипатын жоғалтады.

Ситуациялық-қылмыстық типтегі қылмыскер: бұл адамдар әдетте айқын агрессияны немесе қоғамға қарсы ұстанымдарды көрсетпейді, бірақ типтік емес жағдайларда олар қылмыстық жазаланатын әрекеттерді жасай алады.

Ситуациялық типтегі қылмыскерлер: әлеуметтік құндылықтарға жеңіл және жауапсыз көзқараспен сипатталады. Жалпы оң бағытқа қарамастан, мұндай адамдар белгілі бір жағдайларда заңды бұза алады.

2.2 Қатыгездік жасаудың детерминациялары және себептері

Жануарларға қатыгездікпен қарауды криминологиялық зерттеу нәтижесінде мұндай әрекеттердің алдын алу қазіргі уақытта да, ұзақ мерзімді перспективада да Қазақстанның қылмыстық саясатының негізгі аспектісі болып табылады деп айтуға болады. Жануарларға қарсы қылмыстардың тиімді алдын алу құқық қорғау және басқа органдардан осы әрекеттерге ықпал ететін факторларды жоюды талап етеді.

Белгілі бір қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептерін зерттеу әр түрлі жағдайларға байланысты түрлі ғылым салаларының мамандарына, әсіресе криминологтарға үлкен қызығушылық тудыруда. Мысалы, жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық қатынастар адамдардың қылмыстық мінез-құлқының себептерін түсіндіруді талап етеді.

Нақты қылмыстардың әлеуметтік-психологиялық себептері олардың жалпы сипатын анықтайды, көбінесе мұндай теріс құбылыстар қылмыстың негізінде жатыр.

Жануарлардың қатыгездігіне ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға тырысқанда, біз факторлардың оқшауланған жиынтығын есте ұстаған жөн; жануарларға қатыгездік жасаудың себептері мен жағдайларының көпшілігі жалпы зорлық-зомбылыққа байланысты факторларды қамтитын қылмыстық құқық бұзушылықты анықтайтын жүйеге сәйкес келеді. ҚР ҚК 316-бабында көзделген іс-әрекеттерді қылмыскерлердің жануарларға қатысты құқыққа қайшы іс-әрекеттер ретінде жасауын алдын ала айқындайтын әсерлердің барлық алуан түрлілігінің ішінде сана ақаулары сияқты әлеуметтік-психологиялық және өзімшілдік аспектілері айтарлықтай маңызға ие.

Жануарларға қатыгездікпен қарау мен адамдарға қатысты зорлық-зомбылық бір-бірімен тығыз байланысты: жануарларға қатыгездік көбінесе үй жануарлары мен қарт адамдарға, сондай-ақ балаларға қатысты зорлық-зомбылықты, кісі өлтіру, өртеу және зорлау сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтарды тудырады. Зерттеу көрсеткендей, жануарларға қатыгездік көрсеткен балалардың 88 %-ы үй жағдайында өздері қатыгездік көрген немесе оларға күтім жасамау болғандығы анықталды [113, 325 б.]. Ал АҚШ-тың 11 мегаполисіндегі 3500-ден астам тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына

жүргізілген кешенді зерттеу қала тұрғындары арасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты, жануарларға қатыгездік тек төрт маңызды қауіп факторының бірі екенін көрсетті [114, 381 б.].

Психологтар мен әлеуметтік қызметкерлер жануарларға қатыгездікпен қарау, тұрмыстық зорлық-зомбылық, қарт адамдарға және балаларға қатыгездік арасындағы байланысты мойындайды. Жануарларға қатыгездікке байыпты қарау және оны анықтаудағы жедел әрекеттер құқық қорғау органдарына қылмыстық құқық бұзушылықтарды тезірек ашуға көмектеседі; жануарларға қатыгездік үйде немесе адамның өмірінде бір нәрсе дұрыс емес екенін ерте көрсетеді, көбінесе көршілерге айқынырақ болады (мысалы, жануарды суыққа байлап қалдыру). Зорлық-зомбылықтың өзі адам тарапынан жасалуда, бұл билікті хабардан тыс қалдыруы мүмкін. Жануарларды бақылау қызметкері мұндай мінез-құлық туралы кері хабарлау арқылы басқа қылмыстарды тез шеше алады.

Егер бүгінгі күні жануарларға қатыгездікпен қараумен күресу мүмкін болмаса, бұл болашақта зорлық-зомбылық цикліне әкелуі мүмкін. 2009 жылы тұрмыстық зорлық-зомбылықты, балаларға және жануарларға қатыгездікпен байланысты жүргізілген зерттеу жануарларға қатыгездіктің куәсі болу мен оны өз бетінше жалғастыру арасындағы таптырмас байланысты анықтады. Сонымен қатар, жануарларға қатыгездіктің куәсі болған адамдар мұндай әрекеттерді өздері жасағаннан сегіз есе көп [115, 1045 б.]. Зорлық-зомбылық жиі орын алатын отбасында тұратын балалар кейіннен ересектер ретінде жануарларға қатыгездік көрсетуі мүмкін.

Зерттеулер көрсеткендей, жануарларға қатыгездік жасады деп айыпталған адамдардың көпшілігі кәмелетке толғанға дейін көбінесе жас кезінен бастап осындай әрекеттерді жасаған, оларды қылмысқа апаратын жолға түсірген, көбінесе «зиян келтіру үшін негіз ретінде» қолданған [116, 152 б.].

Айта кету керек, біздің дәуірімізге дейінгі V ғасырда Пифагор жануарларға қатыгездіктің зиянды салдары туралы ескертті. Ол жануарларға қатыгездікпен қарау ауыр қылмыстардың бастаушысы болуы мүмкін деп сендірді. Зерттеулер көптеген патологиялық тұлғалардың балалық шақтағы жануарларға қатыгездік көрсеткенін растайды.

Қылмыстық тарихтағы мысалдар аталған байланысты растайды. Бұл бақылаулар болашақта аса ауыр қылмыстардың ықтимал алдын алу ретінде жануарларға қатыгездіктің ерте белгісіне назар аударудың маңыздылығын көрсетеді.

Адамдар жануарларға дұрыс қарамауының және ауырлық дәрежесінде зиян келтірудің әртүрлі себептері болуы мүмкін. Кейбір әрекеттер осы тіршілік иелеріне адамгершілікпен қарау туралы білмеуден немесе басқарылмайтын эмоциялардан пайда болатын импульстардан туындайды. Жануарларға қатыгездікпен қарау белгілі бір мақсаттармен әдейі де жасалуы мүмкін; мысалы, тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайында, шабуылдаушылар жануарларға зиян келтіруді құрбандарды қорқыту және мәжбүрлеу үшін немесе қылмыскерден кек алу үшін пайдаланады. Садистер тірі жандарды ренжіту және олардың азаптарының қалай көрінетінін көру арқылы үлкен рахат алады. Адамдар

жануарлардың ақылға қонымды қабілеттерін жоққа шығарғанда немесе мойындамаса, оларға қатыгездік көрсету ықтималдығы айтарлықтай артады.

Даму және өмір сүру деңгейі жануарларға қатысты зорлық-зомбылықпен байланысты заңнаманы қалыптастыруға әсер етеді. Аталған мәселені Үндістан немесе Бразилия сияқты инфрақұрылымы дамымаған елдерге тән қолайсыз әлеуметтік тенденция ретінде қарастыруға болады. Бұл жағымсыз әлеуметтік құбылыс кедейлікке, әлеуметтік теңсіздікке, экономикалық теңгерімсіздікке және заңдар мен заңнамалық актілердің жеткіліксіздігіне байланысты. Жануарларға қатыгездікке қатысты рұқсат етілген құқықтық база қатыгез адамдарда моральдық сезімнің жоқтығын көрсететін қатал әрекеттерге әкелуі мүмкін. Сонымен, көптеген елдерде, әсіресе кедей мемлекеттерде, жануарларға қатыгездік жасағандықтан жаза көбінесе ауыр жағдайларда бұзғаны үшін айыппұлмен шектеледі, жануарларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларының көпшілігі жазасыз қалады; дегенмен, жануарларға қатыгездік жасау туралы хабардар болу белгілі бір елдің өркениет деңгейін анықтайтын көрсеткіш болып табылады.

Бұл жұмыстың мақсаты жануарларға қатыгездік жасаудың әлеуметтік-экономикалық және психологиялық салдарын бағалау болып табылады, өйткені мұндай әрекеттер көбінесе олардың құрбандарында ауыр эмоционалдық проблемаларға немесе психологиялық бұзылуларға әкеледі. Жануарларды қорғау заңнамасы уәкілетті органдардың барлық тиісті актілерді, ережелерді, өкілдіктерді, саясат процедуралары мен ережелерді сақтауын қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Жануарларға қатыгездік көрсету кез келген елдегі басты басымдықтарды түсінуге мүмкіндік береді және құқық қорғау органдары жануарларға қатыгездік көрсетумен күресуде маңызды рөл атқарады. Ережелерді бұзғаны үшін айыппұлдар және әсіресе бас бостандығынан айыру түріндегі жазалар жануарларға қатыгездік жасау әрекеттеріне күшті тежеуші әсер етеді. Сонымен қатар, билік органдары жануарларға қатысты зорлық-зомбылықпен күресу үшін қажетті заң талаптарын белгілеуде өз септігін тигізеді.

Қылмыстың әлеуметтік және психологиялық аспектілерін, соның ішінде жануарларға қатыгездік көрсетуді зерттеу мұндай әрекеттердің негізгі себептерін түсінудің маңыздылығын көрсетеді. Қылмыстық мінез-құлықтың жалпы детерминанттары мен жануарларға қатыгездік туғызатын факторлардың арасында берік байланыс бар. Көбінесе әлеуметтік-психологиялық және эгоисттік мотивтерге негізделген бұл факторлар адамның жеке санасындағы кемшіліктердің көрінісі болып табылады. Сондықтан мұндай қылмыстардың алдын алу және олармен тиімді күресу үшін бұл детерминанттарға, соның ішінде жануарлардың қатыгездігіне ықпал ететін психологиялық және әлеуметтік дисфункцияларға назар аудару және мақсатты бағытталу қажет.

Ғылыми әдебиеттерде себептердің күрделілігін жою үшін үлкен әлеуметтік факторлар мен қатынастар аясында жануарларға қатыгездікті зерттеуге баулу орын алған болатын [117]. Бұл зерттеу қалалық жағдайларда жануарларға қатыгездік көрсетудің ықтимал байланыстарының кең жиынтығын, соның ішінде қылмыскердің сипаттамаларын, қатыгездік орын алған ортаны және орын алған қатыгездік түрлерін зерттеу арқылы жасайды. Осылайша, ол қалалық

жағдайларда жануарларға қатыгездік көрсетудің төрт теориясын немесе түсіндірмелерін қолдану мүмкіндігін таразылайды, мәселенің күрделілігін көрсетеді және осы күрделіліктерді мойындайтын және шешетін мемлекеттік саясат бағыттарын анықтайды.

Шетелдік ғалымдар жүргізген криминология саласындағы зерттеулер балалық шақтағы жануарларға қатыгездік көрсету мен кейінгі өмірде ауыр қылмыстар, соның ішінде садистік қорлау арасындағы маңызды корреляцияны анықтады. Мұндай бақылауларды ғалымдардың деректері растайды, олар ауыр кісі өлтірген көптеген қылмыскерлер жас кезінде жануарларға қатыгездіктің болғанын, бұл оларда садистік тенденциялардың дамуына ықпал ету мүмкіндігін көрсетті [118, 10 б.].

Бұл зерттеулер жануарларға қатыгездікті ерте анықтау және алдын алудың маңыздылығын болашақта аса ауыр қылмыстық үрдістердің ықтимал көрсеткіші ретінде көрсетеді. Олар сондай-ақ агрессивті және зорлық-зомбылық мінез-құлық белгілері бар жастарға арналған кешенді психоәлеуметтік және алдын алу бағдарламаларының қажеттілігін анықтайды.

Әлеуметтік психология мен криминологиядағы зерттеулер жануарларға қатыгездік пен тұрмыстық зорлық-зомбылық, әсіресе балаларға қатысты арасындағы байланысты көрсетеді. Нью-Джерси және Біріккен Корольдік сияқты әртүрлі географиялық аймақтардағы мысалдар бұл үрдісті қолдайды; көбінесе отбасында зорлық-зомбылықтың куәгері немесе объектісі болған балалар осындай мінез-құлық үлгілерін қабылдайды және кейін жануарларға агрессия көрсетеді. Сонымен қатар, сирек кездесетін жануарлардың заңсыз саудасы сияқты өзімшілдік мотивация да оларға қатыгездіктің маңызды факторы болып табылады.

Агнью жануарларға қатыгездікпен қарау себептерінің әлеуметтік-психологиялық моделінде әлеуметтік жағдай (жынысы, жасы, нәсілі, білімі) және жеке сипаттамалары, соның ішінде эмпатия деңгейі, өзін-өзі бақылау және қатыгез мінез-құлықтың салдары туралы хабардар болу сияқты факторларды қамтыды [119]. Зерттеулер көрсеткендей, ер адамдар жануарларды қорлаудың белсенді және қатыгез түрлеріне көбірек бейім, ал әйелдер немқұрайлылық немесе улау сияқты пассивті нысандарға бейім болып келеді. Сондай-ақ әйелдердің эмпатиясының жоғары деңгейі және олардың жануарларды қорғаудағы рөлі атап өтілді. Зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскерлердің көпшілігі 30 жасқа толмаған, ал егде жастағы адамдар керісінше жануарларды шамадан тыс көп мөлшерде асырауға бейім келеді [120].

Қолданыстағы зерттеулер нәсілдік, этникалық және жануарларға қатыгездік арасындағы байланыс нақты емес, оның көптеген факторларға байланысты екенін көрсетеді. Мысалы, кейбір зерттеулер афроамерикалықтар мен испандықтар арасында жануарларға қатыгездіктің жоғары жиілігін көрсетеді, ал басқа жұмыстар басқа халық арасында қарама-қарсы тенденцияны көрсетеді. Бұл қайшылықтар әлеуметтік-экономикалық жағдайларға, мәдени ерекшеліктерге және басқа да әлеуметтік факторларға байланысты болуы мүмкін болғандықтан тақырыпты біржақты қорытындылауды қиындатады және тереңірек талдауды қажет етеді [121].

Сондай-ақ, жануарларды қолға үйрету және тәрбиелеу сияқты факторларға, әсіресе оларды цирктер мен жарыстарда қолдану мәселесіне ерекше назар аудару керек. Бұл тәжірибелер көбінесе жануарларды олар үшін табиғи емес әрекеттерге мәжбүрлеумен байланысты және оларға қатыгездік пен білім алу және көңіл көтеру үшін азап шегуді қамтуы мүмкін. Мұндай әрекеттер көбінесе өзімшілдік мақсаттарға негізделіп, жануарлардың физикалық және психологиялық жағдайына ауыр зардаптар әкелуі мүмкін. Бұл жануарларды қатыгездікке, әсіресе оларды ойын-сауық мақсатында пайдалану контекстінде бақылауды күшейтудің және қатаң заңнамалық шараларды енгізудің маңыздылығын көрсетеді.

Бір қызығы, Дж. Левинтальдің әлеуметтік ұйымдаспау теориясына негізделген зерттеулері жануарларға қатыгездіктің әлеуметтік ұйымдасу деңгейі төмен және кедейлік, жұмыссыздық пен білім тапшылығы жоғары қоғамдарда жиі кездесетінін көрсетеді [122]. Аталған жағдайлар әлеуметтік бақылауды әлсіретіп, қылмыстың, соның ішінде жануарларға қатыгездікпен қараудың жоғары деңгейіне әкеледі. Бұл тәсіл қылмыскердің жеке психологиялық себептерінен географиялық сипаттамаларына баса назар аударады; жануарларға қатысты қатыгез мінез-құлықты дамытудағы әлеуметтік-экономикалық және құрылымдық факторлардың маңыздылығын көрсетеді.

Медициналық эксперименттерде қолданылатын жануарлар биология мен медицинаның дамуында шешуші рөл атқарады, тиімді емдеу әдістерін құруға ықпал етеді және адамның өмір сүру ұзақтығын едәуір арттырады. Алайда, бұл сұрақ эксперименттерде жануарларға қатыгездікпен байланысты этикалық дилеммаларды тудырады. Ғылыми және медициналық прогресті сақтай отырып, жануарларға адамгершілікпен қарауды қамтамасыз ететін ғылыми прогресс пен этикалық ойлар арасындағы тепе-теңдікті қажет етеді. Бұл тепе-теңдік зерттеу әдістерін үнемі қайта қарауды және жетілдіруді, мүмкіндігінше жануарларды пайдалануды азайтуды және балама тәсілдерді табуды талап етеді.

Тарихи тұрғыдан адамдар жануарларды адам мен жануардың биологиялық ұқсастығын түсіну арқылы медициналық мақсатта қолданған. Бұл өмір сүрудің жалпы биологиялық принциптеріне негізделген дәрі-дәрмектерді сынау үшін жануарларға эксперименттердің орын алуына әкелді. Жануарларға эксперименттер жүргізудің заманауи стандарттары қатаң реттеледі, экспериментаторлар жануарлардың азаптарын азайтуға және ауыр процедуралар кезінде оларды анальгезиямен қамтамасыз етуге міндетті. Журналдар мен ғылыми конференциялар зерттеу нәтижелерін жариялау кезінде анальгезия әдістері мен процедураларын, соның ішінде жануарларды өлтіруді егжей-тегжейлі сипаттауды талап етеді.

Зерттеу жануарлардың қатыгездікпен қарау контекстінде әлеуметтік ұйымдаспау теориясын қолдайды. Экономикалық дағдарыс пен қылмысқа байланысты факторлар жануарларға қатыгездік көрсетуге айтарлықтай әсер ететіні анықталды. Айыпталушының нәсілі, жынысы немесе жасы маңызды рөл атқармайды. Нәтижелер сонымен қатар жануарларды қорлауды зорлық-зомбылықтың басқа түрлерінің, соның ішінде тұрмыстық пен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың болуының көрсеткіші ретінде пайдалану мүмкіндігін

көрсетеді. Бұл мәселеге кешенді көзқарастарды әзірлеу және оны қылмыспен күресудің жалпы стратегиясына енгізу қажеттігін талап етеді [123].

Жануарларға қатыгездікпен қараудың жоғары деңгейімен байланысты аймақтардағы жағдайды жақсарту экономикалық дағдарыс пен құрылымдық теңсіздікті азайтуды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Тиімді шараларға үй жануарларының иелерін азық-түлік пен медициналық көмекке қол жетімділікпен қамтамасыз ету, сондай-ақ табыс көзі ретінде ит төбелестеріне тәуелділікті азайту кіреді. Жануарларды ұстау мен олардың әл-ауқаты туралы заңнаманы сақтау шешімдердегі кемсітушілікті жою, әсіресе табысы төмен қауымдастықтар мен азшылықтар арасында маңызды аспект болып табылады. Кейбір жануарларды қорғау ұйымдары адамдарға үй жануарларын ұстауға көмектесу үшін қолдау бағдарламаларын енгізуде [124].

Ю.М. Антонян бірінші кезекте қатыгездіктің әлеуметтік себептерін атап көрсетеді: қоғамдағы мазасыздықтың жоғары деңгейі, отбасындағы тәрбие, балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі қателіктер мен кемшіліктер, алдын-алу психоаналитикалық және психотерапиялық көмектің әлсіздігі және құқық қорғау органдарының қателіктері. Адам бойындағы жануарларға қатыгездіктің себептерінің арасында ол жеке қайшылықтарды, терең психикалық жарақаттар мен ауытқуларды, сондай-ақ жағымсыз эмоциялардың тұйықталуы, сезімталдық, осалдық және өзін-өзі таныту қажеттілігі, басқаларға үстемдік ету сияқты жеке ерекшеліктерді атайды [125, 188 б.]

Тұлғаның моральдық принциптері ерте жастан бастап отбасында, басқалармен қарым-қатынаста, мектепте және басқа мекемелерде дамиды. Егер балалар жануарларға қатыгездік жасаудың куәгері болса, бұл олардың болашақта агрессивті және қатыгез мінез-құлқына әкелуі мүмкін. Балабақшалар мен мектептердегі адамгершілік тәрбиесінің рөлін атап өту маңызды, онда кітап оқу, жануарларға күтім жасау және басқа да іс-шаралар арқылы үлкендерге құрмет пен жануарларға қамқорлық жасалады. Моральдық бағдарлардан ауытқыған қазіргі қоғам агрессивтілік пен қылмыстың өсу проблемаларына тап болуда. Ерте жастан бастап жануарлар мен табиғатқа деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу балаларды әлеуметтендіру және олардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру үшін маңызды.

Жануарларға қатыгездікпен қараудың негіздерін зерттеу қылмыскерлердің жеке санасында қалыптасқан және олардың қылмыстық мінез-құлқында көрінетін әлеуметтік-психологиялық факторлардың маңызды екенін көрсетеді. Бұл алғышарттарды тиімді зерттеу кінәлілердің жеке басын, соның ішінде олардың мотивтерін, мақсаттарын және ішкі ниеттерін егжей-тегжейлі талдауды қамтиды. Осы аспектілерді талдау мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу стратегияларын жасауға, сондай-ақ оларды жазалау мен оңалтудың неғұрлым мақсатты тәсілдерін қалыптастыруға көмектеседі.

Жануарларға қатыгездікпен қараудың негізінде жатқан әлеуметтік-психологиялық себептерді терең түсіну қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түріне қарсы тұрудың тиімді әдістерін әзірлеудің кілті болып табылады, ол тек қылмыстық ғана емес, сонымен қатар профилактикалық, тәрбиелік және әлеуметтік-оңалту шараларын да қамтиды. Мұндай қылмыстардың алдын алу

және олармен күресудің тиімді стратегияларын әзірлеу үшін жануарларға қатыгездіктің әлеуметтік-психологиялық аспектілерін, соның ішінде отбасылық динамикамен және экономикалық факторлармен байланысты ескеру қажет.

Жануарларға қатыгездікпен қарау көбінесе ұлттық мәдениет пен адамгершіліктен бас тартумен байланысты, бұл жеке тұлғаның және оның құндылық жүйесінің кері дамуына әкеледі. Мұндай индивидтер өздерінің моральдық нормаларының бұзылуын көрсететін қарапайым және импульсивті әрекеттерге бейім. Байлар мен кедейлер арасындағы алшақтық, агрессивті мінез-құлықты арттыратын жұмыссыздық сияқты экономикалық және әлеуметтік жағдайларды ескеру маңызды болып табылады. Нарықтық экономикаға көшу және онымен байланысты дағдарыс жануарларға қатыгездік жасауға ықпал етуі мүмкін, бұл азаптаудың әртүрлі күрделі түрлерінде көрінеді.

Қоғамдағы қалыптасқан меншікті бөлу жеке мүдде, материалдық қажеттіліктер мен оларды қанағаттандырудың заңды жолдары арасындағы қайшылық сияқты әлеуметтік-психологиялық құбылыстарды күшейтеді. Рухани құндылықтардан қарағанда материалдық құндылықтарды нығайту процесі тұлғаның қоғамға қарсы тенденцияларының дамуына ықпал етеді. Жануарларға қатыгездік жасайтын адамдардың эгоисттік мотивациясы көбінесе отбасындағы материалдық байлыққа назар аудару, рухани құндылықтарды білмеу және жануарларға қатысты этикалық аспектілерді елемеу сияқты қолайсыз әлеуметтік жағдайлардың әсерінен қалыптасады [126, 48 б.].

БАҚ, соның ішінде теледидардағы, баспа басылымдары мен интернеттегі ақпараттық өрісті талдау жануарлар мен табиғи ортаға деген қамқорлық пен достық қарым-қатынасты қалыптастыруға бағытталған позитивті контенттің жоқтығын көрсетеді. Керісінше, рухани құндылықтарды жоюға ықпал ететін және азғындық пен зорлық-зомбылықты, соның ішінде жануарларға қатыгездікпен қарауды насихаттайтын материалдар салыстырмалы түрде белсенді таратылуда. Мұндай мазмұн әсіресе кәмелетке толмағандар арасында агрессивті және қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді.

Жануарларға қатыгездікпен күресудегі басты мәселе құқық қорғау, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және құқықтық жүйенің басқа да қатысушылары арасындағы іс-әрекеттерді тиімсіз үйлестіру болып табылады. Бұл ресурстарды тиімсіз пайдалануға және қабылданған шешімдердің заңдылығын бақылаудың жеткіліксіздігіне әкеледі. Үйлестірілген өзара әрекеттестік пен хабардарлықтың жоқтығы жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстарды тиімді тергеу мен жолын кесуде айтарлықтай қиындықтар туғызады.

Жануарларға қатыгездікпен күресудегі негізгі проблемалардың бірі полицияның мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы хабарларға баяу немесе тиімсіз әрекет етуі болып табылады. Көбінесе шағымдарға мән берілмейді, соның салдарынан істер сотқа жеткізілмейді. Мұндай істерді тергеу үшін мамандандырылған полиция бөлімшелерін құру ұсынылады. Сонымен қатар, жануарларға қатыгездік үшін қолданыстағы айыппұлдар әрқашан барабар жаза бола бермейді және қылмыскерлерді болдырмау мақсатына жете алмайды.

Сондай-ақ бұрын осыған ұқсас қылмыс жасаған тұлғаларға қатысты жеке және арнайы профилактикалық шараларды күшейту қажет.

Жануарларға қатыгездікпен қараудың детерминанттары мен себептерін зерттеу қорытындысында бұл мәселенің көп деңгейлі сипатын түсіну маңызды болып табылады. Негізгі себептерге әлеуметтік-экономикалық факторлар, адамгершілік тәрбиесінің болмауы, өзімшілдік мотивтер және құқық қолдану жүйесіндегі кемшіліктер жатады.

Жүргізілген талдау негізінде жануарларға қатыгездікпен қарауды анықтайтын факторларды моральдық-психологиялық, ұйымдастырушылық құқықтық және экономикалық-әлеуметтік факторларға бөлуге болады деген тұжырымдар жасауға болады:

1. Моральдық-психологиялық факторлар: құқықтық мәдениеттің төмен деңгейі және жануарларды қорғауға қатысты заңдар туралы халықтың хабардарлығы жануарларға қарсы қылмыстардың өсуіне ықпал етеді. Халықтың жекелеген топтары, соның ішінде «догхантеров» (ит аулаушы) деп аталатындар көрсеткен жануарларға деген қатыгездіктің немқұрайлылығы және тіпті қолдауы мәселені күшейтеді. Бұл факторлар адамгершілік тәрбиесінің маңыздылығын және бала кезінен жануарларға деген құрмет мәдениетін қалыптастыруды көрсетеді;

2. Ұйымдастырушылық және құқықтық факторлар: құқық қорғау, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және қоғамдық ұйымдар арасындағы үйлестіруді жақсарту қажет. Жануарларды қорғауға қатысты заңдарды қабылдау мен орындауды қоса алғанда, тиімді орындау қатыгездікпен күресудің негізгі элементі болып табылады. Сондай-ақ, жануарларға қатыгездік көрсетудің салдары мен жазалары туралы халықтың хабардарлық деңгейін арттыру қажет;

3. Экономикалық және әлеуметтік факторлар: қоғамдағы экономикалық қиындықтар мен әлеуметтік теңсіздіктер жануарларға қатыгездікпен қараудың өсуіне ықпал етуі мүмкін. Байлар мен кедейлерге стратификация, жұмыссыздық және төлемдердің кешігуі кейбір адамдар өздерінің наразылықтарын білдіру тәсілі ретінде қатыгездікке жүгінуі мүмкін жағдайлар жасайды. Сонымен қатар, БАҚ-та жануарлар мен табиғатқа оң көзқарастың болмауы мәселені күшейтеді. Алкоголизм, нашақорлық сияқты жағымсыз әлеуметтік құбылыстар да жануарларға қарсы қылмыстарға ықпал етуі мүмкін. Бұл қылмыстардың тиімді алдын алу экономикалық жағдайларды, әлеуметтік қолдау мен білім беру бағдарламаларын жақсартуды, сондай-ақ БАҚ-ты жануарлар мен қоршаған ортаны құрметтеу мәдениетін таратуға белсенді тартуды қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді.

Осы себептерді жою үшін келесідей шаралар кешенін жасау керек:

1. Әлеуметтік-экономикалық бастамалар: қолайсыз аудандардағы өмір сүру жағдайларын жақсарту тұрғындардың дағдарыс деңгейін төмендетуі мүмкін және нәтижесінде жануарларға қатыгездікпен қарауды азайтады. Үй жануарларын күтуге жәрдемдесуді қоса алғанда, әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз ету қажет;

2. Тәрбиелік бағдарламалар: жануарларды, табиғатты құрметтеуге тәрбиелеу бала кезінен басталуы керек. Мектеп пен қоғамдастық

бағдарламалары жануарлар мен табиғатқа адамгершілікпен қарауға ықпал етуі керек;

3. Құқық қолдану шаралары: жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жауапкершілікті күшейту қажет. Бұған айыппұлдарды көбейту, мамандандырылған полиция бөлімшелерін құру және заңнаманы жетілдіру кіреді;

4. Алдын алу және оңалту: қатыгездіктің алдын алу жөніндегі бағдарламаларды енгізу, сондай-ақ осындай әрекеттерді жасаған адамдар үшін оңалту шараларын көздеу маңызды.

Сондай-ақ жануарларды қорғаудың тиімді жүйесін құру үшін мемлекеттік органдар, коммерциялық емес ұйымдар және жұртшылық арасындағы ынтымақтастықты дамыту өте маңызды.

2.3 Жануарларға қатыгездік жасаудың алдын алу мәселелері

Жануарларға қатыгездікті зерттеу контекстінде бұл әрекетті криминологиялық талдау Қазақстанның қылмыстық саясатының басым бағыты ретінде оның алдын алу қажеттілігін бекітуге мүмкіндік береді. Мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтарды тиімді алдын алу үшін осы әрекетті жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюға бағытталған кешенді шаралар қажет. Қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу тәсілі жүйелі болуы және әлеуметтік-құқықтық реттеу мен басқарудың барлық аспектілерін қамтуы керек. Бұл криминогендік факторлардың әсерін болдырмау немесе әлсірету мақсатында өзара әрекеттесудің жаһандық және жергілікті деңгейлерін, сондай-ақ әрбір жағдайға жеке көзқарасты қамтиды.

Жануарларға қатыгездікпен қарауға байланысты қылмыстардың алдын алудың негізгі аспектісі ақпараттық-талдау, бағдарламалық қамтамасыз ету, үйлестіру, ресурстық және құқықтық қамтамасыз ету сияқты әртүрлі шараларды қамтитын кешенді бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру болып табылады. Бұл шаралар криминогендік процестер мен құбылыстарға тосқауыл ғана емес, сонымен қатар басым әсер етуді қамтамасыз ете отырып, қоғамдық және жеке деңгейлерді қамтуы тиіс. Аталған тәсіл қазірдің өзінде жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға жауап беріп қана қоймай, ықтимал қауіп факторларына профилактикалық әсер етуге мүмкіндік береді [127, 734 б.].

Жануарларға қатыгездікпен қарау мәселелері бойынша зерттеу аясында қылмыстық ғылымда мұндай әрекеттердің алдын алудың тиімді әдістеріне қатысты әртүрлі пікірлер бар екенін атап өтуге болады. Кейбір сарапшылар жазаны қатаңдатуды ұсынады, ал басқалары кең ауқымды әрекеттерді қосу үшін қылмыстың анықтамасын кеңейтуді жақтайды. Ал басқалары мемлекет пен қоғам тарапынан тәрбие жұмысының маңыздылығын атап көрсетеді. Сезаре Беккарианың қылмыстардың алдын алу олардың жазалануынан маңыздырақ деген ойына сүйене отырып, қылмыстық саясат шеңберінде тиімді алдын алу жүйесін әзірлеудің маңыздылығы туралы қорытынды жасауға болады. Әрине, бұл қылмыстың детерминанттары жан-жақты сипатта болуымен байланысты.

Жануарларға қатыгездікті криминологиялық талдау нәтижесінде мұндай

қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың ең тиімді әдістерінің бірі – қылмыстық жауапкершілікті қатаңдату деген қорытындыға келеді. Бұл – жануарларға зорлық-зомбылық жасағаны үшін қатаң санкцияларды білдіре отырып, тосқауыл бола алады және осы санаттағы болашақ қылмыстардың алдын алады. Аталған тәсіл мұндай әрекеттерді қатаң қоғамдық және құқықтық айыптауды қалыптастыруға ықпал етеді. Мұндай әрекеттердің алдын алу үшін кешенді ішкі саяси шараларды қолдану маңызды деген қорытындыға келеміз. Негізгі аспектілерге жастардың адамгершілік тұрғыдан дамуына және жануарларға адамгершілік көзқарасын қалыптастыруға бағытталған тәрбиелік жұмыс және тәрбиелік бастамалар жатады. Сондай-ақ, осы қылмыстың көрсеткішін төмендету үшін құқық қорғау органдарының жүйесін реформалау, сондай-ақ қоғамда жануарларға қатысты қатыгездікке немқұрайлылықты біртіндеп қалыптастыру қажет; білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде құқықтық оқыту да маңызды.

Соңғы жылдары әлемде жануарларға адамгершілікпен қарау үшін күреске назар аудару қоғам өркениетінің көрсеткіштерінің бірі болып табылады деген пікір барған сайын танымал бола бастады.

Қылмыстың алдын алу мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың және жеке тұлғалардың қылмыстың алдын алу және әлеуетті құқық бұзушыларды әлеуметтендіру мақсатында жүргізетін кең ауқымды шараларды қамтиды. Қазіргі қоғамда әлеуметтік құбылыстармен, соның ішінде қылмыс пен оның себептерімен байланысты дәстүрлі ұғымдарды қайта қарауға ерекше көңіл бөлінеді. Құқық бұзушылықтың жалпы профилактикасы қылмыстардың өздерімен күресуге ғана емес, оның түпкі себептерін жоюға бағытталған.

Криминологтар қылмыстың алдын алуды жалпы, арнайы және жеке контексте қарастыруды ұсынады. Алдымен жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстың жалпы профилактикасын қарастырсақ.

Жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстың жалпы профилактикасы бүкіл қоғамды қамтитын және халықтың санасы мен құқықтық мәдениетін арттыруға бағытталған шараларды қамтиды. Бұған жануарларға деген адамгершілік қатынасты насихаттауға арналған мектептер мен бұқаралық ақпарат құралдарындағы білім беру бағдарламалары, сондай-ақ жануарларға қатыгездіктің салдары мен жол берілмейтіндігі туралы ауқымды ақпараттық науқандар болуы мүмкін. Сондай-ақ гуманистік құндылықтарды тәрбиелеу және насихаттау үдерісіне қоғамдық және волонтерлік ұйымдарды белсенді тарту маңызды.

Жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстың алдын алу әлеуметтік, экономикалық, тәрбиелік және құқықтық шараларды қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді. Мұндай шаралардың тиімділігі кедейлік, жұмыссыздық, нашақорлық пен маскүнемдік сияқты терең әлеуметтік проблемаларды жоюға байланысты. Экономиканы нығайту, жұмыс орындарының қолжетімділігін қамтамасыз ету, қоғамда жағымды моральдық ахуал қалыптастыру қажет. Жануарлар мен табиғатты қорғауға, қатыгездікпен күресудің құқықтық шараларына бағытталған тәрбиелік бағдарламалардың маңызы зор. Адамдардың негізгі қажеттіліктерін заңды түрде қанағаттандыру үшін жағдай жасау

қылмысты азайтуға да ықпал етеді.

Қазіргі уақытта Германия, Австрия, Швейцария сияқты бірқатар еуропалық елдерде тиісті арнайы заңдар бар, бұл ретте осы саладағы белсенді заңнамалық қызмет таяу шет елдерде де байқалады.

Иесіз жануарлардың жағдайын жақсарту бойынша кешенді бағдарламаны әзірлеу келесі негізгі шараларды қамтиды:

1. Қаңғыбас жануарларды аулауға адамгершілікпен қарау, олардың азаптарын азайту. Бұл жануарлар үшін азап пен стрессті азайтатын, сондай-ақ оларды аулаудың және кейінгі күтімнің барлық кезеңдерінде олардың қауіпсіздігі мен денсаулығын қамтамасыз ететін әдіс.

Адамгершілікпен аулаудың алғашқы қадамы – қауіпсіз және қатыгез емес балық аулау әдістерін қолдану. Бұл жануарға зиян келтірмейтін арнайы тұзақтарды және үрейленген немесе агрессивті жануарларды қалай ұстау керектігін білетін арнайы дайындықтан өткен қызметкерлерді қамтуы мүмкін. Балық аулау процесінің мүмкіндігінше аз стрессті болуы және жануарлардың ауырсынуын немесе жарақатын тудырмауы маңызды.

Ұсталғаннан кейін жануарларды баспанаға немесе ветеринарлық орталыққа апару керек, онда олар ауруларға, жарақаттарға тексеріліп, жалпы денсаулығын бағалайды. Қажет болған жағдайда жануарларға қажетті ветеринариялық көмек көрсетіледі. Оларға жеткілікті тамақ, су және жайлы баспана беру де маңызды.

Әрі қарай, қауіпсіз және орынды болса, жануарлардың табиғи мекендеу ортасына оралу мүмкіндігін бағалау керек. Әйтпесе, оларды асырап алу немесе лайықты жағдайда өмір сүре алатын мамандандырылған баспаналарға орналастыру мүмкіндіктерін іздеу қажет.

Адамгершілікті сақтап қалудың маңызды аспектісі – халыққа білім беру. Адамдар үй жануарларына күтім жасаудың маңыздылығын, сондай-ақ тастанды және қаңғыбас жануарлардың салдарын түсіндіруі керек. Бұл болашақта қаңғыбас жануарлардың санын азайтуға көмектеседі.

Қаңғыбас жануарларды аулауға адамгершілікпен қарау жергілікті билік, ветеринарлық қызметтер, қайырымдылық ұйымдары мен жұртшылық арасындағы ынтымақтастықты қажет етеді. Тек бірлескен күш-жігермен қаңғыбас жануарлардың өмірін қорғау мен жақсартуда айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізуге болады.

2. Әр ауданда жануарларды құтқару, емдеу және зарарсыздандыру міндеттемесі бар муниципалды баспана құру. Бұл қаңғыбас жануарлардың санын азайтуға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар оларға қажетті күтім мен қорғауды қамтамасыз етеді. Баспаналар жануарларға жауапкершілікпен қараудың маңыздылығы туралы халыққа ветеринарлық көмек, бала асырап алу бағдарламалары мен білім беру бастамаларын ұсынуы керек. Бұл тәсіл гуманитарлық қоғамның қалыптасуына және жануарлардың әл-ауқатының жақсаруына ықпал етеді;

3. Бюджеттік қаржыландырумен үйсіз жануарлардың санын бақылау функцияларын мемлекеттік және қоғамдық мекемелерге беру-үйсіз жануарлар мәселесін басқарудың тиімді әдісі. Бұл тәсіл жүйелі және ұйымдастырылған бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, сонымен қатар бағдарламаларды

іске асыру үшін қажетті ресурстардың болуын қамтамасыз етеді.

Муниципалды баспаналар немесе мамандандырылған агенттіктер сияқты мемлекеттік органдар жануарларды ұстау, күту, зарарсыздандыру және асырап алу жауапкершілігін өз мойнына алады. Қоғамдық ұйымдар мен еріктілер жануарларды күтуге қолдау көрсету және оларды әлеуметтендіру мен асырап алуға көмектесу арқылы мемлекеттік органдармен ынтымақтаса алады.

Бюджеттік қаржыландыру қаңғыбас жануарлардың санын бақылау бағдарламаларын тиімді басқару үшін ресурстардың тұрақтылығы мен жеткіліктілігін қамтамасыз етеді. Бұл сонымен қатар қаңғыбас жануарлар мәселесі және оны шешу жолдары туралы хабардарлықты арттыруға бағытталған халыққа білім беру науқандарын жүргізуге мүмкіндік береді.

Бұл тәсіл оның барлық мүшелерінің, соның ішінде қаңғыбас жануарлардың қажеттіліктері мен әл-ауқатын ескеретін жауапты және гуманитарлық қоғам құруға ықпал етеді.

4. Қаңғыбас жануарларды жаппай зарарсыздандыру және вакцинациялау инфекциялардың таралуын болдырмаудың және қаңғыбас жануарлардың санын бақылаудың негізгі шаралары болып табылады. Стерилизация тууды азайтуға көмектеседі, осылайша көшедегі қаңғыбас жануарлардың санын азайтады. Вакцинация жануарлар мен адамдар үшін қауіпті болуы мүмкін құтыру, парагрипп және басқа инфекциялар сияқты аурулардың таралуын болдырмауда маңызды рөл атқарады. Бұл шаралар жануарлардың денсаулығы мен әл-ауқатын жақсартуға ықпал етеді;

5. Жануарлардың мертігуі мен азаптарын тудыратын эксперименттер мен әрекеттерге тыйым салу – бұл жануарларға адамгершілікпен қараудың маңызды бөлігі. Бұл тыйым жануарларды ғылыми, білім беру және басқа эксперименттерде, егер олар ауырса, азап шегсе немесе денсаулығына зиян келтірсе, пайдалануды шектеуді білдіреді. Мұндай саясат жануарлар құқығын қорғауға бағытталған және тірі организмдерге зиян келтірмейтін балама зерттеу әдістерін іздеу қажеттілігін көрсетеді. Бұл сонымен қатар этикалық және жауапты қоғамның дамуына ықпал етеді;

6. Қоғамдық іс-шараларға қатысатын жануарларға білікті күтім жасау олардың әл-ауқаты мен денсаулығына кепілдік беру үшін өте маңызды. Бұл тиісті тамақтануды, суды, күтімді, демалыст қоса алғанда жайлы және қауіпсіз ұстау жағдайларын қамтамасыз етуді қамтиды. Сондай-ақ кез келген аурулардың немесе жарақаттардың алдын алу және емдеу үшін білікті ветеринарлық көмекке қол жеткізуді қамтамасыз ету маңызды. Сонымен қатар, іс-шараларға қатысу кезінде жануарлардың күйзеліске ұшырамауын және шамадан тыс жүктелмеуін қамтамасыз ету керек. Мұндай жағдайда жануарларға күтім жасау адамгершілікпен қараудың барлық стандарттарына сай болуы қажет.

7. Жануарларға қатыгездікпен қарауды ойын-сауық, коммерциялық және бұқаралық ақпарат құралдарында пайдалануға тыйым салу. Бұл жануарларды цирк қойылымдарында, кино мен теледидарда, жарнамада және ойын-сауықтың басқа түрлерінде пайдалануға тыйым салуды қамтиды, егер бұл жануарларға қатыгездік немесе стрессті тудырса. Мұндай шаралар жануарлардың әл-ауқатын қамтамасыз ету және олардың табиғи қажеттіліктерін құрметтеу арқылы

олардың физикалық және эмоционалдық зақымдануын болдырмауға бағытталған. Бұл сонымен қатар ойын - сауық пен коммерция тіршілік иелерінің азап шегуіне негізделмейтін гуманитарлық қоғамның қалыптасуына ықпал етеді;

8. Үй жануарлары мен қаңғыбас жануарлардың санын бақылаудың өлімге әкелетін әдістерінен бас тарту жануарлар популяциясын басқару үшін адамгершілік және өлімге әкелмейтін әдістерді қолдануды білдіреді. Бұған жаппай зарарсыздандыру және кастрация, бала асырап алу бағдарламалары, жануарларды жауапкершілікпен иелену туралы білім беру науқандары және бақылаусыз өсіруді шектеу кіреді.

Жануарлардың санын бақылаудың өлімге әкелетін әдістерінен бас тарту жануарлардың тіршілігі мен әл-ауқатын сақтауға ықпал етеді, тіршілік иелерінің қатыгездігі мен өлімінің алдын алады. Аталған тәсіл сонымен қатар ұзақ мерзімді перспективада қаңғыбас жануарлар популяциясының азаюына ықпал етеді, бұл кісі өлтіруді популяцияны бақылау әдісі ретінде қолданудан гөрі тиімдірек және адамгершілікке ие.

Аталмыш шаралар қаңғыбас жануарлардың санын азайтуға және оларға деген қоғамдық қатынасты жақсартуға ықпал етеді.

Қазіргі уақытта қылмыстарды криминализациялау теориясында әзірленген негіздер тізбесінен халықаралық шарттар бойынша міндеттемелерді орындау қажеттілігі сияқты негіздер алынды, өйткені Қазақстан Республикасы ешбір конвенцияға қатыспайды.

Жануарларға қатыгездікпен қарауға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы профилактикасы аясында қылмыстық-құқықтық реттеу мен құқық қорғау органдарының қызметінің маңыздылығы атап өтіледі. Бұл осындай қылмыстардың алдын алуды да, жазалауды да қамтиды. Қазақстан Республикасының үй және эксперименттік жануарларды қорғауды реттейтін халықаралық конвенцияларға ықтимал қосылуын қоса алғанда, жануарларды қорғау саласындағы заңнаманы жетілдіру қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Бұл нормативтік-құқықтық базаны жақсартуға және жануарларға қатыгездікпен күресудің тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Соның ішінде «Эксперименттер үшін немесе басқа ғылыми мақсаттарда пайдаланылатын омыртқалы жануарларды қорғау туралы» Еуропалық конвенция ETS № 123, Страсбург, 18 наурыз 1986 ж. [39]; «Үй жануарларын қорғау» жөніндегі Еуропалық конвенция ETS № 125, Страсбург, 13 қараша 1987 ж. [128] және т.б. ратификациялау керек. Қандай да бір жолмен жануарларды қатыгездіктен қорғау мәселелерін қозғайды, ал олардың кейбіреулері ұлттық қылмыстық заңнамада қолданылуы мүмкін жануарларға қатыгездік құрамдарының объективті және субъективті белгілерін құрудың өзіндік тәсілдерін қамтиды.

Жануарларға қатыгездікпен байланысты педагогикалық негіздер мәселелерінде адамгершілік негіздері қаланатын және мінез-құлық нормалары қалыптасатын отбасы шешуші мәнге ие. Жағымсыз эмоциялар мен агрессивті мінез-құлықтардың, соның ішінде жануарларға қатыгездіктің жиналуын болдырмау үшін баланы сүйіспеншілік пен қамқорлық атмосферасында тәрбиелеу маңызды. Бұқаралық ақпарат құралдары өмір мен моральдық

құндылықтар туралы дұрыс түсінік қалыптастыруда да маңызды рөл атқарады. Девиантты мінез-құлықтың алдын алу жануарларға қатыгездікті қоса алғанда, әлеуметтік ауытқуларға ықпал ететін негізгі себептер мен жағдайларды жоюға бағытталған шаралар кешенін қамтиды.

Жануарларға қатыгездікпен қарауға байланысты қылмыстардың арнайы алдын алу алдын алу шараларын оңтайлы қаржылық, материалдық-техникалық, кадрлық, ғылыми-әдістемелік және өзге де ресурстық қамтамасыз етуді қамтитын кешенді тәсілді білдіреді. Бұл қол жетімді ресурстарды тиімді пайдалануды, мамандандырылған бағдарламалар мен шараларды әзірлеуді және жүзеге асыруды, сондай-ақ осы салада жұмыс істеу үшін білікті мамандарды оқыту мен дайындауды қамтиды.

Қазіргі нарық жағдайында материалдық қамтамасыз ету мәселелері жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстардың алдын алу шараларының сәтті болуында шешуші рөл атқарады. Тиісті материалдық базаның болмауы тіпті жақсы ниеттерге нұқсан келтіруі мүмкін. Кадрлармен қамтамасыз етудің маңыздылығы, әсіресе құқық қорғау органдарының қызметкерлерін кәсіби даярлау контекстінде де дау тудырмайды. Заң мектептерінде криминологиялық дайындықты күшейтіп, ғылыми әзірлемелер мен ұсыныстарды құқық қорғау органдарының практикалық қызметіне белсенді түрде енгізу қажет. Қылмыстың арнайы профилактикасын тиімді жүргізу де қоғамды, әсіресе жануарларға оң көзқараспен қарайтын және оларды қорғауда белсенділік танытатын адамдарды тартуды қажет етеді. Әртүрлі кәсіптік және әлеуметтік топтардың өкілдерін қамтитын мамандандырылған құқық бұзушылықтың алдын алу топтарын құру осы саладағы жұмыстың тиімді әрі тұтас болуына ықпал етеді.

Қылмыстың жалпы және арнайы профилактикасында негізгі қағида – заңдылық. Кемсітушілік немесе негізсіз шектеу шараларын болдырмау маңызды. Жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстардың алдын алу жүйесінде құқықтық насихат ерекше орын алуы керек. Бұл халықтың және әсіресе жастардың белсенді азаматтық ұстанымын тәрбиелеуді қамтиды, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті бұзуға қарсы күреске қоғамның кеңінен қатысуына ықпал етеді.

Жануарларға қатыгездік көрсетудің жеке алдын алуда учаскелік полиция қызметкерлері маңызды рөл атқарады. Олар осындай қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға қабілетті тұлғаларды, сондай-ақ осындай әрекеттері үшін бұрын сотталғандарды анықтайды және есепке алады. Алкогольді асыра пайдаланатын және қоғамдық тәртіпті бұзған тұлғаларға ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, учаскелік полиция қызметкерлері агрессивті мінез-құлық көрсеткен жасөспірімдермен жұмыс жасап, жануарларға қатыгездік пен басқа да құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында олармен және олардың ата-аналарымен профилактикалық әңгімелесулер жүргізеді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жануарларға қатыгездіктің алдын алу бойынша келесі қорытындылар мен ұсыныстарды тұжырымдауға болады:

Алдын алу үшін көп деңгейлі әдісті қолдану қажет. Жалпы, арнайы және жеке қылмыстың алдын алуды қамтитын кешенді тәсілді қолдану керек. Жалпы профилактика азаматтардың негізгі өмір сүру қажеттіліктерін қанағаттандыру

үшін жағдай жасауға, ал нақты және жеке профилактика жануарларға қатыгездікке бейім нақты адамдар мен топтарға бағытталуы қажет.

Сонымен қатар, заңнамалық бастамаларды да: жануарларға жауапкершілікпен қарауға бағытталған заңнаманы, оның ішінде қаңғыбас жануарларды күту және оларды зарарсыздандыру туралы заңдарды әзірлеу және енгізуді атап өткен жөн.

Учаскелік полиция уәкілдері мен кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторлар профилактикалық іс-шараларға, оның ішінде жануарларды ұстау ережелерінің сақталуын бақылауға және халықтың қауіпті топтарымен жұмыс істеуге белсенді қатысуы керек.

Тәрбиелік және психологиялық шараларды жүйелі түрде жүргізу қажет. Халық арасында, әсіресе жастар мен жасөспірімдер арасында, сондай-ақ отбасында жануарларға деген оң көзқарасты қалыптастыру үшін сендіру әдістерін қолдану керек.

Әлеуметтік факторларды жоюдың маңыздылығын атап өткен жөн. Кедейлік, жұмыссыздық және әлеуметтік теңсіздік сияқты жануарларға қатыгездікті азайтуға көмектесетін әлеуметтік-экономикалық өмір сүру жағдайларын жақсарту – назар аударуды қажет етеді.

Сондай-ақ халық пен билік арасындағы ынтымақтастықты дамыту, ақпараттық науқандар мен білім беру бағдарламаларын қоса алғанда, профилактикалық іс-шараларға қоғамның қатысуын күшейту керек.

Осылайша, кешенді түрде қолданған кезде бұл шаралар жануарларға қатыгездікті азайтуға, гуманитарлық қоғамды дамытуға және жануарлардың да, адамдардың да әл-ауқатын жақсартуға көмектеседі.

3 ЖАНУАРЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІК ЖАСАУДЫ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ – ПРОЦЕСТІК, САРАПТАМАЛЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

3.1 Жануарларға қатыгездік жасаумен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру және дәлелдемелерді жинау ерекшеліктері

Жануарларға қатыгездікпен қарау туралы хабарламаларды тексеру қылмыстық іс қозғалған кезде тергеуші немесе анықтаушы қызметінің негізгі кезеңі болып табылады. Бұл кезең кейінгі тергеп-тексерудің бағыты мен сипатын анықтайды. Қылмыстық процестің контекстінде хабарламаларды тексеру ықтимал қылмыстық әрекет туралы ақпаратты қабылдауды және тіркеуді, қылмыс белгілерін көрсететін фактілердің болуын анықтауды және қылмыс іздері туралы қосымша мәліметтер жинауды қамтиды [129, 59 б.].

Жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстарды тергеп-тексерудің тиімділігі көбінесе бастапқы кезеңде дұрыс және уақтылы әрекет етуге байланысты. Ақпаратты алғашқы тексеруді сапалы жүргізу жағдайды барабар бағалауға ғана емес, сонымен қатар бұзушыларды сәтті анықтау және ұстау, сондай-ақ одан әрі қатыгездік әрекеттерінің алдын алу мүмкіндігін айтарлықтай арттырады.

Статистикалық деректерді зерттеу нәтижелері жануарларға қатыгездікпен қарау туралы хабарламаны тексеру барлық жағдайларда жүргізілгенін көрсетеді, бұл факт қылмыстың осы құрамы үшін өте айқын.

Тиісінше, қылмыстық есептер мен құқық қорғау органдарының тәжірибесіне қатысты ақпаратты іздеу жануарларға қатыгездік тергеп-тексеруде шешуші рөл атқаруы керек екенін көрсетеді; тиісінше, оларды қарау бойынша қызметті оңтайландыратын ұсыныстар оларды ашуға бағытталған кез келген стратегияның маңызды бөлігі болуы керек.

ҚР ҚПК 121-бабына сәйкес дәлелдеу істі заңды, негізді және әділ шешу үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау мақсатында дәлелдемелерді жинаудан, зерттеуден, бағалаудан және пайдаланудан тұрады. ҚР ҚПК 122-бабына сәйкес дәлелдемелерді жинау сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сот талқылауы процесінде ҚР ҚПК көзделген процестік әрекеттерді жүргізу арқылы жүргізіледі. Дәлелдемелерді жинау оларды табуды, бекітуді және алып қоюды қамтиды [147].

ҚР ҚПК 180-бабының 1 тармағы бойынша, іс бойынша іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлар болмаған кезде, қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін жеткілікті деректер, атап айтқанда:

1) жеке тұлғаның арызы не мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның қылмыстық құқық бұзушылық не адамның хабарсыз кеткені туралы хабары;

2) кінәсін мойындап келу;

3) бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабарлар;

4) қылмыстық қудалау органы лауазымды адамының дайындалып жатқан, жасалып жатқан немесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы баянаты

сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастауға себептер болып табылады.

Статистикалық материалдарды зерттеу жануарларға қатыгездікпен қарау фактілері бойынша қылмыстық іс қозғаудың негізгі себептері бойынша келесідей қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1. Қылмыстық құқық бұзушылық туралы мәлімдеме. Бұл жануарлардың иелерінің, сондай-ақ жануарлар құқығын қорғаушылардың және кез келген басқа тұлғалардың мәлімдемелерін қамтиды;

2. Басқа көздерден жасалған немесе күтілетін қылмыстық құқық бұзушылық туралы хабарламалар алу. Әдетте, бұл жедел-іздестіру іс-шараларының нәтижесінде алынған қылмыс белгілерін анықтау туралы хабарламалар, сондай-ақ қылмыс салдарынан зардап шегуі мүмкін жануарлар жеткізілген ветеринариялық мекемелерден ішкі істер органдарына хабарламалар болуы мүмкін.

Келесі жағдайларға назар аудару маңызды. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес, ветеринариялық мекемелердің қызметкерлері қатыгездік белгілері бар жануарларды қабылдаған кезде ішкі істер органдарына дереу хабарлауға міндетті емес (медициналық қызметкерлер сияқты, олар күш қолдану арқылы жарақат алған жағдайда ішкі істер органдарына дереу хабарлауға міндетті). Кейбір елдерде ішкі істер органдары мен ветеринариялық инспекциялар арасындағы өзара ынтымақтастық туралы келісімдерге қол жеткізілді. Осы келісімдер аясында қатыгездік белгілерімен ветеринариялық емдеуге жіберілген жануарларға қатыгездікпен қарау жағдайлары туралы ақпарат алмасады. Қылмыстық істі қозғаған кезде қылмыстық істі қозғау туралы қаулыға барлық белгілі істер енгізілуі тиіс.

Қоғамдық наразылықты тудыратын және қылмыстық қудалауды ақтайтын жалпы тәжірибелерге мыналар жатады:

– жануарларға жасалған қатыгездік туралы деректер әлеуметтік желілерде, жаңалықтар сайттарында және басқа да БАҚ-та жарияланған;

– прокурорлық тексеру барысында алынған құқық бұзушылық туралы мәліметтер. Қылмыстық іс қылмыстық іс қозғау туралы мәселені қарау үшін тиісті тексеру материалдарын тікелей алдын ала тергеу органына жіберу туралы қаулы шығарған прокурормен қозғалады.

Жануарларға жасалған қатыгездік туралы ақпарат көзі ретінде әлеуметтік желілер мен желідегі топтарды да атап өткен жөн. Жануарлардың алған жарақаттары, олардың орналасқан жері және фотосуреттері егжей-тегжейлі сипатталған әрбір пост қоғамның шабуыл жасаушылардың заңсыз әрекетін қатаң айыптауын, сондай-ақ көптеген пікірлерді тудырады; азаматтар ішкі істер органдарының мұндай қылмыстарды ашу мен тергеп-тексерудегі тиімсіздігіне наразылықтарын жиі білдіруде.

Әдетте, жануарларға қатыгездікпен қарау қылмыс жасалғаннан кейін белгілі болады, оған біздің қылмыстық істерді талдауымыз дәлел.

Сотқа дейінгі тергеп тексерудің бастау негіздерін зерделей келе, ҚР ҚПК-тің 32-бабының талаптары негізінде аталған қылмыстық құқық бұзушылық жариялылық сипатқа ие, яғни қылмыстық іс тек жануар иесі немесе жеке азаматтардың хабарламаларымен ғана емес, сонымен қатар бұқаралық ақпарат

құралдары, прокурорлық және өзге де уәкілетті органдардың тексеріс нәтижесінде сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастауға әкеліп соғады.

Д.В. Ким қылмыс туралы хабарламаны алған және зерделеген кезден бастап ситуациялық тәсілді қолдану тексеру барысында туындайтын жағдайларды, оның ішінде тергеп-тексеру әрекеттерінің кез келген тактикалық және басқа да сипаттамаларын тұжырымдау мен бағалауды талап етеді деп санайды [131, 34 б.].

Іс-әрекеттердің мазмұны мен сипаты әртүрлі мән-жайларға, соның ішінде: қылмыс туралы хабарламадағы ақпараттың көлемі мен қайнар көзіне, сондай-ақ оны жасағаннан кейін өткен уақытқа байланысты.

Г.Ю. Лутошкин жануарларға қарсы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы алғашқы ақпарат көздеріне бірнеше мысалдар келтіреді: құқық қорғау органдарына жануарларды қорғау ұйымдарынан немесе иелерінен зақымданған жануарлар туралы өтініштерді, азаматтардан зардап шеккен панасыз (қаңғыбас) жануарлар туралы арыздарды алу; ақпаратты интернетте жариялау; құқық қорғау органдары қызметкерлерінің тікелей анықтауы, жүргізілген жедел-іздестіру іс-шараларының нәтижелері, кінәсін мойындау және т.б. Оның жіктелуі жеткілікті болып көрінеді, бірақ жануарларға қатыгездіктпен қарауды талқылау кезінде қосымша мәліметтерді ескеру қажет [132, 15-16 бб.].

Жіктеу және зерттелген қылмыстық істер негізінде жануарларға қатыгездікпен қарау туралы хабарлама түскен кезде келесі типтік сценарийлерді бөліп көрсетуге болады:

– азаматтан телефон арқылы ішкі істер органдарына хабарлама келіп түсуі;

– ветеринариялық мекемелерден қатыгездік белгілері бар жануарлар туралы ақпарат;

– зообақылау ұйымдарының қатыгездік фактілері туралы материалдары, соның ішінде интернет пен әлеуметтік желілерден алынған мәліметтер.

Осы жағдайлардың әрқайсысында тергеуші немесе анықтаушы істің мән-жайын анықтау және қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылдау үшін мұқият тексеру жүргізуі керек.

Жануарларға қатыгездікпен қарау туралы хабарламаларды тексерудің жүйелі тәсілі тиімді тергеп-тексерудің негізі болып табылады. Келіп түскен ақпаратқа жауап беріп қана қоймай, қылмыстың барлық жағдайлары мен қатысушыларын анықтау үшін әр жағдайды мұқият талдау маңызды. Тергеп-тексеру мен дәлелдемелерді жинаудың кешенді тәсілі қылмыстық қудалаудың тиімділігін арттыруға және жануарларға қатыгездіктің одан әрі жағдайларын болдырмауға мүмкіндік береді.

Жануарларға қатыгездікпен қарау туралы хабарламаны тексеру кезінде тергеушінің негізгі міндеттері:

– қылмыс іздерін анықтау, тіркеу және алып қою;

– егер жануардың жеке басы анықталмаса, оның иесінің анықтамасы;

– ағымдағы іздер мен ақпарат негізінде қылмысты ашу.

Жануарларға қатыгездікпен қарау туралы хабарламалар бойынша тергеп-

тексеруді тиімді жүргізу тергеушіден тиісті процесті қатаң сақтауды ғана емес, сонымен қатар жедел жауап беруді талап етеді. Табыстың негізгі факторлары қылмыс белгілерін дәл анықтау және құжаттандыру, сонымен қатар жануардың иесін жылдам анықтау және қылмысты ашу шараларын қабылдау болып табылады. Бұл шаралар тиімді және уақтылы тергеп-тексеруді қамтамасыз етеді, әділ сот төрелігін қамтамасыз етеді және болашақта осыған ұқсас қылмыстардың алдын алады.

Төменде қылмыс туралы хабарламаны тексеру кезінде сипаттамалық алгоритм қызметін атқаратын тергеп-тексеру және процессуалдық әрекеттер қатары берілген:

1. Оқиға орнын тексеру – біз зерттеген қылмыстық істердің көпшілігі бойынша оқиға болған жерді тексеру жүргізілді, ол әдетте жануардың денесі немесе оның бөліктерін дәлелдемелердің бар-жоғын тексеруді қамтиды. Тексеру мүмкін болмаған істерге қылмыстардың нақты орнын, сондай-ақ олардың жасырылған жерлерін анықтау мүмкін болмаған жағдайлар жатады;
2. Көп жағдайда – жануарлардың иелерінен, оларды тапқандардан, өтініш берушілерден және басқа да қатысушылардан ақпарат алу;
3. Тергеп-тексеру және сот сараптамасын тағайындау. Жануарлардың өлімі немесе мертігу фактілері бойынша тексерулер 68% жағдайда сұралған, оның ішінде себебін анықтау үшін сот-ветеринарлық сараптамалар жүргізілген;
4. Жұртшылық пен бұқаралық ақпарат құралдарының көмегіне жүгіну. Әдетте, бұл жануарлар иелері мен куәгерлерді, сондай-ақ оқиғаның барлық ықтимал кінәлілерін анықтауға көмектесу үшін қоғам өкілдеріне жүгінуді білдіреді; көп жағдайда қылмыскердің жеке басын анықтауға болады;
5. Қылмыскерлердің, жануарлар иелерінің, куәгерлердің және кез келген басқа да кінәлілердің жеке басын анықтауға бағытталған жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізу үшін анықтау органын тағайындау.

Жануарларға қатыгездікпен қарау фактісі бойынша қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылдаған кезде негізгі аспект қатыгездікпен қарау фактісін анықтау болып табылады. Бұл оқиға болған жерді және жануарды жан-жақты тексеруді, өлімнің немесе жарақаттың себептерін анықтау үшін ветеринариялық куәландыруды, сондай-ақ оқиғаны куәландыратын фото- және бейнематериалдарды талдауды талап етеді.

Жануарларға қатысты іс-әрекеттегі қатыгездікті анықтау тергеуші үшін қиын, бірақ маңызды міндет болып табылады. Заманауи тексеру және сараптама әдістерін тиімді пайдалану, сондай-ақ дәлелдемелерді талдау қылмыстық іс қозғау туралы шешімнің дұрыстығын қамтамасыз етеді және жануарларға қатыгездікпен қараудың күресудің тиімді жолын кесуге ықпал етеді.

Жануарларға қатыгездікпен қарау туралы істерді тергеп-тексеру кезіндегі маңызды сәттердің бірі тәркіленген жануардың, оның мәйітінің немесе бөліктерінің сақтау орнын анықтау болып табылады. Жануар зардап шеккен, бірақ клиникада емдеуді қажет етпейтін жағдайларда, ол әдетте иелеріне қалдырылады. Егер иесі белгісіз болса, жануар арнайы мекемеге немесе мамандандырылған кәсіпкерге беріледі.

Тәркіленген жануарларды немесе олардың қалдықтарын сақтау орнын

дұрыс анықтау олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және қылмыстық процесті дұрыс жүргізу үшін өте маңызды. Бұл құқық қорғау органдары мен мамандандырылған мекемелер немесе адамдар арасындағы іс-қимыл мен ынтымақтастықтың нақты хаттамасын талап етеді.

Алайда, бұл тәжірибе қосымша ұйымдастырушылық және қаржылық қиындықтар тудырады. Кейбір өңірлерде мамандандырылған мекемелердің жоқтығы және жеке кәсіпкерлердің қызметтерін төлеуге арналған бюджет қаражатының шектелуі жануарларды басқа қалаларға тасымалдау қажеттілігіне әкеліп соқтырады, бұл шығынды көбейтіп қана қоймай, малдың жағдайына кері әсерін тигізуі мүмкін. Бұл бүкіл ел бойынша қорланған жануарларды сақтау мен күтудің тиімді және үнемді жүйесін құрудың маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу көрсеткендей, жануарларға қатыгездікпен қарау туралы істер бойынша тексеру әрекеттерінің көпшілігін тергеуші, жедел уәкіл, сарапшы және учаскелік полиция кіретін жедел-тергеу тобының мүшелері жүзеге асырады. Алайда, тергеп-тексерудің тиімділігі мен дәлелдемелерді жинау дәлдігін арттыру үшін ветеринарлық клиниканың дәрігер тобына маман ретінде қосу ұсынылады. Бұл зардап шеккен жануарлардың жағдайын дәлірек бағалауға және сапалы дәлелдемелер жинауға мүмкіндік береді, әсіресе жануарлардың тұқымын, түсін және анатомиялық ерекшеліктерін анықтау кезінде. Ветеринар-мамандар мен құқық қорғау органдарының мұндай интеграциясы тергеп-тексеру процесін жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар жануарларға қатыгездікпен қарау мәселесін шешуге кешенді көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді.

Ветеринариялық мамандарды жануарларға қатыгездікпен қарау жағдайларын тергеп-тексеру жөніндегі жедел-тергеу топтарына қосу тергеулердің сапасы мен дәлдігін арттырып қана қоймай, сонымен қатар осы әлеуметтік мәселені тиімді шешу үшін маңызды ведомствоаралық өзара іс-қимылды дамытуға ықпал етеді.

Жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыс, белгілі бір қылмыстар сияқты, кез-келген қоғамда әлеуметтік сипатқа ие, әлеуметтік шартталған деп ойлау керек.

Бұл биологиялық факторларды елемеу дегенді білдірмейді, бірақ олар жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстық мінез-құлыққа ықпал ететін жағдайлар ғана болуы мүмкін, бірақ оның себептері емес. Кейбір ғалымдар биологиялық факторлардың өзі қылмыстық мінез-құлыққа әкелетінін, мұндай мінез-құлыққа бейімділік биологиялық түрде анықталатынын және тұқым қуалайтынын растайды.

Бұл факторлардың маңыздылығы жалпы психикалық шиеленіспен, эмоционалдық стресстік бұзылулар санының көбеюімен және психикалық дезадаптация күйімен сипатталатын заманауи жағдайларда артады [133, 143 б.].

Ветеринардың жедел-тергеу тобындағы рөлі тек оқиға болған жерді тексеруге қатысумен шектелмеуі керек екенін атап өту маңызды. Оның сараптамасы тергеп-тексерудің әртүрлі кезеңдерінде, соның ішінде іздерді іздеуге, зерттеулер мен сараптамалар жүргізуге қатысты техникалық және мамандандырылған мәселелер бойынша кеңес беруде өте пайдалы болуы мүмкін. Қылмыс туралы хабарламаны тексерудің соңғы кезеңі қылмыстық іс

қозғау, оны қозғаудан бас тарту немесе материалдарды тергеп-тексеруге беру туралы шешім қабылдауды қамтиды.

Кәсіби ветеринарлық кеңестерді жануарларға қатыгездікпен қарау туралы істерді тергеп-тексеру процесіне біріктіру жағдайды тереңірек түсіну мен талдауды қамтамасыз ете отырып, тергеп-тексеру әрекеттерінің сапасы мен тиімділігін айтарлықтай арттырады, бұл сайып келгенде істің әділ және негізделген шешіміне ықпал етеді.

Жануарларға қатыгездікпен қарау жасау фактілері бойынша қылмыстық іс қозғау кезеңінде бірқатар қолайсыз жағдайларға байланысты қиындықтар жиі туындайды. Істерді талдау негізінде істердің көп бөлігінде қылмыскердің жеке басы белгісіз болып қалатыны, қылмыстың нақты орны анықталмағаны, оны анықтаудан жалтару үшін қылмыскердің таңдауына байланысты анықталмағаны, қылмыстың іздері мен куәгерлері жоқ екендігі, сондай-ақ жануарлардың иелері анықталмаған жағдай жиі кездесетіні анықталды. Сонымен қатар, әртүрлі тұлғалардың тергеп-тексеруге қарсылығы тіркеледі.

Бұл факторлар тергеп-тексеру процесін едәуір қиындатады және тергеушілерден дәлелдемелерді жинауға және талдауға, жануарларға қарсы қылмыстарды тиімді ашу және кінәлілерді жауапқа тарту үшін озық әдістер мен технологияларды қолдануға терең көзқарасты талап етеді.

Жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстық істерді тергеп-тексеру шеңберінде негізгі элемент осындай қылмыстардың алдын алу шараларын жоспарлау болып табылады. Р.С. Белкиннің айтуынша, қылмыстың алдын алу – бұл белгілі бір адамдарға қатысты қылмыстық әрекеттерді заңды түрде жүзеге асыруға жол бермеуге немесе тоқтатуға бағытталған шаралар кешені. Осылайша, қылмыстық істерді тергеп-тексеру жоспарына жануарларға қатыгездікпен қараудың алдын алу жөніндегі әрекеттерді енгізу маңызды алдын алу шарасы ғана емес, сонымен қатар қылмыстық іс жүргізу заңнамасының талабы болып табылады.

Мұндай істерді тергеп-тексеру шеңберінде жануарларға қатыгездікпен қараудың алдын алу шараларын жоспарлау қылмыстық іс жүргізу жұмысының маңызды құралы болып табылады, ол қылмыстарды ашуға және тергеп-тексеруге ғана емес, сонымен бірге олардың алдын алуға да ықпал етеді, нәтижесінде адамгершілік қоғамның қалыптасуына ықпал етеді.

Жануарларға қатыгездікпен қараудың алдын алу мыналарды қамтиды:

– тиісті ауданда профилактикалық жұмыстарды жүргізу үшін жергілікті өзін-өзі басқару органына немесе қылмыс жасалған мекемеге ұсыныстар жіберу;

– оқушылармен және студенттермен жануарларға қатыгездікпен қарау туралы қылмыстық құқық бұзушылық туралы тиісті дәрістер мен әңгімелер өткізу;

– ағарту жұмысына жауаптылар үшін әдістемелік ұсынымдар әзірлеу және оларды бейінді ұйымдарға жіберу;

– жануарларға қатыгездікпен қарауды бейнелейтін материалдарды жариялауды тоқтату мақсатында әлеуметтік желілердегі сайттар мен топтардың иелеріне ұсыныстар жіберу;

– ақша жануарларды күту немесе оңалту қызметтерін ұсыну сылтауымен жиналатын, бірақ іс жүзінде алаяқтықпен немесе жануарларға қатыгездікпен айналысатын сайттар туралы хабардар етуді қамтиды;

– жануарлардың иелеріне оларға қатыгездіктің алдын алу жолдары туралы хабарлау;

– осындай қылмыстармен бірлесіп күресуге жануарларды қорғау жөніндегі түрлі ұйымдарды тарту.

Ақпараттық, білім беру және бақылау-қадағалау қызметін қамтитын жануарларға қатыгездікпен қараудың алдын алудың кешенді тәсілі қоғамдық сананы қалыптастырудың және жануарлар алдындағы жауапкершілік деңгейін арттырудың негізгі элементі болып табылады. Бұл тәсіл барлық тіршілік иелерінің маңыздылығы мен құндылығын түсінетін адамгершілікті және әділетті қоғам құруға ықпал етеді.

Қорытындылай келе, осы тарауша бойынша келесідей қорытынды жасадық:

Жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстық істерді талдау көрсеткендей, бұл өкілдік барлық қылмыстық істер бойынша емес, негізінен қылмыстың жолын кесудің жалғыз әдісі болады. Жалпы, ұсыныстарды қылмыстың себептері мен жағдайларын тікелей жою үшін емес, алдын-алу мақсатында учаскелік полиция қызметіне енгізу ұсынылды. Өкінішке орай, сотқа дейінгі сауатты жоспарланған және жүргізілген анықтау мен тергеу шараларынсыз кінәлілерді анықтау және істерді сәтті шешу мүмкін болмас еді.

Бұл тараушада жануарларға қарсы қылмыстарды сотқа дейінгі тергеп-тексерудің негізгі процедуралық және тактикалық аспектілері қарастырылды. Жануарларға қатыгездікпен қарау туралы хабарларға тиімді және уақтылы жауап берудің маңыздылығы, сондай-ақ тергеп-тексеруге кешенді көзқарастың маңыздылығы атап өтіледі.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында – жедел топтағы ветеринарлық мамандардың рөліне, олардың істің мән-жайларын нақтылауға және дәлелдемелер жинауға қосқан үлесіне ерекше назар аударылады. Тәжірибені талдау сәтті сотқа дейінгі тергеп-тексеру тек процедуралық нормаларды қатаң сақтауды ғана емес, сонымен қатар жедел, ведомствоаралық ынтымақтастықты қажет ететіндігін көрсетті.

Жануарларға қарсы қылмыстардың алдын алуға бағытталған профилактикалық шаралардың маңыздылығы атап өтіледі, оған ақпараттық-түсіндіру жұмыстары және билік органдары мен білім беру мекемелері үшін әдістемелік ұсыныстар әзірлеу кіреді. Бұл істерді ашуға және тергеп-тексеруге ғана емес, сонымен бірге қоғамдағы жануарларға деген адамгершілік қатынасты қалыптастыруға ықпал етеді.

3.2 Жануарларға қатыгездік жасаумен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексерудегі сараптаманың маңызы мен жүргізілу тәртібі

Қазақстан контекстінде «Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 97-VII ҚРЗ Заңы

жануарлармен қарым-қатынасты регламенттейтін негізгі құжат болып табылады. Заң жануарларды қорғаудың, адамгершілік қағидаларын сақтаудың және жануарлармен қарым-қатынаста адамгершілік құндылықтарды нығайтудың маңыздылығын көрсетеді. Дегенмен, құқықтық саланы жақсартуға бағытталған күш-жігерге қарамастан, жануарларға қарсы қылмыстар барған сайын жиілеп, қатыгездікке ұшырап, әсіресе заманауи медиа мен интернет платформаларында қоғамдық наразылық тудыруда.

Қазақстанда жануарларға қатыгездікпен қарау мәселелері туралы заңнаманы және қоғамдық хабардарлықты жандандыру құқық қолдану саласында да, қоғамның жануарлардың құқықтары мен қорғалуы туралы профилактикасы мен хабардарлығын арттыру саласында да одан әрі күш-жігерді талап етеді.

Соңғы жылдары бұқаралық ақпарат құралдарында және интернетте кеңінен жарияланған жануарларға қатыгездікпен қарау жағдайлары көбейді. Бұл мұндай қылмыстарды тергеп-тексеруде арнайы білімді қолданудың өзектілігін анықтайды. Мамандандырылған сараптамалар мен ғылыми әдістерді тиімді қолдану сәтті тергеп-тексеру үшін өте маңызды. Жануарларға қатыгездікпен қараудың ерекшелігі ветеринариялық сараптама, сот-медициналық талдау және психологиялық бағалауды қоса алғанда, арнайы білімді қолдануда бейімделген тәсілді қажет етеді. Бұл тәсіл фактілерді дәл анықтауға және кінәлілерді тиімді жауапқа тартуға ықпал етеді [134, 391 б.].

Арнайы білімді жіктеудің, оларды қолданудың екі негізгі формасының болуын атап өту керек: процессуалдық және процессуалдық емес. Процессуалдық нысан сарапшыларды тергеп-тексеру рәсімдеріне тартуды және сараптама жүргізуді қамтиды, ал процессуалдық емес нысан консультациялар, сараптамалық пікірлер алу, тергеп-тексеру топтарының қызметіне қатысу және ғылыми зерттеулерді орындау болып табылады [135, 144 б.].

Сот практикасын талдау көрсеткендей, жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезінде белгілі бір проблемалар туындайды. Бұл қиындықтар, көбінесе, осындай тергеп-тексерулерге нақты әдістемелік тәсілдердің толық дамымауымен байланысты. Елеулі қиындықтар тергеп-тексерудің бастапқы кезеңдерінде туындайды, бұл бүкіл тергеп-тексеру процедурасына теріс әсер етуі мүмкін.

Жануарларға қатыгездікпен қарауға байланысты әрекеттерді криминалистикалық бағалауда мұндай қылмыстық құқық бұзышылықтарды жасау тәсілдерін талдау ерекше маңызға ие. Жануарларды қорлау, оларды азаптау әдістерімен өлтіру және эксперименттер кезінде қажетсіз азап шегу әрекеттері қатыгездік болуы мүмкін. Тәжірибе көрсеткендей, теріс пайдалану әдістері әртүрлі және өзгермелі болуы мүмкін.

Зерттеу жануарлардың қатыгездігін сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезінде жануарды немесе оның мәйітін тексеру маңызды рөл атқаратынын атап өтуге болады. Алайда іс жүзінде тексеру әдістемесі жиі бұзылады, оның ішінде терминологияны дұрыс сипаттамау және қолдану. Қателіктердің алдын алу үшін тексерудің дұрыстығын қамтамасыз ететін және оқиғаның бастапқы бағасын беретін ветеринарлық маманды тарту ұсынылады. Құқық қорғау жүйесінде

мұндай мамандардың болмауы тексеруді қиындатады және маңызды дәлелдердің жоғалуына әкелуі мүмкін. Ветеринариялық мамандармен өзара әрекеттесуді және тексеру тактикасын жақсарту бойынша ұсыныстар беруге болады, бұл тергеп-тексерудің тиімділігін арттырады [136, 84 б.].

Зерттеу нәтижелері бойынша жануарларға қатыгездік туралы істерде арнайы білімді қолдану субъектілері үш санатқа бөлінетінін атап өтуге болады:

1. Тергеушілер немесе анықтаушылар сияқты алдын-ала тергеп-тексеру жүргізетін адамдар;
2. Сарапшылар немесе мамандар сияқты арнайы білімі бар процессуалдық мәртебесі бар адамдар [137, 156 б.];
3. Мамандардың процессуалдық мәртебесі жоқ, бірақ арнайы білімі бар тұлғалар. Бұл ветеринарларды немесе тергеп-тексеру кезінде білімі өзекті болуы мүмкін басқа мамандарды қамтуы мүмкін. Жануарларға қарсы қылмыстарды сапалы және тиімді тергеп-тексеруді қамтамасыз ету үшін субъектілердің барлық санаттарының арнайы білімдерін сауатты пайдаланудың маңыздылығын атап өту қажет [138, 9 б.].

Жануарларға қатыгездікті тергеп-тексеруді зерттеу контекстінде процедуралық және процедуралық емес арнайы білімді пайдаланудың маңыздылығын атап өтуге болады. Бұл, әсіресе, қылмыс іздерін, оның ішінде жануарларды, олардың мәйіттерін және бөліктерін анықтауға және тіркеуге қатысты. Жануарлардың өлу немесе жарақаттану себептерін анықтау үшін ветеринариялық және сот-биология білімін пайдалануға назар аудару керек. Қылмыстың мән-жайына байланысты трацеология, баллистика және басқа мамандандырылған салалардағы білім де қолданылуы мүмкін. Тергеп-тексеруде мұндай білімді тиімді қолдану істі жан-жақты түсінуге ықпал етеді және тергеп-тексерудің объективті нәтижелеріне қол жеткізуге көмектеседі.

Тергеп-тексеру әрекеттерінде арнайы білімді пайдалануға ерекше назар аудару қажет. Бұл, әсіресе, оқиға болған жерді қарау және жануарды немесе оның қалдықтарын зерттеуді қоса алғанда, тергеп-тексеру тексерулеріне қатысты. Оқиға болған жерді тексеру негізгі әрекет болып табылатынына және барлық жағдайда дерлік жүргізілетініне қарамастан, ветеринария мамандары тек 10 % жағдайда ғана қатысады. Бұл жануарлардың жай-күйін бағалауда және олардың жарақаттануының немесе өлуінің сипаты мен себебін анықтаудағы маңызды рөлді ескере отырып, ветеринария мамандарының тергеп-тексеру процесіне белсендірек қатысу қажеттілігін көрсетеді. Мамандардың қатысуы қылмыстың мән-жайын дәлірек және объективті анықтауды қамтамасыз ете отырып, тергеп-тексерудің сапасы мен тиімділігін айтарлықтай арттырады.

Жануарларға қатыгездік көрсету жағдайларында қылмыс болған жерде ветеринардың қатысуының маңыздылығын атап өткен жөн: ветеринар кәсіби терминологияны қолдана отырып, жануарды немесе оның қалдықтарын дәл сипаттауға көмектеседі. Ол биологиялық дәлелдемелерді анықтау және тіркеу әдістерін ұсынады, сол жерде жануардың жарақаттарының шығу тегін анықтайды, дәлелдемелерді жинауға және орау жұмыстарына көмектеседі. Оның қылмыс жасау туралы гипотезаны қалыптастыруға және тексеруге қосқан үлесі зор. Сонымен қатар, мал дәрігері жарақат алған жануарларға медициналық көмек

көрсетеді және олардың өмірі мен денсаулығын сақтауда маңызды рөл атқарады.

Қорытындылай келе, жануарларға қатыгездік көрсету жағдайларын тергеп-тексеру кезінде оқиға болған жерді қарау процесіне ветеринариялық маманның қатысуы тергеп-тексеру әрекеттерінің сапасы мен тиімділігін айтарлықтай арттыратынын атап өтуге болады. Ветеринардың кәсіби білімі мен тәжірибесі жануарларды дәл сипаттауға, маңызды дәлелдемелерді ашуға және тіркеуге ықпал етеді, сонымен қатар тергеп-тексеру гипотезасын құрастыруға және тексеруге көмектеседі. Сонымен қатар, ветеринар жарақат алған жануарларға тікелей көмек көрсетеді, олардың сауығуына және олардың өмірін сақтауға ықпал етеді, бұл жануарларға адамгершілікпен қараудың және қылмысты тиімді тергеп-тексерудің маңызды аспектісі болып табылады.

Жануарлар қылмысын тергеп-тексеруге мемлекеттік және жеке клиникалардың ветеринарлық мамандарын тарту мәселесіне келгенде, әсіресе, ауылдық жерлерде белгілі бір күрделілік бар. Оқиға орнынан мамандандырылған мекемелердің қашықтығына байланысты шұғыл сараптамалық көмек көрсету кешігуі мүмкін. Қылмыс жасалған уақыт пен маманның келуі арасындағы бұл уақыттың артта қалуы тексеру жүргізуді, дәлелдемелерді алу мен сақтауды, сондай-ақ кейінгі зерттеулерді қиындатады, бұл тергеп-тексерудің тиімділігіне әсер етеді.

Оқиға орнын аралау алдында ветеринар алдымен зардап шеккен жануарға алғашқы медициналық көмек көрсетеді. Медициналық көмек көрсету үшін жануарды ауруханаға жатқызу қажет болған жағдайда, маман оны орнында қараудың мүмкін еместігін тіркейді және ветеринариялық мекемеге тасымалдауды ұйымдастырады. Тексеру жергілікті жерде жүргізілсе, тергеп-тексеруші ветеринармен бірлесе отырып, түрін, тұқымын, түсін, жынысын және басқа да жеке ерекшеліктерін анықтай отырып, жануарды, оның бөліктерін немесе мәйітін мұқият тексереді. Ветеринар дәрігер тергеушіге жарақаттардың сипаты мен орнын құжаттауға көмектеседі, қылмыскердің іс-әрекетінің ықтимал ауырлығын алдын ала бағалауды қамтамасыз етеді және қылмыс кезінде қолданылған ықтимал құралдар туралы қорытынды жасайды.

Жануарларға қатыгездік көрсету, оларды азықтандыру, күтіп-баптау немесе күтіп-баптау ережелерін бұзумен көрсетілген жағдайларда ветеринариялық маман тергеушіге бірқатар нақты белгілерге назар аударуға көмектеседі. Бұл жануардың дене күйін, оның мінез-құлқын, сыртқы түрін және ауру белгілерін бағалауды қамтиды. Сарапшы сонымен қатар дене температурасын, импульсті өлшеуді және оқушылардың жағдайын тексеруді ұсынуы мүмкін [139, 47 б.]. Сондай-ақ, жануардың өмір сүру жағдайларын, соның ішінде азық-түліктің, баспананың болуын және қажетті вакцинация мен күтімнің болуын бағалау маңызды [140, 170 б.]

Жануарларға қатыгездік жасау қылмыстарын тергеген кезде әртүрлі заттарды, соның ішінде атыс қаруын және жүзді қаруды қолдануға назар аудару керек. Қылмысты жасаудың нақты жағдайлары мен әдістеріне қарай сот-медициналық сарапшыларды, мысалы, баллист, трацеологтарды қатыстырған жөн. Бұл сарапшылар қылмыстың тиісті айғақтарын анықтауға және талдауға, сондай-ақ тәркіленген қаруды дұрыс шығару мен орауды қамтамасыз етуге

көмектесе алады.

Жануарларға қатыгездік туралы істерді тергеу контекстінде тінту жүргізу тән тергеп-тексеру әрекеті болмаса да, кейде қажет болып шығады. Бұл, әсіресе, күдіктінің қаруды қолданды деп айтуға негіз бар жағдайларда немесе оның үйінде немесе басқа үй-жайларында жануарлардың денелерінің бөліктері немесе олардың қалдықтары сияқты заттай дәлелдер болуы мүмкін жағдайларда байқалады. Мұндай жағдайларда іздеуде арнайы білімдер мен әдістерді пайдалану маңызды болуы мүмкін [141, 82 б.].

ҚР ҚПК 126-бабына сәйкес қылмыстық процесті жүргізетін орган, қорғаушы, жәбірленушінің өкілі болып табылатын адвокат, сондай-ақ сарапшы және маман қылмыстық іс бойынша дәлелдеу процесінде ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана алады. Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралдар ҚР ҚПК-нің 126- және 199-баптарына сәйкес қолданылады.

Жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша, соның ішінде жануарларға қатысгездікпен жасағана қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында ғылыми-техникалық құралдарды пайдалану тәртібі Қазақстан Республикасының Бас Прокурорының 2014 жылғы 22 қыркүйектегі «Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралдарды қолдану қағидаларын бекіту туралы» (бұдан әрі – Қағида) № 91 бұйрығымен реттелген.

Қағида сотқа дейінгі тергеп-тексеру процесінде тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде қылмыстық қудалау органдары пайдаланатын тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркеп тұратын ғылыми-техникалық құралдардың қолданылуын нақтылайды. Дәлелдемелерді қарап-тексеру мен сақтау тәртібі ҚР ҚПК 221-бабымен қарастырылған.

Жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру контекстінде алып қою кезінде мамандарды қолдану олардың тінтуге қатысуына ұқсас. Осыған қарамастан, қылмыстық іс материалдарын талдау және тергеушілермен әңгімелесу сарапшылардың істің аз ғана бөлігінде ғана тәркілеу процесіне қатысқанын көрсетеді. Бұл қаруды және басқа да физикалық заттарды тәркілеумен қатар, қылмыстық әрекеттер фото немесе бейне тасымалдаушыларға түсірілген, интернетте жарияланған және электронды тасымалдаушыларда сақталған жағдайларда электрондық деректерді сақтау құрылғыларын тәркілеуді де қамтиды. Әзірге ғылыми әдебиеттерде сарапшылардың электронды деректерді алып қоюға қатысуын егжей-тегжейлі қарастыру белсенді түрде талқылануда [142, 1228 б.].

Ситуацияға байланысты тағайындалатын сараптама жүргізу қажеттілігіне ерекше назар аудару керек. Сараптаманың бұл түрі істе дәлел бола алатын бейнелерді талдау кезінде маңызды рөл атқарады. Атап айтқанда, тергеу барысында алынған немесе әлеуметтік желілерде жарияланған бейнежазбалар бойынша қылмыстың ауырлығын бағалау мәселесі өзекті болып саналады.

Ситуацияға байланысты тағайындалатын сараптама оқиғаның мән-жайы мен мәнмәтінін бағалауға ғана емес, сонымен қатар жануарларға бағытталған әрекеттердің қатыгездік дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Бұған қатыгездік

белгілерін анықтау үшін бейнематериалдарды талдау, бейнеге тіркелген адамның іс-әрекетінің ниетін анықтау, сондай-ақ жануарға келтірілген ықтимал зиянды бағалау кіреді.

Бейнежазба тергеу процесінде маңызды дәлел бола алады, бірақ іс-әрекеттерді дұрыс саралау және жасалған қылмыстың ауырлығын анықтау үшін жазбаны егжей-тегжейлі талдау қажет. Бұл жағдайда ситуацияға байланысты тағайындалатын сараптама оқиғаның барлық негізгі сәттерін, соның ішінде зақымдану сәттерін немесе үстірт қарау кезінде көрінбейтін басқа әрекеттерді анықтауға бағытталған.

Жануарларға қатыгездікті көрсететін әлеуметтік желілерде бейнематериалдарды жариялау кезінде сот-бейнефонографиялық сараптаманы тағайындау тергеудің маңызды қадамы болып табылады. Мұндай сараптаманың мақсаты-қылмыс жасау фактісін анықтау ғана емес, сонымен бірге қылмыскердің жеке басын, оның іс-әрекетін және басқа адамдардың жасалған актіге қатысуын анықтау. Сараптаманың бұл түрі мамандардың жоғары біліктілігін және бейне және аудио материалдарды талдау үшін арнайы бағдарламалық жасақтаманы қолдануды талап етеді.

Ситуацияға байланысты тағайындалатын сараптама және сот-бейнефонографиялық сараптама жануарларға қатыгездік жағдайларын тергеудің дәлелдемелер базасында бейнематериалдар болған кезде ажырамас элементтері болып табылады. Бұл сараптамалар тиімді тергеуге ғана емес, сонымен бірге жасалған іс-әрекеттер үшін әділ жазаны қамтамасыз етуге, сондай-ақ бейнеде жазылған іс-әрекеттерге құқықтық бағалауды қалыптастыруға ықпал етеді.

Жануарларға қатыгездік көрсететін және күдіктінің хабарламалары бар электронды сақтау құрылғыларын тәркілеу тергеуге кедергілерді жоюдың негізгі элементі болып табылады. Ю.В. Гаврилин қылмыстың электрондық ізімен жұмыс істеу криминалистикалық мамандандырылған әдістерді қолдануды талап етеді, оларды дамыту және жетілдіру криминалистикалық ғылымның басым бағыты болып табылады. Бұл тұрғыда мамандардың қосқан үлесі таптырмас болады [143, 66 б.]. Зорлық-зомбылық іздерін қамтитын ең кең таралған электрондық ақпарат құралдарының арасында смартфондар, дербес компьютерлер, бейнекамералар, соның ішінде бейнебақылау жүйелері бар.

Жануарларға қатыгездікпен байланысты қылмыстарды тергеп-тексеру контекстінде тергеуші сот сараптамасының әртүрлі түрлері, олардың спектрі мен ерекшеліктері туралы білімі болуы керек, бұл туралы Е.Р. Россинская, Г.Г. Омельянюк [144, 85 б.], О.И. Цоколова [163, 276 б.] және басқа да ғалымдардың зерттеулерінде егжей-тегжейлі айтылған.

Мұндай істер бойынша ең өзекті сараптамалардың қатарына сот-ветеринарлық, сот-зоологиялық, сот-баллистикалық және сот-трацеологиялық сараптамалар жатады, олардың әрқайсысында дәлелдемелерді жан-жақты зерттеу және анықтау үшін қажетті бірегей әдістер мен тәсілдер бар. Айта кету керек, жануарларға қатыгездікпен қарауды тергеп-тексеруде аса маңызды болып табылатын сот-ветеринариялық және сот-зоологиялық сараптамалар Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2017 жылғы 27 наурыздағы N 306 бұйрығымен бекітілген Сот сараптамасы органдары жүргізетін сот

сараптамалары түрлерінің және біліктілігін Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі беретін сараптама мамандықтарының тізбесіне кірмейді.

Сот-ветеринариялық сараптама жануарларға қатыгездік жағдайында зерттеудің негізгі әдістерінің бірі болып табылады. Бұл сараптама жануардың өлімінің себебін анықтап қана қоймай, тірі қалған жануарлардың жарақаттарының сипаты мен дәрежесін анықтайды. Мұндай ақпарат іс-әрекеттің қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық болғанын анықтауда шешуші рөл атқарады. Сонымен қатар, бұл жануардың денсаулық жағдайын, сондай-ақ оны ұстау және күту жағдайларының белгіленген нормаларға сәйкестігін анықтауға көмектеседі.

Ветеринарлық сот сараптамасы маңызды болғанымен, салыстырмалы түрде жаңа және дамып келе жатқан мамандандырылған сала болып табылады. Соңғы онжылдықтарда жануарларға қарсы қылмыстарды тергеп-тексеруге сот сараптамасын қолдану айтарлықтай өсті. Жалпы, жануарларға қатысты сот процестері бірқатар істерді қамтуы мүмкін, соның ішінде немқұрайлылық, кездейсоқ емес жарақаттар, ұрлық, заңсыз кісі өлтіру, жабайы табиғатты қорғау туралы заңдарды бұзу және көлік бұзылыстары, сондай-ақ ветеринарлардың кәсіби теріс қылықтары және ветеринарлық сақтандыру шағымдар [146].

Алайда, соңғы бірнеше онжылдықта ветеринарлық кәсіпте криминалистиканы қолдану айтарлықтай өсті, бұл факторлардың жиынтығына, соның ішінде жануарларға қарсы қылмыстар мен адамға қарсы қылмыстар арасындағы байланысты түсінудің артуына және жануарларды қорғайтын заңдардың айтарлықтай жақсаруына байланысты [147].

Жануарлар жануарларға қатыгездік пен жабайы табиғат саудасының негізгі құрбандары болғанымен, бұл қылмыстар бүкіл қоғамға кең ауқымды теріс әсер етеді.

Ветеринариялық сот сараптамасы саласына деген хабардарлық пен қызығушылық артқан сайын бірнеше сот-сараптамасы пәндер қолданылатын істер саны да артып келеді. Біріккен Корольдікте (Суррей университетінің базасында, Гилфорд, Ұлыбритания) криминалист-ғалымдар мен ветеринарларды біріктірген ветеринарлық криминалистика қызметін құру ұлттық балық және жабайы табиғат криминалистикасы зертханасын құруға ұқсас болды [148, 160 б.].

Қылмыстық істердің материалдарын талдау барысында кейде тергеушілер сот-ветеринарлық сараптаманы тағайындауды жануарды зерттеуге бағытталған маманның алдын-ала зерттеуімен алмастыратыны анықталды. Қылмыс туралы есептерді тексеру аясында жүргізілген бұл зерттеулер көбінесе жануардың өлімінің себебін анықтауға ғана қатысты. Осындай зерттеулердің нәтижелеріне сүйене отырып, қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылданады, бірақ одан әрі сот-ветеринарлық сараптама жиі жүргізілмейді. Бұл тәсіл оңтайлы емес деп саналады. Жануарларға қатыгездікпен қарау жағдайында сот-ветеринариялық сараптама міндетті болуы керек, өйткені алдын-ала зерттеу оны толығымен алмастыра алмайды. Бұл ұстанымды процессуалистер де, криминалистер де бөліседі.

Қылмыстық істердің материалдарын талдауда кейде тергеушілер сот-

ветеринарлық сараптаманы алдын-ала зерттеумен алмастыратыны анықталды, тек жануардың өлімінің себебін анықтауға бағытталған. Аталған тәсіл қылмыстық іс қозғау туралы шешімге әкеледі, бірақ одан әрі сот-ветеринарлық сараптама жиі жүргізілмейді. Мұндай тәжірибе тиімсіз болып саналады, өйткені алдын-ала зерттеу сот сараптамасын толығымен алмастыра алмайды. Процессуалистер мен криминалистер жануарларға қатыгездік жағдайында міндетті түрде сот-ветеринарлық сараптама тағайындауға шақырады, бұл оның жан-жақты тергеп-тексеру үшін маңыздылығын көрсетеді.

2. Жануарларға қатыгездікті тергеп-тексеруде маңызды сот-зоологиялық сараптама сот-биологиялық сараптама санатына жатады. Бұл жан-жақты зерттеу жануарлардың морфологиялық қасиеттері мен белгілерін, соның ішінде қан, тері бөлшектері, жүн және қылмыс орнында немесе қылмысқа байланысты заттарда табылған биологиялық секрецияларды талдауды пайдаланады. Сараптама әртүрлі аспаптық зерттеу әдістерін қолдана отырып, диагностикалық, сәйкестендіру, жіктеу және ситуациялық мәселелерді шешеді. Ол жануарларға қатыгездікпен байланысты биологиялық іздерді анықтауда және жіктеуде шешуші рөл атқарады.

Осы жерге іздерді алудың маңыздылығын қосып кетсең болады, яғни оқиға болған жерді тергеп тексеру немесе тінту жүргізу кезінде дактилоскопиялық іздерді алу әрі қарай сараптама тағайындап, дәлелдеме ретінде жинақтауға өз септігін тигізеді.

Криминалистердің ғылыми қауымдастығында сот-баллистикалық сараптаманы тағайындау және жүргізу мәселелері мұқият зерттелген және олардың ерекшеліктерін ескере отырып, жануарларға қатысты зорлық-зомбылық істерін тергеп-тексеру кезінде көптеген практикалық нұсқаулар қолданылуы мүмкін. Мысалы, егер жануарда киім-кешек заттары табылса, олар атыс қаруын анықтауға көмектесетін атыс белгілеріне де тексеріледі. Бұл тәсіл қылмыстың мән-жайын егжей-тегжейлі талдау және қылмыста қолданылған қаруды анықтау үшін маңызды.

Жануарларға қатыгездік туралы істерді тергеп-тексеру кезінде сот-трасологиялық сараптама сирек болса да маңызды болып саналады. Мұндай сараптама тістердің, жануарлардың табандарының, стигмалардың және сүйреу белгілерінің іздерін талдауды қамтуы мүмкін. Оқиға болған жерді тексеру кезінде немесе куәландыру кезінде табылған іздер арқылы жануардың түрін және белгілі бір жануарды анықтауға көмектеседі. Мұндай сараптаманың нәтижелері қылмысты ашу үшін ғана емес, тергеп-тексеруге қарсы тұруды жеңу үшін де пайдалы [149, 160 б.].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз ғылыми-техникалық прогреске, қылмыс жасаудың жаңа әдістеріне және оларды тергеп-тексеруге байланысты арнайы білімді қолданудың процессуалдық емес формаларының спектрі үнемі кеңейіп отырады деген қорытындыға келдік. Бұл әсіресе сандық іздермен және электронды ақпарат құралдарымен жұмыс істеуге қатысты.

Жануарларға қатыгездік көрсетуді зерттеу тергеушілерге оқиға болған жерді барлау, әңгімелесу, сот-медициналық сараптама және дәлелдемелерді сақтау сияқты тергеп-тексерудің әртүрлі кезеңдеріндегі мамандар кіретінін

анықтады. Ветеринарлар, баллистиктер, зоологтар сияқты мамандар негізгі болып шығады. Мұндай істер бойынша арнайы білімнің пайдаланылмауы, тоқтатылған істердің статистикасы куәландыратындай, тергеудің тиімділігін арттыру үшін оны кеңірек пайдалану қажеттілігін көрсетеді.

Қарастырылған ақпараттарды, жағдайларды қорытындылай келе амандандырылған сарапшыларды тарту және мақсатты сот сараптамаларын қолдану арқылы жануарларға қатыгездікпен жасалған істер бойынша сотқа дейінгі тергеп-терсеруді жақсартудың кешенді тәсілі негізделгендігін, бұл тергеп-тексерудің тиімділігі мен сапасын арттыруды қамтамасыз ететіндігін анықтаймыз.

Аталған ереже жануарларға қатыгездік көрсету жағдайларын қылмыстық-процестік тергеп-тексеруде кешенді тәсілдің, оның ішінде білікті мамандарды – ветеринарларды, биологтарды, зоологтарды процессуалдық әрекеттердің барлық кезеңдеріне міндетті түрде тартудың аса маңыздылығы атап көрсетеді. Бұл зардап шеккен жануарларға алғашқы ветеринариялық көмек көрсету, олардың тиісті тасымалдануы мен күтімін қамтамасыз ету үшін ғана емес, сонымен қатар мамандандырылған сот сараптамаларын, соның ішінде сот-ветеринариялық, зоологиялық, дактилоскопиялық, баллистикалық және трасологиялық сараптамаларды жүргізу арқылы дәлелдемелік базаны сапалы жинау мен талдауды қамтамасыз ету үшін қажет. Талданып жатқан тәсіл жануардың өлімінің немесе мертігуі себептерін, дәрежесі мен сипаты барынша дәлдікпен анықтауға, зиян келтіру үшін пайдаланылған құралдарды айғақтауға, сондай-ақ жануарға көрсетілген медициналық көмектің барабарлығы мен дер кезінде болғандығын бағалауға мүмкіндік береді.

Тергеудің барлық кезеңдерінде мамандарды тарту және олардың білімдерін пайдалану сот-тергеу әрекеттерінің объективтілігін, жан-жақтылығын және толықтығын қамтамасыз етеді, іс-әрекеттерді дұрыс саралау және кінәлілерді жауапқа тарту үшін сенімді және негізделген дәлелді базаны қалыптастыруға ықпал етеді, бұл өз кезегінде заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға, сондай-ақ жануарларды қатыгездіктен, олардың мүдделерін қорғауға ықпал етеді.

3.3 Жануарларға қатыгездік жасаумен күресудегі жаһандық тенденциялар мен халықаралық заңнамалар

Халықаралық немесе конституциялық масштабтағы жануарларды сынаудың маңыздылығын түсіну үшін жануарлардың құқықтары мен этикасы тұжырымдамасын түсіну қажет. Адамзат өркениетінің дамуының ертерек кезеңінде, аңшы-жинаушылар сатысында жануарларға адамдармен рухани деңгейді бөлісетін эмоционалды тіршілік иелері ретінде құрметпен қарады.

Жануарларға деген құрмет көптеген жыртқыштар адамдарды аулай алатын тарихқа дейінгі тас дәуірінен бастау алса керек. Бұл тенденция жануарларды ауыл шаруашылығында құрал ретінде пайдаланған кезеңдерде де сақталды. Адамдардың жануарлар туралы алғашқы идеялары оларды Құдай жаратқан жаратылыстар деп санады және оларға қатысты қатыгездіктің кез келген түрі

қабылданбады. Мұндай тенденциялар әлі де сақталса да, адамдар егін өнімділігін арттыру үшін құдайлардың көңілін тыныштандыру үшін жануарларды құрбандыққа шала бастағанда, оларға деген құрмет көп ұзамай жоғалды. Уақыт өте келе иерархиялық сенім жүйелері діни түсініктерге еніп, жануарларды адамдар жеке мақсатта пайдалана алатын төменгі тіршілік иелеріне айналдырды.

Айта кету керек, жануарларға қатыгездікке тыйым салу мен шектеулер ұзақ тарихы бар. Ману заңдары сияқты ежелгі заң кодекстерінде жануарларды себепсіз өлтіруге тыйым салатын ережелер болған. Бұл стандарттардың дамуы индуизмге, буддизмге, христиандыққа және исламға тән діни көзқарастарға айтарлықтай әсер етті, мұнда адамның жануарларға қатынасына қатысты белгілі бір шектеулер қойылды.

XIX ғасырға қарай көптеген Еуропа елдері жануарларды қорғауға бағытталған заңнаманы әзірледі [150, 71 б.]. Бұл адам мен жануарлар әлемінің қатынастарын құқықтық реттеуде көрінетін қоғамдағы моральдық және этикалық нормалардың біртіндеп дамуын көрсетеді.

Ежелгі уақытта жануарларға деген жанашырлық Сократқа дейін де пайда болған. Мысалы, танымал философ және математик Пифагор өзінің ізбасарларына барлық жануарларға ұқыпты қарауға кеңес берген вегетарианшы ретінде танымал болды. Пифагордың жандардың ауысуы туралы нанымына сәйкес, адамдарда да, жануарларда да бір денеден екінші денеге ауыса алатын бір жан бар, сондықтан жануарларға қажетсіз азап әкелу арқылы ешқандай құқықтар пайдаланылмауы; жануарларды өлтірген кез келген адам қоғам тарапынан қатаң жазалануы керек.

Пифагор қатты әсер еткен Эмпедокл инкарнацияны жақтады. Ол жануарларды өлтіруді адам үшін ұят нәрсе деп санады [151, 18 б.]

Алайда, Аристотель жануарлардың экологиялық иерархияда ақыл-ойының жоқтығына байланысты төменгі орындарды иеленуі керек деп тұжырымдаған алғашқы философтардың бірі болды. Біздің дәуіріміздің бірінші ғасырдың басында стоик философтары Аристотельді қайта тірілтті, иррационалдылыққа байланысты моральдық құндылықты жоққа шығарды - олар ақыл-ой құдайлық және ғарыштық заң ретінде тек адамға ғана тән және өмірдің барлық нысандары Жер планетасында өз мақсаттарына қызмет етеді, соның ішінде жануарлар да қарастырылады деп сенді. Сонымен қатар, олар барлық түрлер адам үстемдік ететін әлемнің бөлігі ретінде белгілі бір мақсаттар үшін бар деп есептеді, соның ішінде ұтымды ақыл-ойы бар адамның қызметшісі болып саналатын жануарлар да бар.

Ғасырлар бойы адамзаттың қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған дамып келе жатқан менталитеті біртіндеп жануарлар адамның пайдалануы мен қанауының құралы ғана деген сенімге әкелді. Алайда, ертедегі адамдар жануарлардың әлеуметтік байлық ретіндегі орасан зор құндылығын мойындады; Дж. Даймонд бұл фактіні ет, сүт, тыңайтқыш, құрлықтағы көлік құралдары, әскери шабуыл жасаушыларға арналған былғары киім, егін жыртуға арналған тартқыш күш пен жүн және бұрын жұқтырылмаған адамдарды өлтіретін микробтар беретін үй жануарлары туралы айта отырып атап өтті [152, 92 б.].

XVII ғасырдың басында Еуропада ғылыми өнертабыстар, капитализмнің

пайда болуы және протестанттық діни реформалар нәтижесінде терең әлеуметтік өзгерістер болды. Ғалымдар, философтар мен дін қайраткерлері адамның қажеттіліктеріне ерекше назар аударып, бәрімізді оларды қорғауға шақырды - жануарлар өмір сүру үшін қажетті ресурстар ретінде қарастырылды.

Жалпы философтар тек адамдар ғана моральдық құрметке лайық деп тұжырымдады, өйткені олар ұтымдылық, өзін-өзі тану, тілге қабілеттілік және жауапкершілікті сезіну сияқты ерекше қасиеттерге ие. Сонымен қатар, біздің жануарларға деген қатыгездігімізді сынауға және үй жануарларына иелік етуді қоғамның жалпы қабылданған бөлігі ретінде бекітуге мүмкіндік беретін бірнеше негізгі әлеуметтік өзгерістер болды. Үй жануарларына жеке есімдер беріле бастады және оларды отбасы мүшелері ретінде қабылдады, бұл қоғамдағы үй жануарларының көбеюіне әкелді және кейбір жануарларға моральдық көзқарастың психологиялық негізін қалады; адамзатқа бағытталған моральдық көзқарастар басым бола бергенімен, уақыт өте келе адамгершілікке жатпайтын адамдарға қатысты белгілі бір сезімдер пайда болды [153, 34 б.]

1635 жылы Ирландияда жылқыларды жұмыс үшін қолдану қатыгездігіне қарсы заң қабылданды; осыдан кейін жануарларды қорғаудың ұйымдастырылған қозғалыстары негізінен Ұлыбритания мен Германияда дами бастады. 1800 жылы британдық реформаторлар бұқаларды қудалауды тоқтатуға бағытталған заң шығарды, бірақ ол ешқашан қабылданбады. Екі жылдан кейін, 1822 жылы «Мартин Заңы» қабылданды, ол бүкіл әлемдегі жануарларды қорғайтын әлемдегі алғашқы заң болды.

Парламенттің екі палатасы арқылы заң шығару оңай шаруа емес еді, өйткені ол қарама-қарсы мүдделер мен атмосфераға тап болды, онда көптеген адамдар жануарларға қамқорлық жасауды жеңіл-желпі деп санады (әсіресе әйелдер саясатта ешқандай рөл атқармаған кезде). 1822 жылы шілдеде британ парламенті арқылы өткен заң жобасы негізінен саяси ымыраға келу әрекеті болды. Бұл заң жобасында: – «Егер басқа адамға тиесілі жылқыларды, сиырларды, өгіздерді, құнаждарды, жылқыларды, қойларды немесе басқа да малдарды бағып-күту, бағу немесе бақылауда ұстауында кез келген адам мұндай жануарды себепсіз ұрғаны немесе жәбірлегені анықталса, ол айыптау үшін магистраттың алдына келуі керек» – деп қарастырылды [154, 85 б.].

Осы заңның аясында жануарлардың белгілі бір түрлерін ғана қамту және өте қатыгездікке баса назар аудару сияқты шектеулер болғанымен, ол жануарлардың әл-ауқатын қорғаушыларды қатты ынталандырды. Екі жылдан кейін, 1824 жылы Мартин Жануарларға қатыгездіктің алдын алу қоғамын (SPCA) құрды, ол жануарларға қатысты заңдарды орындауға арналған әлемдегі алғашқы жануарларды қорғау ұйымына айналды. Ұйым өзінің алғашқы жылында 150 қатыгездіктің жағдайын келтіріп, Лондондағы Смитфилд ет базарында өгізге жем беруге, итпен төбелесуге, жылқылар мен малдарға қатыгездік көрсетуге және қорлауға қарсы үгіт жүргізді.

Виктория патшайым бұл қоғамға корольдік префикс берді және ол жануарларға қатыгездіктің алдын алу жөніндегі Корольдік қоғам деп аталды. Льюис Гомперц тағы алғашқы жануарлар құқығын қорғаушылардың және 1833 жылға дейін оның екінші құрметті хатшысы қызметін атқарған жануарларға

қатыгездіктің алдын алу қоғамының негізін қалаушы мүшесі болды. Рене Декарттың 1824 жылғы «Адам мен жануарлардың жағдайы туралы моральдық сұрақтар» және 1852 жылғы «Жануарларды қорғау фрагменттері» кітабы Ұлыбританияның жануарларды азат ету қозғалысын түсіну үшін үлкен маңызға ие. Ол кезде вивисекцияға қарсы қозғалыс пайда болды, оған әйелдер де қатысты, атап айтқанда Декарттың жиені Катрин, ол Декарттың «Жануарлар машинасы» теориясымен келіспеді. 1876 жылы Англияда заңды қорғауды қамтамасыз ететін жануарларға қатыгездік туралы Акт қабылданды. Жануар жабайы немесе жеке тұлғаға тиесілі болса да, қылмыс объектісі болып табылады. Парадокс мынада: жануардың жаны бар болғанымен, оған жәбірленуші мәртебесі берілмейді, ол салдарынан оның өмірі мен денсаулығы зардап шексе де, қылмыс пәні ретінде әрекет етеді [155, 231 б.].

XIX ғасырдың аяғында Швейцария әр кантонда жануарларға қатыгездікке қарсы заңдардың болуымен ерекшеленді. Кейінірек Германия осы үлгіні ұстанды, алдымен 1933 жылы вивисекцияға тыйым салды, содан кейін жануарларды қорғау туралы кешенді заң қабылданды. Скандинавия елдерінде, әсіресе Швецияда, 1937 және 1944 жылдары тиісті заңдар қабылданды. Бұл XIX ғасырдың аяғынан бастап жануарларға адамгершілікпен қарау қажеттілігі туралы қоғамның өсіп келе жатқан хабардарлығын көрсете отырып, жануарлар құқығын заңнамалық қамтамасыз етудегі айтарлықтай прогреске баса назар аударады.

XX ғасырдың екінші жартысында жануарларға қатыгездікпен қарау мәселесі халықаралық деңгейге жетті, бұл мәселені шешу үшін мемлекеттер арасындағы жаһандық ынтымақтастықты ынталандырды. Бұл бағыттағы маңызды кезеңдер 1977 жылы Халықаралық Жануарлар құқықтары лигасының Жануарлар құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын, 1986 жылы эксперименттерде қолданылатын жануарларды қорғау конвенциясын және 1987 жылы Еуропалық үй жануарларын қорғау конвенциясын қабылдауы болды. Бұл оқиғалар жануарларды заңнамалық қорғаудағы айтарлықтай прогреске баса назар аударады және жануарлар әлеміне жаһандық жауапкершіліктің күшеюін көрсетеді.

Адамзат өркениеті XXI ғасыр бойы дами береді: бүгінгі балалар мен жастар осы мүмкіндікті пайдаланып, өз уақытында моральдық прогресті алға жылжыта алады, өйткені олардан бұрынғылар біз үшін жасады. Тарихта алғаш рет жануарларға күтім жасау БҰҰ-ның ресми құжатында көрініс алды: БҰҰ-ның Дүниежүзілік азық-түлік қауіпсіздігі комитеті жануарларға күтім жасау туралы тұжырымдаманы ауыл шаруашылығына жауапты инвестициялау принциптеріне енгізді. Жануарлардың әл-ауқаты назардан тыс қалмауы керек және ауыл шаруашылығына инвестиция жануарларды қорғауға көбірек көңіл бөлуі керек. Жануарларды ұстау жағдайларын жақсартуды қолдау өнім сапасы мен азық-түлік қауіпсіздігі стандарттарын сақтай отырып, еңбек өнімділігін арттыруға ықпал ететін болады.

Азаматтық қоғам ұйымдары қағидаттар адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкес келмейді деп алаңдаушылық білдірді. Өкінішке орай, бұл оң қадам осы күмәндердің көлеңкесінде қалды. Сондай - ақ,

бұл принциптер ауыл шаруашылығы мен азық-түлік жүйелеріне негізгі инвесторлардың-шағын өндірушілер мен жұмысшылардың мүдделерін көрсете ме деген алаңдаушылық туды. Дүниежүзілік жануарларды қорғау қоғамы ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы мен азық-түлік қауіпсіздігі туралы талқылауларға жануарларды қорғау мәселелерін қосуды жалғастырады.

Дүниежүзілік жануарларды қорғау қоғамы (ДЖҚҚ) – 150-ден астам елде 1000-нан астам ұйымды біріктіретін жануарларды қорғау қоғамдарының әлемдегі ең ірі альянсы. Ұйым жануарларға деген көзқарас өздері үшін де, біз адамдар үшін де маңызды деген сенімге берік. Біз оларға тамақ, табыс, қарым-қатынас және экожүйелердің тепе-теңдігін сақтауға көмектесу тұрғысынан тәуелдіміз; жануарлар біздің өмірімізде маңызды рөл атқарады және біз олардың ішкі құндылығын құрметтеуіміз керек. Жануарларға адамгершілікпен және жауапкершілікпен қарау адамдарға, қоршаған ортаға, жеке жануарларға және түрлерге оң әсер етуі мүмкін; осылайша, жануарлардың әл-ауқаты тұрақты даму мақсаттарын қолдаудың күшті құралына айналады.

1950 – Дүниежүзілік жануарларды қорғау Федерациясы (WFPA) құрылды. ал 1959 ж. – Жануарларға қатыгездіктің алдын алу жөніндегі халықаралық қоғам (ISPA) құрылды. 1981 жылы – WFPA және ISPA бірігіп, Дүниежүзілік жануарларды қорғау қоғамын (WSPA) құрады, ол сол жылы БҰҰ консультативтік мәртебе алды және 1990 жылдан бастап Еуропа Кеңесінде өкілдік етеді.

2014 жылдың маусымы – WWP атауы Дүниежүзілік жануарларды қорғау (WAP) деп өзгертілді [156]. ДЖҚҚ жануарлардың әл-ауқатын жаһандық шешімдер қабылдау процестерінің орталығына қоюға және үкіметтерге жануарлардың әл-ауқаты экономикаға, қоршаған ортаға, азық-түлік өндірісіне және әлеуметтік тұрақтылыққа пайда әкелетінін тануға тырысады.

Дүниежүзілік жануарларды қорғау ұйымы Еуропа Кеңесі жанындағы консультативтік мәртебеге ие және Ұлттық үкіметтермен, Дүниежүзілік жануарлар денсаулығы ұйымымен (OIE), БҰҰ-мен және оның құрылымдық бөлімшелерімен: Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымымен (FAO), Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымымен (WHO), БҰҰ-ның Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасымен, БҰҰ Бас Ассамблеясымен, БҰҰ табиғи апаттар қаупін азайту бойынша басқармасымен ынтымақтасады [157, 372 б.].

ДЖҚҚ жануарларды қорғаудың жаһандық қозғалысын жасайды және қолдайды. ДЖҚҚ жануарлардың әл-ауқаты құнды болуы керек және қатыгездік жойылуы керек деп санайды. Ұйымның маңызды міндеттерінің бірі-біздің әлемдегі жануарлардың жағдайын жақсарту, сонымен қатар кішігірім бауырларымызға деген көзқарасты жақсы жаққа өзгерту.

1986 жылы эксперименттерде қолданылатын жануарларды қорғау туралы Конвенция қабылданды. 1987 жылы халықаралық қауымдастық үй жануарларын қорғау жөніндегі Еуропалық конвенцияны қабылдады.

Мал шаруашылығы әлемдік жерлердің, табиғи ресурстардың және энергияның едәуір бөлігін пайдаланады және ауыл экономикасы мен қоршаған ортаның маңызды бөлігі болып табылады. Мал шаруашылығында 1,3 миллиард адам жұмыс істейді, ал әлемдегі ең кедей миллиардқа жуық адам жануарларға

азық-түлік, табыс, әлеуметтік мәртебе немесе мәдени сәйкестендіру, сондай-ақ серіктер мен қауіпсіздік ретінде тәуелді болып келеді. Жануарларға күтім жасауды қамтитын тұрақты ауыл шаруашылығы нарықтарға қолжетімділікті жақсартуға және экономикалық және экологиялық тұрғыдан өндіріс үлгілерінің тұрақтылығын арттыруға көмектеседі. Жануарлардың әл-ауқаты сонымен қатар климаттың өзгеруі, ормандардың жойылуы, ластану, кедейлік, су тапшылығы, азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік қауіпсіздігі, гендерлік теңдік және аурудың таралуы сияқты ауылшаруашылық тәжірибесі әсер ететін негізгі экологиялық және денсаулық мәселелерін шешуде ескерілетін ажырамас элемент болып табылады.

Өткен ғасырлардағы американдық жануарларды қорғаушылар қазіргі белсенділерден өзгеше болды. Олардың көзқарасы ет жеу, азапты азайту үшін эвтаназияны қолдану, жануарларға ұқыпты қарауды негіздеу үшін библиялық принциптерді қолдану және адам қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жануарлардың еңбек қажеттілігін мойындау ретінде қарастырылды. Олар әртүрлі салаларда, соның ішінде діни және білім беру салаларында белсенді болды. Қазіргі заманғы жануарлар құқығын қорғаушылар жануарлардың адам пайдаланбай өмір сүру құқығын талап етеді. Бұл айырмашылық тарих бойындағы жануарлар құқығын қабылдау мен қабылдаудағы өзгерістерді көрсетеді.

Жануарларды қорғау американдық отаршылдық тарихына 1641 жылы желтоқсанда Массачусетс штатының Бас соты толық құқықтық кодексті, Бостандық кодексін қабылдаған кезде енді. 92-93 тараулар «адам пайдалану үшін ұсталатын кез келген жануарға кез келген тирранизмге немесе қатыгездікке» тыйым салады және айдалған немесе айдалған кез келген «малға» мерзімді демалыс пен сергітуді белгіледі [158].

XIX ғасырдың басында трансұлттық протестанттық жаңғыру және әлеуметтік реформалар жануарларға қатысты протекционизмді кеңейтуде шешуші рөл атқарды. Ұлыбританияда евангелистер мен аболиционистердің күш-жігерінің арқасында жануарларды қорғау туралы алғашқы заңдар қабылданып, тиісті қоғамдар құрылды. Бұл заңдар мен ұйымдар АҚШ-тағы қатыгездікке қарсы заңдарға үлгі болды [159, 130 б.]. Американдық Министрлер моральдық Бостандық теологиясын қабылдап, жануарларға қамқорлық жасауды христиандық мінез-құлық тұжырымдамасына енгізді. Жаңа көлік және коммуникация технологиялары жануарларды қорғау туралы ақпаратты таратуға көмектесті. Аболиционистер мен байсалдылық белсенділері жануарларды қорғауды адамгершіліктің көрсеткіші ретінде қарастырды, мұны әдебиетте, мысалы, «Том ағайдың үйі» атап өтті.

Жануарларды қорғау қозғалысындағы көптеген негізгі қайраткерлер аболиционистермен байланысты болды. Мысалы, Массачусетс жануарларға қатыгездіктің алдын алу қоғамының (SPCA) негізін қалаушы және президенті Джордж Торндайк Энджелл бұл қозғалыстың белсенді қатысушысы болды. Алкоголизм тек отбасына ғана емес, жылқыларға да қатыгездік әкеледі деп сеніп, байсалдылық белсенділері де маңызды рөл атқарды. Бұл қоғамдық әл-ауқат пен жануарлардың әл-ауқаты арасындағы байланыстың маңыздылығын көрсетеді.

Жануарлар құқығын қорғаушылар жаратылыстардың мейірімділігі түскен ұлт пен әлемді қалпына келтіре алатын дамыған өркениеттің белгісі деп есептеді. Жаңа қозғалыстың соңғы сәті 1866 жылы 10 сәуірде Нью-Йорк заң шығарушы органы зорлық-зомбылықты қудалау үшін полиция өкілеттігі бар революциялық мемлекеттік гуманитарлық қоғамды құрған кезде келді.

Генри Берг, кеме қатынасының мұрагері, американдық жануарларға қатыгездікпен қараудың алдын алу қоғамының (ASPCA) жарғысын өзінің ықпалды одақтастарының, соның ішінде тарихшы Джордж Бэнкрофт пен штат сенаторы Эзра Корнеллдің көмегімен жасады. Бірнеше күннен кейін олар қатыгездіктің қосымша түрлеріне, соның ішінде қан спорты мен өмірден бас тартуға тыйым салу үшін 1867 жылы түзетілген күшті жаңа үкіметтің қатыгездікке қарсы заңның бастамашысы болды. Берг пен оның офицерлері заңның орындалуын қамтамасыз ету үшін формада және төсбелгілермен көшелерді күзетеді.

1870 жылдарға қарай АҚШ-тың көптеген штаттарында жануарларға қатысты қатыгездікке қарсы қоғамдар (SPCA) және Нью-Йорктегі Генри Бергтің бастамалары негізінде жасалған тиісті заңдар жұмыс істеді. Осы кезеңде белсенділер қалалардағы үй жануарлары мен жұмысшы жануарлардың, әсіресе жылқылардың қиын жағдайына ерекше назар аударды. Жануарларға қатысты қатыгездікті тек меншік құқығын бұзу ретінде ғана емес, сонымен бірге жануардың өзіне қарсы қылмыс ретінде мойындайтын заңнама маңызды жетістік болды. Тарихшы Сьюзан Пирсон мұндай заңдар американдық либерализмнің өзгеруіне түрткі болғанын, теріс құқықтардың классикалық тұжырымдамасынан интервенциялық либералды мемлекет құруға көшкенін атап өтті. Құқықтардың бұл оң тұжырымдамасы 1870 жылдары балаларды қорғаудың дамуына ықпал етті. [160, 78 б.]

XIX ғасырдың аяғында АҚШ-та жануарлардың әл-ауқаты туралы заңнаманың дамуы маңызды әлеуметтік трансформацияны көрсетеді, мұнда жануарлар құқықтарына назар аудару адам құқықтарының, соның ішінде балаларды қорғаудың кеңірек бастамаларының катализаторына айналды. Бұл жануарлардың тек меншік ретінде ғана емес, сонымен қатар өздерінің қадір-қасиеті мен құқықтары бар тіршілік иелері ретіндегі маңыздылығын көрсетеді.

АҚШ Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін жануарларды қатыгездіктен қорғауға назар аударған әлемдегі бірінші ел болды, бұл биомедициналық зерттеулердің дамуымен зертханаларда жануарларды өлтірудің көбеюі басталды, ал XIX–XX ғасырдың басында қабылданған заңдар оларды қорғай алмады.

1951 жылы жануарларды қорғауға Гезель және қызы Кристина Стивенемен ат салысты. Гезель мен Стивен американдық университеттің физиологиялық зертханаларында үкіметтік еретинге қарсы қоғамдық компания құрды. Жануарларды қорғаушылар жануарлар көбінесе тар және ыңғайсыз торларда ұсталады, ауыр инъекциялармен анестезияланады және стрихнин сияқты осы мақсаттарға сәйкес келмейтін препараттармен өлтіріледі деп сендірді ... Гезель жануарлардың қатыгез тәжірибелерін концлагерьлердегі фашистік дәрігерлердің қатыгездіктерімен салыстырды және адамзаттың ілгерілеуі өлтірілген

зертханалық иттердің санына емес, зардап шеккендердің санының азаюына байланысты екенін көрсетті. Ол әсіресе жануарлар құқығын қорғаушылар эксперименттердің аяқталуын талап етпейтінін, дәлірек айтқанда, жануарларға да, адамдарға да азап шегуді талап ететінін атап өтті. 1954 жылы Гезель қайтыс болғаннан кейін Ұлттық қоғам мен институт арасындағы даулар жалғасты.

Бұл көбінесе олардың ұзақ және қоғамдық сипаты, 1966 жылы АҚШ-та жануарлардың әл-ауқаты туралы Animal Welfare Act (Laboratory Animal Welfare Act) Заңының қабылдануына әкелді. Кристина Стивен және оның серіктестері жануарлардың құқықтарын қорғау мәселелеріне қоғамның назарын аударуды жалғастырды. Нәтижесінде 1966 жылғы Заң кейіннен бірқатар жақсартулардан өтті: «адамгершілікпен қарау» нормалары тек зертханалық жануарларға ғана емес, сонымен қатар фермаларда ұсталатын жануарларға және жабайы табиғатқа да қатысты болды. Сонымен қатар, олар барлық жылы қанды жануарларға таратылды [161].

Өзінің бастапқы түрінде ол «иттерді, мысықтарды, атжалмандарды, теңіз шошқаларын, қояндарды немесе приматтарды пайдаланатын жануарларды сататындар мен зертханалар үшін лицензиялау жүйесін жасады». Ол жануарларды өндеуге, күтуге, емдеуге және тасымалдауға қатысты стандарттарды белгілейді. Алайда, бұл заң ғылыми зерттеулерде қолданылатын құстарды, егеуқұйрықтар мен тышқандарды, ауылшаруашылық және барлық суық қанды жануарларды юрисдикциядан шығарғаны үшін сынға ұшырайды.

Зерттеу контекстінде АҚШ-та ферма және зертханалық жануарларды қорғау мәселесінің өзіндік ерекшеліктері бар. Қатыгездік пен тиісті жазалау критерийлерін дербес анықтайтын мемлекеттік деңгейде әртүрлі заңдардың болуына қарамастан, соңғы уақытқа дейін елде бұл саланы реттейтін бірыңғай федералды заң болған жоқ. Дегенмен, құқық қорғаушылардың белсенді жұмысының және қоғамның жануарларға қатыгездік көрсету мәселелеріне назарын арттырудың арқасында 2019 жылы Жануарларға қатыгездіктің алдын алу туралы федералды заң (PACT) қабылданды. Бұл заң АҚШ-да жануарларды қорғауды күшейтудегі маңызды қадам болды, бұл жануарларға қатыгездік үшін жауапкершілікті күшейту тенденциясын көрсетті және бұл мәселенің қазіргі қоғамдағы маңыздылығын көрсетті [162].

Қазіргі кезде жануарларды қорғау барған сайын өзекті және маңызды болып келеді. Әлемнің көптеген бөліктеріндегі күш-жігерге қарамастан, жануарлардың құқықтары мен әл-ауқатына қатысты мәселелер өзекті болып қала береді және одан әрі зерттеу мен жетілдіруді талап етеді. АҚШ-тың Флорида штаты да ерекшелік емес. Флорида, жабайы табиғат пен экожүйелердің алуан түрлілігімен және жануарларды қорғауға қатысты құқықтық және қылмыстық мәселелерімен танымал штат бірқатар қиындықтарға тап болады. Қолданыстағы заңнаманың тиімділігі және оның жануарларды қорғау саласындағы заманауи сын-қатерлер мен қажеттіліктерге бейімделуі туралы өзекті мәселе тұр.

Флорида штаты заңы жануарларға қатыгездік көрсету мәселесіне сезімтал болып табылады. Қазіргі уақытта Флоридада жануарларға қатыгездікті реттейтін бірнеше заңдар бар. Бұл заңдарда жануарларға қатысты зорлық-зомбылықтың әртүрлі түрлері егжей-тегжейлі сипатталған және жануарларға да, үй

жануарларына да, соның ішінде мысықтарға, иттерге және ірі қара, тауық және шошқа сияқты малға жаза қарастырылған [163].

Флоридадағы жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жазаның мөлшері жасалған құқық бұзушылық түріне байланысты. Зорлық-зомбылық үшін ең жоғары айыппұл 5000 долларды құрайды және бір жылға бас бостандығынан айырылуы мүмкін. Дегенмен, жағдайды ауырлататын жағдайлардың болуы бес жылға дейін бас бостандығынан айыруды және ең көп дегенде 10 000 доллар айыппұлды қоса алғанда, ауыр жазаға әкелуі мүмкін [164].

Жануарларға қатысты қылмыстар қазір қатаң түрде қарастырылуда. Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жазалар қазір барлық 50 штатта және төрт аумақта күшейтілді. Бұл 1990 жылмен салыстырғанда айтарлықтай жақсарды, сонда тек алты аймақта қатаң жазалар қолданылды. Сонымен қатар, 36 штатта, соның ішінде Колумбия округінде жануарларды қорғау бұйрықтарына қосуға рұқсат беретін заңдар бар. Бұл адамдарға қорлық көрген үйден қашу үшін үй жануарларын алып жүруге мүмкіндік береді [165].

12 штатта, соның ішінде Колумбия округі мен Аляска, ережелер балаларды қорғау және әлеуметтік қызмет көрсету қызметкерлері жануарларға қатыгездігі туралы күдіктенсе, билік органдарына ескертуді талап немесе рұқсат етеді. 11 штатта, соның ішінде Колумбия округі мен Аляскада, заңдар жануарларды бақылау және адамгершілікті офицерлерге күдікті ақсақал немесе балаға зорлық-зомбылық туралы хабарлауды талап етеді немесе тікелей рұқсат етеді.

Жануарларға қатыгездік көбінесе тұрмыстық зорлық-зомбылықпен, қылмыстық әрекеттермен және адамдарға қатысты зорлық-зомбылықпен байланысты болып келеді. Жануарларды құқықтық қорғау қоры жануарларға қатыгездік жасайтын адамдардың 70 %-да соттылық бар деп хабарлайды. Бұл адамдар зорлық-зомбылық қылмыстарын жасау ықтималдығы бес есе жоғары. Жануарларды құқықтық қорғау қорының (Animal Legal Defence Fund, ADF) мәліметтері бойынша Флоридада Америка Құрама Штаттарындағы жануарларды қорғау туралы ең қуатты заңдар бар.

Жануарларды құқықтық қорғау қоры, жануарлар құқығын қорғаудың жетекші ұлттық ұйымы, Америка Құрама Штаттарында заң бойынша қудаланатын жануарларға қатысты топ 5-ке кіретін қылмыстардың тізімін жариялады. Заңдардың егжей-тегжейлері әр штатта әр түрлі болғанымен, барлық 50 штатта және Колумбия округінде жануарларға қатыгездікке тыйым салынады және бұл қылмыстарға қылмыстық құқық бұзушылықтар кіруі мүмкін [166, 8 б.]. Бұл Флоридаға жануарларға қатыгездікке қарсы заңнаманың күші бойынша елде жетінші орынға ие болуға мүмкіндік береді. Осы заңдарды тиімді іске асыру қоғамның және барлық тиісті институттардың белсенді қатысуын талап етеді.

Жануарларды құқықтық қорғау қоры маңызды заңдарды қолдау үшін федералды, штаттық және жергілікті биліктің барлық деңгейлерінде жұмыс істейді. Оның міндеті – жануарлардың өмірін қорғайтын және жақсартатын заңдарды насихаттау, сондай-ақ оларға зиян тигізуі мүмкін заңнамаға қарсы тұру. Қор азаматтық және қылмыстық стратегиялық маңызды құқықтық мәселелерді шешетін үлгілік заңнаманы әзірлеу үшін әлеуетті мүмкіндіктерді анықтау үшін жануарларды құқықтық қорғау қорымен тығыз жұмыс істейді.

Соңғы бірнеше онжылдықта Флоридада жануарлар құқығын қорғауға бағытталған заңнамада айтарлықтай өзгерістер болды. Бұл өзгерістер қоғамның жануарларды қорғауға деген хабардарлығы мен тілегінің артуын көрсетеді. Флоридадағы жануарларға қатыгездік туралы заңда кінәлілерді қудалау мен жазалаудың заңды тетіктері қарастырылған. Бұл жануарларды қатыгездік пен дәрменсіздіктен қорғауға арналған заңға қылмыстық көзқарас.

Флорида заңдары құқық қорғау органдары, жануарларды қорғау ұйымдары және қоғам арасындағы ынтымақтастық пен серіктестіктің маңыздылығына үлкен мән береді. Бұл заңдарды жақсырақ орындауға және зорлық-зомбылық жағдайларына тезірек жауап беруге мүмкіндік береді.

Жануарларға қатыгездік әрекетпен де, әрекетсіздікпен де жасалуы мүмкін. Негізінен жануарларға қатыгездіктің көрінісі белсенді әрекет түрінде көрінеді, атап айтқанда: азаптау, жануарларды жарақаттаумен, денсаулығына зиян келтірумен немесе өлумен және т.б. сол сияқты нәтижелермен бірге жүретін жануарларды бір-бірімен төбелестіру. Иесі күтіп-бағуға міндетті жануарды тамақсыз, сусыз қалдыру, ветеринариялық көмек көрсетпеу және т.б. әрекетсіздік деп танылады [167, 253 б.].

Арнайы білімді немесе тәжірибені қажет ететін жануарларға қатыгездік жасау туралы істерді қарау кезінде сот сараптама жүргізу үшін ветеринария саласындағы сарапшыны тағайындауға міндетті. Көптеген шет елдерде жануарларға қатыгездік жасау бойынша ветеринариялық-криминалистикалық сараптама тағайындалады. Еуропа елдерінің тәжірибесінде қатыгездікке күдікті жануарға ветеринариялық-криминалистикалық сараптама куәгерлердің фотосуреттері мен құжатталған айғақтарының негізінде жүргізіледі, бұл кейбір жағдайларда оның сенімділігін айтарлықтай төмендетуі мүмкін. Тағы бір келеңсіз құбылыс – жануарларды қорғаушылардың жануарларға қатыгездікпен қарауды полициядан жасыруы. Мұның бір себебі – құқық қорғау органдарының құқық бұзушыларды ұстау және зардап шеккен жануарларды қорғау қабілетіне деген сенімсіздік [168, 136 б.].

Ғалымдардың зерттеулерін талдау құқық қорғау органдарының қызметкерлері жануарларға қатысты қатыгез әрекеттерде аса қауіпті көрмейді және сонымен бірге мұндай әрекеттердің тиімді алдын алу үшін жеткілікті құқықтық құралдарға ие емес деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Қылмыстық заңнамада жануарларға қатыгездікке тыйым салуды жетілдіру қоғамдық моральды сақтау және қорғау үшін қажетті шара болып табылады [169, 11 б.].

Жануарларға қатыгездік жағдайларын тергеу құқық қолдану практикасынан тыс, олар жалпы қылмыстық-құқықтық жүйелерге тән проблемаларды анықтайды, мысалы, құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің біліктілігін арттыру, сондай-ақ арнайы оқу бағдарламалары мен әдістемелік құралдарды әзірлеу секілді міндеттер қояды.

Жануарларға қатыгездікпен қарауды тергеудің қылмыстық-процессуалдық аспектілерін зерттеу қолданыстағы әдістер мен тәсілдер мен заң бойынша мүмкін болатын нәрселер арасындағы айтарлықтай олқылықтарды анықтады [170, 223 б.].

Бұл олқылықтар көбінесе дәлелдемелерді жинау және кінәлілерді жауапқа тарту процесінде құқық қорғау органдары мен тергеу топтарына қойылған шектеулермен байланысты. Бір жағынан, қолданыстағы тергеу әдістері жануарлардың құқықтарын қорғау туралы заңнама талаптарына толық сәйкес келмеуі мүмкін, бұл зорлық-зомбылық немесе теріс пайдалану жағдайларын дәлелдеуде қиындықтарға әкеледі. Екінші жағынан, теорияда тиімдірек болуы мүмкін құқықтық тәсілдер көбінесе ресурстардың жетіспеушілігі, тергеушілер мен судьялар арасында мамандандырылған білімнің болмауы және қоғамды қабылдау проблемалары сияқты практикалық кедергілерге тап болады.

Бұл теңсіздіктерді жою қолданыстағы заңдарды қайта қарауды, тергеу әдістерін жетілдіруді, құқық қорғау органдарын оқытуды және дамытуды, жануарларға қатыгездіктің ауырлығы мен зардаптары туралы халықтың хабардарлығын арттыруды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Сондай-ақ заң талаптарына да, қоғам сұранысына да жауап беретін жануарлар құқықтарын қорғаудың тиімді жүйесін құру үшін мемлекеттік органдар, үкіметтік емес ұйымдар және сарапшылар қауымдастығы арасында ынтымақтастық орнату маңызды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Соңғы жаһандық әлеуметтік өзгерістер мен саяси толқулар жануарларға қатыгездікпен қарағаны үшін жауапкершілікті белгілеу тақырыбының өзектілігінің артуына әкелді. Бұқаралық ақпарат құралдарының беттері осы салада қылмыстық жауапкершілікті белгілеу қажеттілігі туралы хабарламалармен толықтырылып отырды, бұл қоғамдық алаңдаушылық пен жануарларға қатыгездікпен қараумен қатысты қатаң шараларды талап етеді.

Зерттеу жұмысының ерекшелігі – жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-процестік аспектілерін кешенді талдайтындығында. Диссертациялық жұмыс осындай қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың жетілдірілген тәсілдерін және олардың алдын алу мен тергеп-тексерудің тиімді әдістерін әзірлеуді ұсынады. Бұл жоғары деңгейде жануарларды қорғау мәселелерін көтеретін Қазақстандағы алғашқы зерттеу болып, төмендегідей нәтижелерге қол жеткіздік:

1. Жануарларға қатыгездікпен қараумен байланысты іс-әрекеттерді криминализациялау туралы ережелерді қалыптастыру көбінесе қылмыстық-құқықтық нормаларды әзірлеудің негізгі принциптерін бұза отырып жүзеге асырылады. Бұл принциптерді екі санатқа бөлуге болады: әлеуметтік-психологиялық және жүйелік-құқықтық. Сонымен қатар, заң шығарушы қылмыстық-құқықтық салаға өзгерістер енгізу кезінде дәйектілікті, терминологияның дәлдігін, құрамның толықтығын, заңның үздіксіздігі мен санкциялардың тепе-теңдігін қамтитын жүйелік-құқықтық принциптерді жиі елемейтінін атап өту маңызды.

Осы жұмыстың қорытындысында талдау жануарларға қатыгездікпен қарауға қылмыстық жауаптылық белгілеу қатынастарының қолданыстағы қылмыстық-құқықтық реттелуін, оның жетілмегендігін көрсетеді. Заңнамада сипатталған негізгі нысандар әрдайым қылмыстық-құқықтық доктрина мен практиканың талаптарына, әсіресе жануарлардың денсаулығына елеулі зардаптар әкелетін іс-әрекеттерді анықтау және оларды саралау тұрғысынан сәйкес келе бермейді. Бұл аталған іс-әрекеттерге неғұрлым тиімді қарсы тұруды және олардың алдын алуды қамтамасыз ету үшін заңнамалық нормаларды одан әрі нақтылау және дамыту қажеттілігін анықтады. Қолданыстағы құқықтық негіз жануарларға қатысты, оның ішінде қылмыстық жауапкершілік контекстінде де рұқсат етілген және жол берілмейтін шекараларды неғұрлым нақты анықтауға мүмкіндік беретін толықтырулар мен нақтылауды талап етеді.

Зерттеу қылмыстық заңнамадағы «жануарларға қатыгездікпен қарау» ұғымын анықтаудағы кемшіліктерді анықтайды, оның үш нысанын бөліп көрсетеді: жануардың өліміне, мертігуіне немесе денсаулығына өзге де зақым келтіруге әкеп соққан немесе әкеп соғуы мүмкін жануармен қарым-қатынас жасау; жануардың денсаулығына зиян келтіріу мүмкін жануарларды ұстауға қойылатын талаптарды бұзу; иесінің мүмкіндігі бола тұра жануарға қауіп төнген жағдайда оған көмек көрсетпеуі. Олардың біріншісі және екіншісі қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамын, қылмыстық-құқықтық доктрина және құқық қолдану практикасы туралы жалпы қабылданған ілімге қайшы келетін

жануардың өлімі, мертігуі немесе денсаулығының өзге де зақымдануы түріндегі қоғамдық қауіпті салдарларды санау арқылы іс-әрекеттің мәнін сипаттайды, ал үшіншісі – кеңейтілген түсіндіруді қажет ететін бағалау санатын пайдаланумен сипатталады, өйткені қылмыстық заң жануардың өмірі мен денсаулығына қауіпті іс-әрекеттердің белгілерін нақты ашпайды. Қылмыстық-құқықтық доктрина, қылмыстың құрамы туралы ілім және қалыптасқан құқық қолдану практикасы тұрғысынан жануарларға қатыгездікпен қараудың екінші және үшінші нысандары қылмыстық жазаланатын іс-әрекет ретінде сарапануы қиын болып көрінеді.

«Жануарға қатыгездікпен қарау – жануарға физикалық ауырсыну (механикалық, термиялық, химиялық және басқа да әсерлерге, соның ішінде азаптауға, ұрып-соғуға, өртеуге және басқа да әрекеттерге реакция кезінде ауырсыну рецепторларынан туындаған сезімдер) және (немесе) азап шегу (ауырсынудан, аштық, шөлдеу, суық және басқа сезімдерден туындаған) немесе жануардың өліміне, мертігуіне немесе денсаулығына басқа да зақым келтіруі».

2. Қазақстан Республикасындағы қолданыстағы заңнамасы жануарларды қорғауға байланысты халықаралық міндеттемелерді ескермейді. Бұл заңнамада, әсіресе жануарларға қатыгездік қарағаны үшін қылмыстық жауапкершілік белгілеуде олқылықтарға әкеледі. Қазақстан жануарларды қорғауға неғұрлым тиімді және ізгілікті көзқарасты қалыптастыруға ықпал ететін негізгі халықаралық конвенцияларға қатыспайды. Бұл ұлттық заңнаманы жануарларды қорғау саласындағы үздік әлемдік тәжірибелер мен стандарттарға сәйкес қайта қарау және бейімдеу қажеттілігін туғызады.

Қазіргі уақытта іс-әркеттерді криминализациялау теориясында әзірленген негіздер тізбесінен халықаралық шарттар бойынша міндеттемелерді орындау қажеттілігі сияқты негіздер алынды, өйткені Қазақстан Республикасы ешбір конвенцияға қатыспайды. Сондықтан да, қазіргі таңда жануарларды қорғауға бағытталған маңызды конвенциялардың ішінде «Эксперименттер немесе басқа ғылыми мақсаттар үшін пайдаланылатын омыртқалы жануарларды қорғау туралы» (ETS № 123, Страсбург, 18 наурыз 1986 ж.) және «Үй жануарларын қорғау жөніндегі» (ETS № 125, Страсбург, 13 қараша 1987 ж.) Еуропалық конвенцияларын Қазақстан Республикасының ратификациялау қажеттілігі туындауда.

3. ҚР ҚК 316-бабына жануарларды қатыгездік жасаудың бұзақылық пиғылмен немесе жауыздық әдістері туралы ережелерді қосу мұндай әрекеттер үшін жауапкершілікті күшейтеді. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың жасалу тәсілі мен жәбірленушіге деген көзқарасын ескере отырып, оның ауырлығын көрсетеді. Аталған ереже қылмыстық құқық бұзушылықты дәлірек саралауға ықпал етеді, ол өз кезегінде зорлық-зомбылық жағдайларын онша ауыр емес жағдайлардан ажыратуға мүмкіндік береді. «Жануар» және «жауыздық әдістері» ұғымдарын анықтайтын ережелерге ескертпелер норманың қолданылуын нақтылайды және заңның дұрыс түсіндірілуін қамтамасыз етеді, оның еркін түсіндірілуіне жол бермейді.

Қолданыстағы ҚР ҚК 316-бабының 1 және 2 тармақтары жаңа мәтінде жазу ұсынылады:

1. Жануарға оның мертігуіне алып келген қатыгездікпен қарау, *егер бұл әрекет бұзақылық пиғылмен немесе жауыздық әдістерді қолданып жасалса –*

бір жүз жиырма айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не бір жүз жиырма сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не отыз тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады.

2. Жануарға оның өліміне алып келген қатыгездікпен қарау, *егер бұл әрекет бұзақылық пиғылмен немесе жауыздық әдістерді қолданып жасалса –*

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан бір жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, екі жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не елу тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады.

Ескертулер. 1. Осы бапта жануар деп шығу тегі адаммен байланысты емес, дамыған жүйке жүйесі бар және ауырсынуды сезінуге қабілетті омыртқалы тірі организмдер түсініледі. 2. Жауыздық әдістер деп осы бапта жануардың өмірін қию алдында немесе оған зақым келтіру процесінде жануарға азаптау немесе үрейлендіру қолданылған кезде немесе жануардың денсаулығына зиян келтіру жануарға ерекше азап шегумен (көп зиян келтіру, ауыр әсер ететін улануды қолдану) байланысты әдіспен жасалған кезде жануардың денсаулығына зиян келтірудің ауыр әдістері (тірідей жағу, ұзақ уақыт тамақ, су және т.б. қамтамасыз етпеу) анықталады.

4. ҚР ҚК 316-бабының 3 тармағына 6 тармақша қосу:

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

6) аса қатыгездікпен жасалған –

Сонымен қатар ҚР ҚК 3-бабына «аса қатыгездік» ұғымын қосу:

аса қатыгездік – бұл жануардың қатты физикалық азап шегуіне немесе ауырсынуына әкелетін күрделі немесе ерекше ауыр әдістерді қолдану арқылы жасалатын әрекеттер, сондай-ақ жануарға ұзақ немесе қайтымсыз физикалық немесе психологиялық әсер ететін, соның ішінде қасақана ауыр дене жарақатын, зоофилия әрекеттері, жануарды жүйелі түрде үркіту, азапты немесе ауыр өлімді тудыратын ерекше қатыгездікпен жасалған әрекеттер.

ҚР ҚК «аса қатыгездік» терминін енгізу жануарларға ерекше азап әкелетін әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілікті айтарлықтай арттырады. Бұл қосымша Заңның жануарларды қорғауға деген көзқарасының маңыздылығын және қатыгездік әрекеттерін айыптауды көрсетеді. Ұсынылған анықтама талғампаздық пен ерекше қатыгездікті көрсететін кең ауқымды әрекеттерді қамтиды, осылайша қажетті құқықтық айқындық пен дәлдікті қамтамасыз етеді. Заңнамадағы мұндай өзгеріс жануарларға қатыгездіктен қарауды қоғамдық айыптауды күшейтеді және олардың әл-ауқатын қорғаудың құқықтық тетіктерін нығайтады.

Бұл жануарларды қорғау саласындағы құқықтық реттеуді тереңдету және оларға қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті күшейтудегі маңызды қадам, жаңарту қылмыстық-құқықтық саясаттың бірнеше негізгі аспектілеріне ықпал етеді.

«Аса қатыгездікпен» сияқты квалификациялық критерийлерді қосу қылмыстық әрекеттің шекарасын және оны онша ауыр емес әрекеттерден ажыратуды нақтырақ анықтауға мүмкіндік береді. Бұл қылмыскердің әрекеттерін дәлірек саралауға мүмкіндік береді, осылайша қылмыстық заңнаманың әділ қолданылуын қамтамасыз етеді.

Бұл белгіні қосу қылмыскерлерге қатаң жазалау шараларын қолдануға мүмкіндік бере отырып, жануарларға аса қатыгездіктің қоғамдық қауіптілігі мен моральдық тұрғыда жат екендігін көрсетеді. Бұл жасалған әрекет үшін жаза ғана емес, сонымен қатар болашақта осындай құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін ескерту шарасы ретінде де қызмет етеді.

Қоғам жануарларға адамгершілікпен қараудың маңыздылығын және оларға қатыгездікпен қарауға болмайтынын көбірек мойындайды. Осы саладағы заңнаманы енгізу және күшейту қоғамдық жануарлардың құқықтарын қорғауды арттыруға сұраныстың артатынын және заманауи этикалық стандарттарды көрсетеді.

Жануарларға ерекше қатыгездікпен қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті арттыру қоғамда қатыгездікке деген немқұрайлылықтың қалыптасуына ықпал ете отырып, азаматтардың жануарларға қарым-қатынас мәселелері бойынша құқықтық мәдениеті мен санасын арттырады.

5. ҚР ҚК 316-бабының 3 тармағына 7 тармақша қосу:

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

7) жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлеріне, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған жануарларға қатысты.

Бұл жаңалық биоалуандылықты қорғауды күшейтуде және экологиялық тепе теңдікті сақтауда маңызды рөл атқарады.

Жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлері әлемдік биоалуандылықтың ажырамас бөлігі болып табылады. Оларды қорғау экологиялық тепе-теңдікті сақтау және табиғи процестерді сақтау үшін өте маңызды. Бұл саралау белгісін қосу аталған жануарлар түрлеріне қарсы бағытталған әрекеттердің ауырлығын атап көрсетеді және оларды неғұрлым қатаң жазасы бар жеке санатқа жатқызады.

Қазақстан Республикасын қоса алғанда, көптеген елдер, қоршаған ортаны қорғау және жойылып кету қаупі төнген жануарлар түрлерін сақтау жөніндегі халықаралық келісімдердің қатысушылары болып табылады. Бұл белгіні қылмыстық заңнамаға енгізу елдің өзінің халықаралық міндеттемелерін орындауға деген ұмтылысын және браконьерлікпен және жануарлардың заңсыз айналымымен күресуге күш салғанын көрсетеді.

Қоғам жануарларға этикалық қарым-қатынас жасаудың және өзін қорғай алмайтындарды қорғаудың маңыздылығын көбірек түсінеді. Жануарлардың ең осал түрлерін қорғаудың күшеюі барлық тіршілік иелеріне қатысты өсіп келе жатқан әлеуметтік жауапкершілік пен этикалық ұстануға деген ұмтылысты көрсетеді.

Жануарларға, әсіресе құрып кету қаупі төнген немесе шектелген жануарларға қатыгездік жасағаны үшін жазаны күшейтудің маңызды профилактикалық мәні бар. Бұл жасауы мүмкін құқық бұзушыларға тосқауыл

бола отырып, болашақта мұндай қылмыс жасау ықтималдығын азайтады.

6. ҚР ҚК 316-бабы 3 тармағының 4 және 5 тармақшаларына қосымша енгізу:

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

5) жария түрде немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдалана отырып жасалған іс-әрекеттер *немесе қоғамдық орында;*

Бұл белгіні қосу баптың қолданылу аясын кеңейте отырып, жануарларды қорғауды күшейтеді.

Қоғамдық орында жасалған қылмыстар көбінесе қоғамдық резонансқа ие және кең айыптауды тудырады. Жауапкершілікті арттырудың шарты ретінде қоғамдық орынды көрсету қоғам алдындағы мұндай әрекеттердің маңыздылығын көрсетіп, заңның алдын алу әсерін күшейтеді.

«Қоғамдық орында» деген қосымша «жариялылық» түсінігін нақтылайды, оның түсіндірмесін тек БАҚ немесе телекоммуникация желілерін пайдалану жағдайларына ғана емес, сонымен қатар көпшілікке қолжетімді жерлерде орындалатын әрекеттерге де кеңейтеді. Бұл белгісіз адамдар тобының қатысуымен осындай әрекеттерді жасайтын адамдардың көпшілігін жауапқа тартуға мүмкіндік береді.

Қоғамдық орындарды саралау белгісі ретінде қосу жануарларды тек жеке жерде ғана емес, сонымен қатар қоғамдық орындарда да қорғау қажеттілігін көрсетеді, бұл олардың құқықтық қорғалу аясын кеңейтеді және кез келген жағдайда жануарларға қатыгездік көрсетуге қоғамның қарсылығын көрсетеді.

Жазаны күшейтудің шарты ретінде қоғамдық орындарды нақты көрсету кінәні дәлелдеу процесін жеңілдетеді және құқық қолданудың тиімдірек болуын қамтамасыз етеді, өйткені әрекет жасалған жер қылмысты саралаудың негізгі факторларының біріне айналады.

Осылайша, бұл ереже қосу жануарларды қорғауды күшейту және іс-әрекеттер қоғамдық сипатта болып, қоғамдық наразылық тудыратын жағдайларда жасалған әрекеттер үшін жауапкершілікті арттырудағы қисынды қадам болып табылады. Бұл жаңалық қоғамдық сананы арттыру және қатыгездіктің алдын алуға көмектесу арқылы жануарларға қатысты неғұрлым қатаң және жауапты көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді.

7. Диссертациялық зерттеуде жануарларға қатыгез жасаған қылмыскердің жеке басының криминологиялық сипаттамасы қылмыскерлердің үш негізгі түрін анықтады:

Қылмыстық типтегі қылмыскер терең тамырлы және басым агрессивтілікпен сипатталады. Бұл қылмыскерлер зиянды зорлық-зомбылыққа бейім, олардың әрекеттері ситуациялық сипатын жоғалтады.

Ситуациялық-қылмыстық типтегі қылмыскер: бұл адамдар әдетте айқын агрессияны немесе қоғамға қарсы ұстанымдарды көрсетпейді, бірақ типтік емес жағдайларда олар қылмыстық жазаланатын әрекеттерді жасай алады.

Ситуациялық типтегі қылмыскерлер: әлеуметтік құндылықтарға жеңіл және жауапсыз көзқараспен сипатталады. Жалпы оң бағытқа қарамастан, мұндай адамдар белгілі бір жағдайларда заңды бұза алады.

8. Мамандандырылған сарапшыларды тарту және мақсатты сот

сараптамаларын қолдану арқылы жануарларға қатыгездікпен жасалған істер бойынша сотқа дейінгі тергеп-терсеруді жақсартудың кешенді тәсілі негізделген, бұл тергеп-тексерудің тиімділігі мен сапасын арттыруды қамтамасыз етеді.

Аталған ереже жануарларға қатыгездік көрсету жағдайларын қылмыстық-процестік тергеп-тексеруде кешенді тәсілдің, оның ішінде білікті мамандарды – ветеринарларды, биологтарды, зоологтарды процессуалдық әрекеттердің барлық кезеңдеріне міндетті түрде тартудың аса маңыздылығы атап көрсетеді. Бұл зардап шеккен жануарларға алғашқы ветеринариялық көмек көрсету, олардың тиісті тасымалдануы мен күтімін қамтамасыз ету үшін ғана емес, сонымен қатар мамандандырылған сот сараптамаларын, соның ішінде сот-ветеринариялық, зоологиялық, дактилоскопиялық, баллистикалық және трасологиялық сараптамаларды жүргізу арқылы дәлелдемелік базаны сапалы жинау мен талдауды қамтамасыз ету үшін қажет. Талданып жатқан тәсіл жануардың өлімінің немесе мертігуі себептерін, дәрежесі мен сипаты барынша дәлдікпен анықтауға, зиян келтіру үшін пайдаланылған құралдарды айғақтауға, сондай-ақ жануарға көрсетілген медициналық көмектің барабарлығы мен дер кезінде болғандығын бағалауға мүмкіндік береді.

Тергеудің барлық кезеңдерінде мамандарды тарту және олардың білімдерін пайдалану сот-тергеу әрекеттерінің объективтілігін, жан-жақтылығын және толықтығын қамтамасыз етеді, іс-әрекеттерді дұрыс саралау және кінәлілерді жауапқа тарту үшін сенімді және негізделген дәлелді базаны қалыптастыруға ықпал етеді, бұл өз кезегінде заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға, сондай-ақ жануарларды қатыгездіктен, олардың мүдделерін қорғауға ықпал етеді.

Жануарларға қатыгездікпен күрестегі жаһандық тенденциялар мен халықаралық заңнаманы зерттеуге арналған тараудың нәтижелері бойынша келесі негізгі аспектілерді атап өтуге болады:

Жаһандық тенденцияларды зерттеу және жануарларды қатыгездіктен қорғау саласындағы халықаралық заңнаманы талдау осы мәселенің халықаралық деңгейде маңыздылығын түсінуде және мойындауда айтарлықтай прогреске қол жеткізді. Жұмыс барысында көптеген елдер жануарлар құқығын қорғауға бағытталған заңнамалық базаны нығайтуға көп көңіл бөлетіні анықталды, бұл оларға қазіргі өркениетті құқықтық және моральдық норманың маңызды элементі ретінде адамгершілікпен қарау қажеттілігі туралы хабардарлықтың артуын көрсетеді.

Халықаралық ынтымақтастықты жандандыру және елдер арасында тәжірибе алмасуды күшейту жануарларға қатыгездікпен күресте бірыңғай тәсілдер мен стандарттарды қалыптастыруға ықпал ететіні анықталды. Олардың әртүрлі елдердегі жануарларды қорғау заңнамасы мен тәжірибесін жақсартуға бағытталған бастамаларды ілгерілетудегі рөлі ерекше маңызды.

Халықаралық заңнаманы талдау қол жеткізілген жетістіктерге қарамастан, әлемдік қоғамдастықтың алдында әлі де күш пен үйлестіруді қажет ететін нормалар мен стандарттарды біріздендіруде маңызды міндеттер тұрғанын көрсетті. Қызметтің маңызды бағыты елдерді жануарларға қатыгездіктің алдын алу бойынша кешенді шаралар қабылдауға міндеттейтін және олардың

орындалуына тиімді бақылауды қамтамасыз ететін халықаралық шарттар мен келісімдерді әзірлеу және ратификациялау болып табылады.

Қорытындылай келе, жүргізілген зерттеу негізінде халықаралық қауымдастық жануарларға қатыгездік мәселесін мойындайды және белсенді түрде жұмыс істейді, бірақ айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізу үшін жекелеген мемлекеттер деңгейінде де, халықаралық деңгейде де одан әрі күш салу қажет деген қорытынды жасауға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамыз. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күн: 13.10.2022 ж.).
2. Qasym-Jomart Toqayev's blog on X. – URL: https://twitter.com/TokayevKZ (жүгінген күн: 23.06.2023 ж.).
3. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – URL: https://akorda.kz/ru/glavoy-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazahstan-ob-otvetstvennom-obrashchenii-s-zhivotnymi-30115926
4. «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану» туралы 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 ҚР Заңы /// – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000593_ (жүгінген күн: 21.08.2023 ж.).
5. «Асыл тұқымды мал шаруашылығы» туралы 1998 жылғы 9 шілдедегі N 278 ҚРЗ. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000278_ (жүгінген күн: 20.08.2023 ж.).
6. «Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы» 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 97-VII ҚРЗ. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000097 (жүгінген күн: 17.09.2023 ж.).
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z1174 (жүгінген күн: 21.04.2023 ж.).
8. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М.: Юридическая литература. – 1999. – 304 с.
9. Данилова С.И. Особенности квалификации и расследования преступлений, предусмотренных статьей 245 УК РФ / С. И. Данилова // Уголовное право. – 2010. – № 5. – С. 21.
10. Миллеров Е.В. Уголовно-правовая охрана нравственности: дисс. … к.ю.н. – Ростов н/Д. – 2006. – 204 с.
11. Рарог А.И. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред.– М.: Проспект. – 2011. – 420 с.
12. Randour M.L. D. Day Including Animal Cruelty as a Factor in Assessing Risk and Designing Interventions // Conference Proceedings, Persistently Safe Schools, The National Conference of the Halmilton Fish Institute on School and Community Violence, Washington DC. – 2004. – URL: https://www.semanticscholar.org/paper/INCLUDING-ANIMAL-CRUELTY-AS-A-FACTOR-IN-ASSESSING-Randour-Day/c1015692a3f884979346cc8ae11fb68f485d88d4 (жүгінген күн: 16.10.2023 ж.).
13. Жанибеков А.К., Таубаев Б.Р., Муратова А.Ж. Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2021. – №4 (69). – 102-106 бб.
14. Blood D.C., & Studdert V.P. Saunders Comprehensive Veterinary Dictionary (2nd ed.). – London: W.B. Saunders. – 1999. – URL: https://wellcomecollection.org/works/qhfk7fw5 (жүгінген күн: 21.04.2023 ж.).
15. Ascione F.R., Arkow P. Child Abuse, Domestic Violence, and Animal Abuse: Linking the Circles of Compassion for Prevention and Intervention. Purdue University Press. – 1999. – 482 p.

16. Kellert S.R., Felthous A.R. Childhood Cruelty to Animals among Criminals and Noncriminals // Human Relations. – 1985. – № 38. – P. 1113-1129. DOI:10.1177/001872678503801202

17. Randour M.L., Davidson H. A Common Bond; Maltreated Children and Animals in the Home. Guidelines for Practise and Policy. The Humane Society of the United States, Washington DC. – 2008. – 45 p.

18. Vermeulen H., Odendaal J. Proposed typology of companion animal abuse. Anthrozoös. – 1993. – No 6. – pp. 248-257. DOI:10.2752/089279393787002178

19. Clifton P. Flynn Why Family Professionals Can No Longer Ignore Violence toward Animals. National Council on Family Relations. – Jan., 2000. – Vol. 49. – No. 1. – pp. 87-95. DOI:10.1111/j.1741-3729.2000.00087.x

20. Lockwood R. Animal Cruelty Prosecution: Opportunities for early response to crime and interpersonal violence. American Prosecutor Research Institute; Alexandria. – 2006. – 53 p.

21. Animal cruelty facts and stats. – URL: https://www.humanesociety.org/resources/animal-cruelty-facts-and-stats#:~:text=Data%20collection%20covers%20four%20categories,cockfighting)%20and%20animal%20sexual%20abuse (жүгінген күн: 06.10.2023 ж.).

22. Боровиков В.Б., Смердов А.А. Уголовное право. Общая и Особенная части: учебник для прикладного бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт. – 2015. – С. 476.

23. Попов А.Н., Аистова Л.С. Объект преступления: учебное пособие. СПб: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2014. – 40 с.

24. Мацкевич И.М., Кадникова Н.Г. Уголовное право России. Общая и Особенная части: учебник. – М.: Союз криминалистов и криминологов, Криминологическая библиотека, Российский криминологический взгляд. – 2015. – 990 с.

25. Семенов К.П. Животные как предмет и средство преступления: дис. … канд. юрид. наук. – СПб. – 2015. – 227 с.

26. Осокин Р.Б. Проблемы уголовно-правового противодействия жестокому обращению с животными // Вестник Воронежского института МВД России. – 2011. – № 1. – С. 44-46.

27. Ковалев М.И., Козаченко И.Я., Кондрашова Т.В., Незнамова З.А., Новоселов Г.П., Погосян Т.Ю., Семернева Н.К. Уголовное право. Общая часть – М.: НОРМА, ИНФРА-М. – 1999. – 516 с.

28. Бриллиантова А.В. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учеб. – М.: Проспект. – 2009. – 1232 с.

29. Сундурова Ф.Р., Талан М.В. Уголовное право России. Особенная часть: Учебник. – М.: Статут. – 2012. – 943 с.

30. Кругликов Л.Л. Уголовное право России. Часть Особенная: Учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер. – 2005. – 839 с.

31. Рарог А.И., Есаков Г.А., Чучаев А.И., Степалин В.П. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспек. – 2008. – 560 с.

32. Здравомыслова Б.В. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник. Изд. 2-е, перераб и доп. – М.: Юристь. – 1999. – 551 с.

33. Игнатов А.Н., Красиков Ю.А. Уголовное право России: учебник для вузов: в 2 т.: Особенная часть. – М.: Норма. – 2000. – Т. 2. – 816 с.

34. Борзенков Г.Н., Комиссаров В.С., Крылова Н.Е., Кузнецова Н.Ф., Леонтьев Б.М., Пашковская А.В., Серебренникова А.В., Ткачевский Ю.М., Тяжкова И.М., Якубов А.Е. Курс уголовного права. Т. 1. Общая часть. Учение о преступлении. – М.: ИКД «Зерцало-М». – 2002. – 624 с.

35. Об ответственности за жестокое обращение с животными: указ Президиума ВС РКФСР от 30 марта 1988 г. №8686-XI // Ведомости ВС РКФСР. – 1988. – №14. – 397 с.

36. Уголовный кодекс РКФСР (утв. ВС РКФСР 27.10.1960) (ред. от 30.07.1996) // Ведомости ВС РКФСР. – 1960. – №40. – 591 с.

37. Решение судебной коллегии по уголовным делам Курского областного суда от 30 апреля 2013 года по делу 22-619-2013. – URL: https://rospravosudie.com/court-kurskij-oblastnoj-sud-kurskaya-oblast-s/act-406843161/ (жүгінген күн: 03.10.2023 ж.).

38. Назаренко Г.В. Уголовное право. Общая часть: курс лекций. – М.: Ось-89. – 2005. – 256 с.

39. Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов или в иных научных целях. – 1986. – URL: https://rm.coe.int/168007a6a8 (жүгінген күн: 21.02.2023 ж.).

40. Всемирная декларация благосостояния животных // Центр правовой зоозащиты. – URL: http://www.animalsprotectiontribune.ru/nnnn59.html (дата обращения: 03.05.2023 ж.).

41. Кургузкина Е. Б., Саратова О. В. Жестокое обращение с животными: уголовно-правовые и криминологические аспекты: монография. – Воронеж: ФГБОУ ВПО Воронежский ГАУ. – 2014. – 112 с.

42. Краев Н.В., Миньков С.И. Законодательство о гуманном отношении к животным. – 2011. – URL: https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=CMB&n=16949#V11Qx2UYp3Bfe3vs

43. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – М.: Госюриздат. – 1960. – 244 с.

44. Велиев И. В.-оглы. Об объективной стороне преступления: монография. – М.: МосУ МВД России. – 2009. – 272 с.

45. Реннеберг И. Объективная сторона преступления. – М.: Госюриздат. – 1957. – 88 с.

46. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 9-том. / Құраст.: Ә. Ыбырайым, А. Жаңабекова, Қ. Рысбергенова және т.б. – Алматы. – 2011. – 1459 б.

47. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. М.: Рус. яз. – 1998. – Т.2: И - О. – 1998. – 779 с.

48. Плешаков А., Щерба С. Уголовная ответственность за жестокое

обращение с животными // Советская юстиция. – 1991. – № 2. – С. 22-24.

49. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. – М.: ООО «А ТЕМП». – 2007. – 801 с.

50. Акоев К.Л., Никулин С.И., Беляев А.Е. и др. Уголовное право. Общая и Особенная части: Учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, – 2007. – С. 607.

51. Мирошниченко В.С. Жестокое обращение с животными: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. … к.ю.н. – М. – 2013. – 218 с.

52. Павлов В.Г. Субъект преступления. – СПб.: Юридический центр Пресс. – 2001. – 318 с.

53. Кочои С.М. Уголовное право. Общая и Особенная части: краткий курс. – М.: Контракт. Волтерс Клувер. – 2010. – 416 с.

54. Карпушин М.П., Курляндский В.И. Уголовная ответственность и состав преступления. – М.: Юрид. лит. – 1974. – 232 с.

55. Дайшутов М.М., Динека В.И. Признаки субъекта преступления и его правовые критерии // Вестник Московского университета МВД России. – 2018. – № 6. – С. 128–132.

56. Еременкова Ю.И. Снижение возраста уголовной ответственности несовершеннолетних: за и против // Молодой ученый. – 2015. – № 17. – С. 361-362.

57. Шульга В.И., Василенко В.С. К вопросу снижения возраста уголовной ответственности для несовершеннолетних // Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – 2016. – № 1. – С. 63-70.

58. Вартанян Г.А., Онищенко О.Р. К вопросу о наступлении возраста уголовной ответственности // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2017. – № 1 (50). – С. 206-210.

59. Бочаров Е.В. Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными: дис… к.ю.н. – Тамбов. – 2013. – 165 с.

60. Давыденко А.В. Особенности уголовной ответственности несовершеннолетних с учетом их возраста // Российская юстиция. – 2010. – № 10. – С. 68-71.

61. Тищенко А.О. Конституционные основания установления признаков субъекта преступления // Общество и право. – 2009. – № 4. – 149-150 с.

62. Уголовное право. Общая и Особенная части: учебник для вузов / под ред. Н. Г. Кадникова. – М.: Городец. – 2006. – 911 с.

63. Абдуллаев Ш.М., Абдуллаева Ш.М. Жестокость как психосоциальный феномен // Психология XXI века: сборник материала V международной научно-практической конференции молодых ученых. – СПб.: ЛГУ им. Пушкина. – 2009. – С. 14-19.

64. Худяков С.С. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учеб. пособие / авт.-сост.; Федеральное агентство по образованию, ГОУВПО «Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина». – Тамбов.: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина. – 2009. – 480 с.

65. Ветрова Н.И., Ляпунова Ю.И. Уголовное право: учебник. 4-е изд., испр. и доп. – М.: Юриспруденция. – 2007. – 752 с.

66. Борзенков Г.Н. Проблемы квалификации преступлений против жизни и здоровья, совершенных из хулиганских побуждений // Законность. – 2008. – № 5. – С. 25-30.

67. Лебедев В.М. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. – М.: Изд-во НОРМА. – 2002. – 960 б.

68. Ковалев М.И., Козаченко И.Я., Кондрашова Т.В. и др. Уголовное право. Особенная часть: учебник. 4-е изд., изм. и доп. – М.: Изд-во НОРМА. – 2008. – 1008 с.

69. Авдеева Л.В. Уголовно-правовая характеристика жестокого обращения с животными // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2013. – № 3. – С. 232-240.

70. Прудникова Ю.Н. К вопросу о совершенствовании норм об ответственности за жестокое обращение с животными // Современные проблемы правотворчества и правоприменения: материалы Всероссийской студенческой научно-практической конференции. – Иркутск: Иркутский институт (филиал) ВГУЮ (РПА Минюста России). – 2018. – С. 310-314.

71. Лопашенко Н.А. Квалификация неоконченной деятельности и соучастия в экологических преступлениях // Законность. – 2007. – № 10. – с. 25-29.

72. Быков В. Совершение преступления группой лиц по предварительному сговору // Законность. – 1999. – №3. – С. 7-9.

73. Иванова Л.В. Особенности квалификации действий соучастников при эксцессе исполнителя преступления // Российский следователь. – 2013. – № 7. – С. 24-26.

74. Попов В.А. Группа лиц, группа лиц по предварительному сговору, организованная группа и преступное сообщество (преступная организация): соотношение понятий // Электронное приложение к Российскому юридическому журналу. – 2016. – Т. 35. – № 3 (35). – С. 27-31.

75. Лебедев В.М. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. 9-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт. – 2010. – 919 с.

76. Принцип публичности в уголовном процессе: важнейшие аспекты. – URL: https://fb.ru/article/562890/2024-printsip-publichnosti-v-ugolovnom-protsesse-vajneyshie-aspektyi (жүгінген күн: 28.06.2023 ж.).

77. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (жүгінген күн: 28.06.2023 ж.).

78. Фишер С. Человек и животное. Этико-юридический очерк. 2-е изд. – С.-Пб.: Изд. Я. Канторовича. – 1899. – 289 с.

79. Уголовный кодекс РКФСР от 27.11.1926 г.: с изменениями на 15 октября 1935 г.: Официальный текст с приложением постатейно-систематизированных материалов. – М.: Советское законодательство. – 1935. – С. 38-40.

80. Muratova A.Zh., Zhanibekov A.K., Biskultanova A.M. Animal cruelty:

concept and signs // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. №3 (76) 2023. 264-271 бб.

81. Кругликова Л.Л., Тенчова Э.С. Уголовный кодекс Российской Федерации: Научно-практический комментарий. – Ярославль: Влад. –1994. – 672 с.

82. Муратова А.Ж., Таубаев Б.Р., Тұрысбек Р.Б. Жануарларды қылмыстық-құқықтық қорғаудағы шет мемлекеттердің халықаралық тәжірибесі // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, – 2022. – №4(73). – 295-301 б.

83. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (жүгінген күн: 23.11.2023 ж.).

84. Мирошниченко В.С. Некоторые вопросы квалификации жестокого обращения с животными (статья 245 УК РФ) // Законы России: опыт, анализ, практика. – 2011. – № 12. – С. 120-122.

85. Чибизов А.В. О восстановлении административной преюдиции в делах о жестоком обращении с животными по российскому уголовному законодательству // Уголовный закон: проблемы и перспективы: материалы Международной научно-практической конференции 15 апреля 2011 года. – Тамбов. – 2011. – С. 238-240.

86. Тищенко В.С., Медведев С.С. Правовые проблемы жестокого обращения с животными // Скиф. – 2021. – №6 (58). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-problemy-zhestokogo-obrascheniya-s-zhivotnymi (жүгінген күн: 28.01.2023 ж.).

87. Осокин Р.Б. Теоретико-правовые основы уголовной ответственности за преступления против общественной нравственности: дис. … д.ю.н. – М. – 2014. – 581 с.

88. Құқықтық статистика порталының және арнайы есепке алу органдарының статистикалық есептері. – URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (жүгінген күн: 13.11.2023 ж.).

89. Alua, M., Akynkozha, Z., Aizhan, A., Turgumbayev, Y., Beaver, K.M. What Separates Offenders Who are Not Victimized from Offenders Who are Victimized? Results from a Nationally Representative Sample of Males and Females // Victims and Offenders 2023 – URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15564886.2023.2263849 (жүгінген күн: 03.12.2023 ж.).

90. Около 70 нелегальных убойных цехов работают в Шымкенте. – URL: https://www.caravan.kz/news/okolo-70-nelegalnykh-ubojjnykh-cekhov-rabotayut-v-shymkente-387448/ (жүгінген күн: 15.11.2023 ж.).

91. «Ветеринария туралы» 2002 жылғы 10 шілдедегі № 339 ҚР Заңы. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000339_ (жүгінген күн: 03.11.2023 ж.).

92. Подделка документов, незаконный забой скота: 24 должностных лица привлекли к ответственности в СКО. – URL: https://www.zakon.kz/sobytiia/6409372-poddelka-dokumentov-nezakonnyy-zaboy-skota-24-dolzhnostnykh-litsa-privlekli-k-otvetstvennosti-v-sko.html (жүгінген күн:

03.12.2023 ж.).

93. Жануарларды аулаудың, уақытша ұстаудың және жансыздандырудың үлгілік қағидаларын бекіту туралы, Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрінің 2022 жылғы 18 мамырдағы № 162 бұйрығымен бекітілген. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028125 (жүгінген күн: 28.10.2023 ж.).

94. Смерть за 20 минут. – URL: https://kstnews.kz/newspaper/277/item-27256 (жүгінген күн: 25.12.2023 ж.).

95. Дарья Молостнова. Артсадизм в галерее Айдан Салаховой на Тверской. – URL: http://www.vita.org.ru/amusement/artsadism/artsadism.htm (жүгінген күн: 16.11.2023 ж.).

96. Polisia.kz Отстрел и удушение собак: полиция задержала подозреваемых в Атырау. – URL: https://polisia.kz/ru/otstrel-i-udusheniya-sobak-politsiya-zaderzhala-podozrevaemyh-v-atyrau/ (жүгінген күн: 03.12.2023 ж.).

97. Павлодарец выкинул собаку из окна многоэтажки. – URL: https://www.caravan.kz/news/pavlodarec-vykinul-sobaku-iz-okna-mnogoehtazhki-932162/ (жүгінген күн: 03.12.2023 ж.).

98. Житель Степногорска выбросил собаку из окна 5 этажа. – URL: https://www.zakon.kz/proisshestviia/6394231-zhitel-stepnogorska-vybrosil-sobaku-iz-okna-5-etazha.html (жүгінген күн: 03.12.2023 ж.).

99. Дети выбросили беременную кошку с девятого этажа в Караганде – видео. – URL: https://ru.sputnik.kz/20210714/Deti-vybrosili-beremennuyu-koshku-s-devyatogo-etazha-v-Karagande--video-17602152.html (жүгінген күн: 04.12.2023 ж.).

100. В Казахстане подожгли живую собаку-живодеров ищет полиция. – URL: https://ru.sputnik.kz/20210719/Podzhigateley-zhivoy-sobaki-ischut-17638937.html (жүгінген күн: 04.12.2023 ж.).

101. Мужчина избил собаку в лифте многоэтажки в Костанае. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/mujchina-izbil-sobaku-v-lifte-mnogoetajki-v-kostanae-509378/ (жүгінген күн: 04.12.2023 ж.).

102. «Отрезали хвосты и уши». Шокирующие истории из практики столичного ветеринара. – URL: https://tengrinews.kz/article/otrezali-hvostyi-ushi-shokiruyuschie-istorii-praktiki-1865/ (жүгінген күн: 04.12.2023 ж.).

103. Жестокое убийство алабая расследуют в Карагандинской области. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/jestokoe-ubiystvo-alabaya-rassleduyut-karagandinskoy-oblasti-480783/ (жүгінген күн: 04.12.2023 ж.).

104. Алексеев А.И. Криминология: курс лекций: – Щит-М. – 2004 г. – 314 с.

105. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике. – М. – 1988. – 304 с.

106. Cathy Kangas Animal Cruelty and Human Violence. – URL: https://www.huffpost.com/entry/animal-cruelty-and-human_b_2507551 (жүгінген күн: 15.10.2023 ж.).

107. Чибизов А.В. Вопросы квалификации жестокого обращения с животными // Международная и внутригосударственная правовая политика в условиях глобализации: проблемы теории и практики: сб. ст. по мат-лам III

ежегод. междунар. науч. конф. (13-15 октября 2011 г.). – Тамбов: Бизнес-Наука-Общество. – 2011. – С. 215-218.

108. Саратова О.В. Личность совершившего преступление, связанное с жестоким обращением с животными // Общество и право. – 2009. – №5 (27). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/lichnost-sovershivshego-prestuplenie-svyazannoe-s-zhestokim-obrascheniem-s-zhivotnymi (дата обращения: 28.10.2023 ж.).

109. Muratova A.Zh., Smanova A.B., Daurembekov E.K. Animal cruelty as an indicator of domestic violence // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series. – 2023. – № 3(144). – pp. 63-70 DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-144-3-63-70

110. Волкова Г.П. К вопросу о личности преступника, жестоко обращающегося с животными // Вестник Московского университета МВД России. – 2013. – №10. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-lichnosti-prestupnika-zhestoko-obraschayuschegosya-s-zhivotnymi (жүгінген күн: 03.11.2023 ж.).

111. Саратова О.В. Личность совершившего преступление, связанное с жестоким обращением с животными // Общество и право. – 2009. – №5 (27). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/lichnost-sovershivshego-prestuplenie-svyazannoe-s-zhestokim-obrascheniem-s-zhivotnymi (дата обращения: 28.10.2023 ж.).

112. Құқықтық статистика. – URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators (жүгінген күн: 15.12.2023 ж.).

113. DeViney E., Dickert J., Lockwood R. The care of pets within child abusing families. International Journal for the Study of Animal Problems. – 1983. – 4, – pp. 321-329.

114. Walton-Moss, B. J., Manganello, J., Frye, V., Campbell, J.C. Risk factors for intimate partner violence and associated injury among urban women. Journal of Community Health. – 2005. – 30(5). – pp. 377-389.

115. DeGue S., DiLillo D. Is animal cruelty a «red flag» for family violence? Investigating co-occurring violence toward children, partners and pets. Journal of Interpersonal Violence. – 2009. – 24(6). – pp. 1036-1056.

116. Антонян Ю.М. Преступная жестокость. Монография – М.: Изд-во ВНИИ МВД России. – 1994. – 216 с.

117. Flynn C.P. Examining the links between animal abuse and human violence. Crime Law Soc. Chang. – 2011. – No 55. – pp. 453–468. doi: 10.1007/s10611-011-9297-2. https://link.springer.com/article/10.1007/s10611-011-9297-2 (жүгінген күн: 21.04.2023 ж.).

118. Groth A.N. Sexual trauma in the life histories of rapists and child molesters // Victimology. – 1979. – №4. – pp. 10-16. – URL: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/sexual-trauma-life-histories-rapists-and-child-molesters

119. Agnew R. The causes of animal abuse: Asocial-psychological analysis. Theor. Criminol. – 1998. – No. 2. – pp. 177–209. doi: 10.1177/1362480698002002003.

120. Peak T., Ascione F., Doney J. Adult protective services and animal welfare: Should animal abuse and neglect be assessed during adult protective services

screening? J. Elder Abus. Negl. – 2012. – No. 24. – pp. 37–49. doi: 10.1080/08946566.2011.608047.

121. Henry B.C. Relationship between animal cruelty, delinquency, and attitudes toward the treatment of animals. Soc. Anim. – 2004. – No 12. – pp. 185–207. doi: 10.1163/1568530042880677.

122. Levinthal J. The Community Context of Animal and Human Maltreatment: Is There a Relationship between Animal Maltreatment and Human Maltreatment: Does Neighborhood Context Matter? – 2010 – URL: https://repository.upenn.edu/edissertations/274/ (жүгінген күн: 06.11.2023 ж.).

123. Arkow P. The impact of companion animals on social capital and community violence: Setting research, policy and program agendas. J. Sociol. Soc. Welf. – 2013. – No 40. – p. 33. https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jrlsasw40&div=39&id=&page=

124. Position Statement on Keeping Pets and People Together. – URL: https://www.aspca.org/about-us/aspca-policy-and-position-statements/position-statement-keeping-pets-and-people-together (жүгінген күн: 05.11.2023 ж.).

125. Антонян Ю.М. Концепции причин преступности в современной России // Преступность и общество. – М. – 2001. – 654 с.

126. Черников И.А. Мотивация совершения корыстного преступления // Преступность в России: причины и перспективы. – М. – 2005. – С. 47-53.

127. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология: Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь. – 2007. – 800 с.

128. European Convention for the Protection of Pet Animals. Strasbourg, 13.XI.1987. European Treaty Series – No. 125. – URL: https://rm.coe.int/168007a67d (жүгінген күн: 06.12.2023 ж.).

129. Ильин А.Н. Тактика предварительной проверки сообщения о преступлении: дис. … к.ю.н: 12.00.09. – М. – 2009. – 223 с.

130. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231#z121 (жүгінген күн: 14.11.2023 ж.).

131. Ким Д.В. Следственная ситуация как системное явление // Следователь. – 2003. – № 9. – С. 33-36.

132. Лутошкин Г.Ю. Тактические и методические аспекты начала расследования преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – СПб. – 2000. – 170 с.

133. Муратова А.Ж., Жанибеков А.К. Особенности детерминантов жестокого обращения с животными // «Қазіргі уақыттағы криминалдық қауіптер және жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің антикриминалдық қауіпсіздігінің бағыттары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция (Жыл сайынғы Қайыржанов оқулары). – 17 наурыз 2022. – 138-145 бб.

134. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе: монография. – М.: Норма, Инфра-М. – 2021. – 736 с.

135. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: учебник. – М.: Юрайт-

издат; Право и закон. – 2002. – 320 с.

136. Аминев Ф.Г. Теория и практика использования специальных знаний в расследовании преступлений: монография. – Уфа: РИЦ БашГУ. – 2015. – 166 с.

137. Поздняков М.А. Понятие и признаки специальных знаний в уголовном судопроизводстве // Актуальные проблемы российского права. – 2015. – № 9. – С. 155-159.

138. Хмелева А.В. Вопросы законодательного урегулирования использования следователем специальных знаний «сведущих лиц» // Российский следователь. – 2014. – № 11. – С. 9 – 14.

139. Клоц О.И. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с гибелью животных: учебное пособие. – Тюмень: Тюменский международный институт экономики и права. – 2001. – 88 с.

140. Гордеев А.Ю., Рудов Д.Н. К вопросу о привлечении специалиста при документировании и расследовании жестокого обращения с животными // Аграрное и земельное право. – 2019. – № 11 (179). – С. 170-172.

141. Луценко О.А. Тактика проведения обыска и выемки: учебно-практическое пособие. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та. – 2003. – 96 с.

142. Алексонова А.В. Участие специалиста при расследовании преступлений, связанных с применением незаконно изготовленного огнестрельного оружия // Право и политика. – 2012. – № 7. – С. 1227-1232.

143. Гаврилин Ю.В. Основные направления развития криминалистических знаний в условиях информационного общества // Криминалистика в условиях развития информационного общества (59-е ежегодные криминалистические чтения): сборник статей международной научно-практ. конф. – М.: Академия управления МВД России. – 2018. – С. 65-72.

144. Омельянюк Г.Г., Смирнова С.А., Гулевская В.В. и др. Судебная экспертиза объектов дикой флоры и фауны: современное состояние и перспективы развития в Российской Федерации / // Теория и практика судебной экспертизы. – 2020. – Т. 15. – № 1. – С. 84-93.

145. Цоколова О.И., Осипов Д.В., Муженская Н.Е. Расследование экологических преступлений. Руководство для следователя и дознавателя: учебное пособие. – М.: Проспект. – 2018. – 320 с.

146. Goddard K. Veterinary aspects of forensic medicine, wild animals. – URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B0123693993003748 (жүгінген күн: 03.10.2023 ж.).

147. Brownlie H.W., Munro R. The Veterinary Forensic Necropsy: A Review of Procedures and Protocols. Vet Pathol. – 2016 Sep. – 53(5). – pp. 919-28. doi: 10.1177/0300985816655851. Epub 2016 Jul 1. PMID: 27371536.

148. Sinclair L., Merck M., Lockwood R. Forensic Investigation of Animal Cruelty: A Guide for Veterinary and Law Enforcement Professionals // Humane Society Press, Washington, DC, USA. – 2006. – pp. 262.

149. Варданян А.В. Современные проблемы использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве // Юрист-Правоведъ. – 2019. – № 2 (89). – С. 158-163.

150. Богатова Е.В. Ответственность за жестокое обращение с животными //

Вестник Московского университета МВД России. – 2008. – №11. – С. 71-73.

151. Daniel A. Dombrowski, The Philosophy of Vegetarianism. (Amherst: University of Massachusetts Press. – 1984. – p. 192.

152. Jared Diamond. Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies. – New Jersey: W.W. Norton & Co. – 1997. – p. 158.

153. Keith Thomas. Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800. – Magnolia: Peter Smith. – 1983. – p. 428.

154. Richard Ryder. Animal Revolution Changing Attitudes toward Speciesism. – Jefferson, NC: Routledge. – 1989. – p. 300.

155. Муратова А.Ж. Animals as an object and means of crime // «Фараби әлемі» атты студенттер мен жас ғалымдардың халықаралық ғылыми конференциясы. 6-8 сәуір 2023. – 229-232 бб.

156. WAP – World Animal Protection / Всемирная защита животных (ВЗЖ). – URL: http://xn--h1ahbi.com.ua/info/400-wap-world-animal-protection-vsemirnayazaschita-zhivotnyh-vzzh.html (жүгінген күн: 13.10.2023 ж.).

157. Muratova A.Zh., Zhanibekov A.K., Taubaev B.R. International Experience In Combating Animal Cruelty In Europe And The USA //Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2023. – №2 (75). – pp. 369-378.

158. The Liberties of the Massachusets Collonie in New England, 1641, from Hanover Historical Texts Project. – URL: https://www.learningforjustice.org/classroomresources/texts/hard-history/massachusetts-body-of-liberties (жүгінген күн: 13.10.2023 ж.).

159. Muratova A.Zh., Beaver K.M., Kopbassarova F.Z., Biskultanova A.M., Ondashuly E. Legal issues of animal protection in the state of Florida // Al-Farabi Kazakh National University Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2023. – №3 (107). – pp. 129-136 – URL: https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v107.i3.015

160. Susan J. Pearson, The Rights of the Defenseless: Protecting Animals and Children in Gilded Age America. – 2011. – 280 p.

161. Favre D. Overview of U.S. Animal Welfare Act // Michigan State University College of Law. – Animal Legal & Historical Center. – 2002. – URL: https://www.animallaw.info/article/overview-usanimal-welfare-act. (дата обращения: 21.10.2023 ж.).

162. U.S. State Animal Protection Laws Rankings // Animal Legal Defense Fund. –2 020. – URL: https://aldf.org/project/us-state-rankings/ (жүгінген күн: 07.10.2023).

163. Roger P. Foley. – 2023. – URL: https://www.rpfoley.com/animal-cruelty-floridastatute-828-12.html (жүгінген күн: 03.09.2023 ж.).

164. Florida Statutes. – 2021. – URL: https://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2021/Chapter828/All (жүгінген күн: 26.10.2023 ж.).

165. Violence in Animal Cruelty Offenders. – 2018. – URL: https://www.researchgate.net/publication/345128207_Violence_in_Animal_Cruelty_Offenders (жүгінген күн: 25.10.2023 ж.).

166. Muratova A., Beaver K., Zhanibekov A.K. Анализ теоретического и практического опыта изучения жестокого обращения с животными в США //

«Қазіргі уақыттағы криминалдық қауіптер және жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің антикриминалдық қауіпсіздігінің бағыттары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция (XIII Жыл сайынғы Қайыржанов оқулары) 14 наурыз 2023. – 6-13 бб.

167. Муратова А.Ж., Жанибеков А.К. Объективная сторона состава жестокого обращения с животными // «Фараби әлемі» атты студенттер мен жас ғалымдардың халықаралық ғылыми конференциясы. 6-8 сәуір 2022 ж. – 252-254 бб.

168. Муратова А.Ж., Жанибеков А.К. Уголовно-процессуальные аспекты жестокого обращения с животными // Сот және құқық қорғау жүйесін дамытудың тұжырымдамалық бағыттары: Республикалық және халықаралық құқықтық тәжірибе (15-ші жыл сайынғы Халиков оқулары) 25 ақпан 2023 ж. – 133-136 бб.

169. Kevin Michael Beaver, Alua Muratova, Akinkozha Zhanibekov. Criminal legal characteristics of cruelty to animals // Қазіргі жағдайдағы криминалистика және сот сараптамасы (рөлі, маңызы және даму перспективалары)» (21-Жыл сайынғы Джакишев оқулары) 7 сәуір 2023. – 8-12 бб.

170. Муратова А.Ж., Жанибеков А.К. Criminal procedural features of the investigation of animal cruelty // «Жаһандану жағдайында қылмыстық саясатты жетілдіру тенденциялары» (XIII жыл сайынғы Баймурзин оқулары) 30 қараша 2023. – 218-224 бб.